

STUDIA HISTORICA TYRNAVIENSIA XXI

KATEDRA HISTÓRIE

Studia Historica
Tyrnaviensia

XXI

Dejiny v pohybe – pohyb v dejinách
1/2021

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2021

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2021

ISSN 2729-8760

REDAKČNÁ RADA / EDITORIAL BOARD

prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD.,

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.,

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

doc. Mgr. Miloš Marek, PhD.,

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

Mgr. Michal Franko, PhD.,

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

doc. Mgr. Ingrid Halászová, PhD, Katedra dejín a teórie umenia,

Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

Mgr. Lucia Nováková, PhD., Katedra klasickej archeológie,

Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD., Slavistický ústav SAV Bratislava,

Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave,

Katedra slovenského jazyka a literatúry, Trnava, Slovensko

Prof. Dr. Vincenzo Ruggieri, Pontificio Istituto Orientale, Roma, Italia

Conf. dr. Adinel C. Dincă, Romanian Academy of sciences,

Cluj-Napoca, Institute of History – Babeş-Bolyai University,

Faculty of History and Philosophy, Department of Medieval, Romania

PhDr. Blanka Kubíková, Ph.D., Národní galerie Praha, Česká republika

Prof. Dr. Andreas Külzer, Das Institut für Mittelalterforschung (IMAFO)

der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Abteilung Byzanzforschung,

Wien, Österreich.

doc. PhDr. Eduard Droberjar, Ph.D., Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied,

Nitra, Slovensko

Prof. Péter Kovács, DSc., Péter Pázmány Catholic University,

Department of Classical philology, Budapest, Hungary

Prof. Dr. Ergün Lafli, Dokuz Eylül university, Department of Archaeology, Izmir, Turkey

© AUTORI / AUTHORS:

Ahmad Heidari, Zoltan Iusztin, Ivana Kvetánová, Miloš Marek,

Ivan Mrva, Lucia Nováková, Radoslava Ristovská

Každá štúdia prešla anonymným recenzným konaním.

Publikácia vznikla s príspevím projektu VEGA č. 1/0058/18 Hostia na Slovensku

v stredoveku. Migrácia a jej determinanty v kontexte európskeho vývoja

a Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave.

OBSAH / CONTENTS

Úvod / Introduction	9
Miloš Marek	

ŠTÚDIE / STUDIES

Ahmad Heidari - Lucia Nováková:

Pottery, language and cultural basin: mapping the prehistoric settlement in Central Zagros	13
--	----

Miloš Marek:

„Hospites nostri, dilecti et fideles“ Spoločenská kategória hostov v stredovekom Uhorsku / “Hospites nostri, dilecti et fideles” Social category of guests in medieval Hungary	41
--	----

Ivan Mrva:

Hostia, migranti a kolonisti na Nitrianskom a Bratislavskom Záhorí. Pokus o stručný prehľad migračných vln / Guests, migrants and colonists in Nitra and Bratislava Záhorie. An attempt at a brief overview of migration waves	79
--	----

Zoltan Iusztin:

The City of Becskerek in the second half of the 16 th century	103
--	-----

Ivana Kvetánová:

Album Arcibratstva pásikárov v Chtelnici / The register book of the Archconfraternity of the Cord of St. Francis from Chtelnica.	121
---	-----

Radoslava Ristovská:

Farská knižnica v Dolnej Krupej – súčasný stav / Parish library in Dolná Krupá – current state	147
--	-----

RECENZIE / REVIEWS

ŽAŽOVÁ, Henrieta – MANÁK, Marián (eds.). <i>Fons Tyrnaviensis VIII.</i> (Marián Babirát)	169
---	-----

VAŘEKA, Marek – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.). <i>Cisářovna Marie Terezie a střední Evropa (300 let od narození reformátorky).</i> (Michal Franko) . . .	171
MÁJEKOVÁ, Jana Magdaléna. <i>Prešporskí pekáři a ich špeciality.</i> (Alena Macková)	175
KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. <i>Za bránami sirotincov. Počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750 – 1815).</i> (Alena Macková) . . .	178
PECNÍK, Marcel – RAČKO, Peter. <i>Menová reforma v Československu v roku 1919. Koruna na rázcestí dejín.</i> (Michal Petříček)	182

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS

ŽAŽOVÁ, Henrieta (ed.). <i>Sapientia aedificavit sibi domum. Budovy Trnavskej univerzity v Trnave.</i> (Ivana Červenková)	189
HALÁSZOVÁ, Ingrid. <i>Pred portrétom. Úvahy o obsahoch, významoch, funkciách a reprezentačných stratégiách portrétu v ranom novoveku.</i> (Miroslava Kuracinová Valová)	191

SPRÁVY, REFERÁTY / BRIEF NOTICES

Hostia a cudzinci na Slovensku (v Uhorskom kráľovstve). Migrácia a jej determinanty v kontexte európskeho vývoja. (správa zo sympózia, Radoslava Ristovská)	199
Kolo, kolo mlynské... K dejinám mlynov a mlynárskeho remesla na západnom Slovensku (správa z kolokvia, Radoslava Ristovská)	201

Úvod / Introduction

Čitateľovi sa dostáva do rúk nové číslo vedeckého časopisu *Studia Historica Tyrnaviensia*, ktorým načína už tretiu desiatku vo svojej histórii. Začiatky tohto spoločenskovedného zborníka, vydávaného Katedrou histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, siahajú do roku 2002, keď vyšli jeho prvé dve čísla. Už predtým, v 90. rokoch, vydala katedra tri tematické zborníky, no až v spomenutom roku sa dostalo vydávanie katedrového vedeckého časopisu na novú úroveň. Časopis dostal svoj vlastný názov a svoju pevnú štruktúru, ktorú si udržal až do súčasnosti, zachovávajúc si svoju periodicitu. Na jeho stránkach publikovali výsledky svojich výskumov mnohé významné osobnosti slovenskej historiografie, „otcovia zakladatelia“ špeciálnych vedeckých odborov histórie na Slovensku (diplomatiky, onomastiky, historickej geografie), členovia katedry, jej základné stavebné kamene, ale aj iní odborníci, nielen z tohto vedeckého pracoviska. Svoj priestor v ňom pravidelne dostávali mnohí ďalší historici zo spriatených vedeckých pracovísk, historici či archivári. V časopise však mali možnosť uverejňovať svoje príspevky aj mnohí mladí, začínajúci bádatelia, ktorí dnes patria k novej generácii slovenskej historiografie.

V súčasnosti sa tento vedecký časopis vydáva na cestu transformácie. Vstupuje do ďalšej éry svojej existencie, ktorú navonok predstavuje aj nový podtitul časopisu: *Dejiny v pohybe – pohyb v dejinách*. Vychádza z premisy, že dejiny sú v znamení pohybu, zmeny, neustáleho vývoja, ktorého prejavom sú nielen migrácia, sťahovanie národov či jednotlivcov, ale aj duchovné pohyby, prenikanie nových myšlienok, ideových, náboženských, umeleckých hnutí a ich vzájomná interakcia. Do tejto súvislosti patrí otázka historickej tradície a problematika kontinuity a diskontinuity v dejinách. Centrom záujmu časopisu bol a aj bude človek a jeho pôsobenie v minulosti, v jednotlivých historických obdobiach, význam ľudskej aktivity v historickom vývoji, ale tiež spoločnosť a jej vplyv na myslenie a konanie jednotlivca. Sleduje vznik, priebeh a následky dejinných udalostí z rôznych uhlov pohľadu. Časopis chce byť i naďalej otvorený kritickému pohľadu na svet a dejiny, podporuje a vyznáva slobodu ľudskeho ducha, myslenia, vedeckého bádania. Hlavným imperatívom pre bádateľa musí byť hľadanie pravdy, poctivý vedecký výskum, a snaha objektívne a nezaujato hodnotiť historické pramene. Časopis nadväzuje

spoluprácu s príbuznými vedeckými odbormi klasickej archeológie a dejín a teórie umenia a rozširuje svoje tematické zameranie o príspevky z týchto vedných odborov. Členmi jeho redakčnej rady sú poprední domáci i zahraniční odborníci.

Nové číslo časopisu *Studia Historica Tyrnaviensia* obsahuje niekoľko príspevkov, ktoré v sebe nesú dejiny pohybu, zmeny, neustále vývoja. V úvodnej štúdii archeológovia Lucia Nováková a Ahmad Heidari mapujú prehistorické osídlenie v oblasti stredného Zagrosu, regiónu na východe Iraku a západe Iránu, ktorý zohral významnú úlohu v procese tzv. neolitickej revolúcie. V ďalšej štúdii sa Miloš Marek venuje hosťom ako osobitej spoločenskej kategórii v stredovekom Uhorskom kráľovstve, ktorá zohrala významnú rolu pri osídľovaní krajiny a jej urbanizácii. Na konci štúdie autor pripája zoznam hostovských lokalít na Slovensku. Ivan Mrva vo svojom príspevku sleduje sídliskový zásah hostov, migrantov a kolonistov na nitrianskom a bratislavskom Záhorí. Snaží sa v ňom poskytnúť stručný prehľad migračných vln, ktoré zasiahli tento región v minulosti (Sikuli, Nemci, Chorváti, Srbi, Maďari, Lotrinčania, Cigáni, Židia). Iusztin Zoltán podáva demografický a národnostný obraz mesta Becskerek (dnes Zrenjanin) v Srbsku, v druhej polovici 16. storočia. Ivana Kvetánová objasňuje organizáciu a činnosť arcibratstva tzv. pásikárov (chordigerov) v Chtelnici, dobročinného spoločenstva zbožných veriacich združených okolo františkánskeho kláštora svätej Kataríny v Dechticiach. Radoslava Ristovská píše o farskej knižnici v Dolnej Krupej, pričom sa zameriava na diela vydané v Trnave. V záverečnej časti časopisu sa nachádza niekoľko anotácií a recenzií, ktoré dopĺňajú prvé číslo v roku 2021. Veríme, že aj toto nové číslo, ktoré zakladá tretiu desiatku publikačných výstupov Katedry histórie Filozofickej fakulty TU v podobe uvedeného zborníka, si nájde svojich čitateľov a prispeje k poznaniu ďalších neznámych stránok z rozsiahlej knihy dejín.

Miloš Marek

ŠTÚDIE / STUDIES

Pottery, language and cultural basin: mapping the prehistoric settlement in Central Zagros

AHMAD HEIDARI – LUCIA NOVÁKOVÁ

Abstract: Cultural basins are one of the scientific categories in archaeology used to classify and interpret the cultural data of a region. Archaeologists believe that climate, geography, and other factors have a significant influence on formation of ancient communities, characterized by production and use of certain archaeological artifacts. A cultural area is a territory for examining the similarities and differences in cultural elements used in archaeological data. Therefore, a specific chronological chart for each cultural area is needed. This study examined the formation and separation of prehistoric cultural areas, whose boundaries correspond to the regions with attested local dialects. The case study is the Lorestan Province in the west of Iran. By examining prehistoric pottery and the distribution of the present ethnicities by dialect in pristine and hard-to-reach areas in the Lorestan region, it can be concluded that every type of pottery, in terms of form and pattern, indicates the persistence of a dialect or language in that territory and may match the distribution of the present ethnicities.

Keywords: dialect, cultural basin, Lorestan, prehistory.

Introduction

Wherever the footprint of ancient and local dialects is recognizable in contemporary language, a prehistoric cultural basin can be presumed. Prehistoric archaeological finds, including pottery, architectural remains, and other artifacts, correlate with ethnic and linguistic territories. In some cases, the linguistic domain has been very stable and continues until today. The emergence of the current local dialects is liable due to the matching geographical territory or sustainable cultural basins. The cultural chronology of each archaeological site is based on finds from archaeological excavations. The extent of the cultural material from each chronological phase varies from time to time, while geographic and biomass factors have been effective in determining these boundaries. The Central Zagros basin in Iranian archaeology refers to all the provinces of Kermanshah, Lorestan, parts of Hamedan, Chaharmahal-e Bakhtiari and Ilam provinces. This large geographical area has numerous valleys that are accessible to nomadic tribes from neighboring areas. If we consider pottery to be a human artifact and a reliable indicator of

a material culture, then we can see that at a particular prehistoric time, there was a noticeable variation in its form and decorative motifs in the Central Zagros basin.

Pottery is a distinct cultural marker, and this applies to the Lorestan Province too. The region is divided into four cultural basins from a chronological point of view: northwest, central, southeast and northeast, each with their characteristic features. The following dates range from the Late Neolithic to the Middle Chalcolithic period, which is described in each of the three domains separately and ultimately leads to the proposed chronology of the Lorestan Province. Much of this paper is based on surveys from the north-western and southeastern basins of province.¹ At present, the borders of this province cannot be defined based on the occurrence of local dialects (fig. 01). The northwest and western parts of the province (Nurabad, the western part of Khorramabad and Kuhdasht) use the Laki dialect, the eastern regions of the Dez River use the Bakhtiari dialect, and the central area of the province, especially in the Khorramabad River Valley or the Dez River (Boroujerd, Khorramabad, Poledokhtar), uses the Lori dialect.

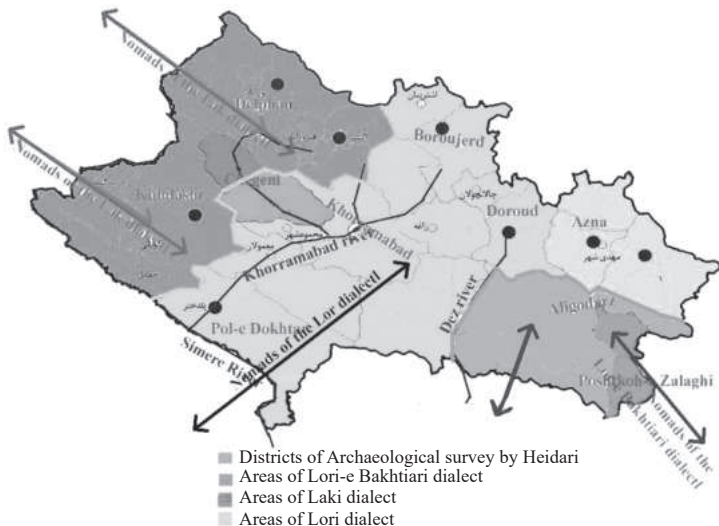

Fig. 1.

¹ HEIDARI, Ahmad. *Preliminary of Report survey archaeology in Ghagini District. Non published report.* Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2006; HEIDARI, Ahmad. *Preliminary of Report survey archaeology in Pishkoh-eZalaghi District. Non published report.* Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2007; HEIDARI, Ahmad. *Preliminary of Report survey archaeology in Poshkoh-e Zalaghi District. Non published report.* Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2008.

Language and pottery

The term dialect refers to a subset of a language, which has several varieties. Local dialect is also a type of language that belongs to a region or a certain location. For example, the Yorkshire dialect belongs to the English dialects and the Bavarian dialect belongs to the German dialects. Some linguists distinguish between accent and dialect. Accents usually cover how a word is pronounced. However, the difference between the two dialects becomes apparent on at least three levels, grammar, syntax, and vocabulary.² The picture theory of language, also known as the picture theory of meaning, argues that language is literally visual. Every proposition or theorem has a definite meaning, and a definite concept is formed when there is a fundamental picture of it.³ For Ludwig Wittgenstein, in order for a sentence to be a mirror image of world objects, there must be an internal structure and a one-to-one correlation between the names in the sentence and the world objects. Meaning is nothing but this unity of structure. Wittgenstein calls this structure a logical form. The first philosophy of meaning was introduced with imaginative relation, but, in later philosophy, meaning is considered to be a tool. This is a change from image metaphors to tool metaphors.⁴

According to two of Wittgenstein's philosophies, the first of which is on the relation of language and meaning with images and the second on the relation of language and meaning with tools, as well as his subsequent discussions on experience, "structure is a part of visual experience".⁵ It can be inferred that each image and motif has its own meaning and its use requires people who have a particular language and a common material culture. Pottery is - due to its availability and production cost - one of the most common archaeological finds ever. It has different colors, shapes, and motifs, so it is one part of a large collection of visual and artistic artifacts from different cultures that can be used in understanding the needs, the types of tools, and objects of daily use. On the one hand, the prehistoric distribution of pottery in terms of form, color, and use represents the unified realm of a people with a common language or dialect. This study showed that the languages and dialects that are

² ROMINE, Suzanne. *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford : Oxford University Press, 2000, p. 3-8. ISBN 9780191607028.

³ KEYT, David. 1964. Wittgenstein's picture theory of language. In *Philosophical Review*, 1964, 73/4, p. 493-511. ISSN 00318108.

⁴ MAGEE, Bryan. *Men of Ideas: Some Creators of Contemporary Philosophy*. Translated by Hamed FOULADVAND. Tehran : Tarh-e No, 2005, p. 180- 190. ISBN 9780192830340.

⁵ MAGEE, *Men of Ideas: Some Creators of Contemporary Philosophy*, p. 322-323.

present today, especially in remote areas, are closely related to the distribution of prehistoric settlements, in other words, the linguistic domain and cultural basins, which have overlaps from prehistoric times to mountainous areas and sometimes plains.

Studies of Iranian Cultural basins

The first archaeologist to divide prehistoric Iran into different cultural basins was Donald McCown in his doctoral dissertation in 1942 entitled "Comparative Lithography in Ancient Iran." He divided Iran into two cultural zones. The Lorestan Province was located in the second zone with a distribution of buff ware pottery.⁶ This division was soon abolished by other scholars, mainly due to the lack of precedence and general evidence available at that time. In 1959, Louis Vanden Berghe divided the cultural basins according to geographical divisions. In total, he divided Iran into 11 archaeological cultural basins, with Lorestan located in the eighth group. Later, in his book entitled "Archaeological Analytical Bibliography of Ancient Iran," published in 1979, he divided Iran into 13 areas. The Lorestan Province was located in the 11th basin, that is, the region of Persian Iraq.⁷ After that, according to archaeological data, Philip Smith divided Iran into five parts. Therefore, the Lorestan basin was located in the first basin during the Stone Age.⁸ In 1996, Sadegh Malek Shahmirzadi divided prehistoric Iran into 9 cultural basins, with Lorestan located in the second basin.⁹ The division of Iran into cultural basins of historical time has also been done by Ernie Haerinck and David Stronach. Based on archaeological evidence, especially historical pottery, Haerinck divided Iran into 9 cultural basins. In Haerinck's division, four areas correspond to the distribution of painted pottery, three to the distribution of polished pottery, and the last two to the distribution of polished and painted pottery.¹⁰ Lorestan was placed in the second district, mostly including the

⁶ MCCOWN, Donald Eugene. *The Comparative Stratigraphy of Early Iran. Studies in Ancient Oriental Civilization* 23. Chicago : The University of Chicago Press, 1942, p. 13.

⁷ VANDEN BERGHE, Louis. *Bibliographie Analytique de l'Archeologie de l'Iran Ancien*. Leiden : Brill, 1979, p. 5-24. ISBN 978-9042929753.

⁸ SMITH, Philip Edward Lake. *Palaeolithic Archaeology of Iran*. Philadelphia : The University Museum, 1986, p. 8-9. ISBN 978-0934718813.

⁹ SHAHMIRZADI, Sadegh Malek. *Archaeological Atlas of Iran*. Tehran : The Organization for Researching and Composing University textbooks in the Humanities (SAMT), 2014, p. 34. ISBN 9789645304889.

¹⁰ HAERINCK, Ernie. *La céramique en Iran pendant la période parthe (ca. 250 av. J. C. à ca. 225 après J. C.)*. *Typologie, chronologie et distribution. Iranica Antiqua Supplément 2*. Translated

west of Iran. Stronach also used an unchanged version of Haerinck's division to interpret the distribution of Achaemenid pottery.¹¹

Cultural basin and archaeology

According to contemporary studies, it is clear that the marking of the boundaries of cultural basins based on ancient cultural materials (pottery or stone tools) has varied by individual researchers. While the distribution of cultural basins in historical periods has been examined in detail, in the prehistoric period, especially from the Neolithic to the end of the Late Chalcolithic, new boundaries for cultural basins should be interpreted and described. There is a fundamental question as to what has been the effect on the distribution and penetration of cultural materials in a geographical territory. Most scholars have cited geographical factors as a key factor in determining the boundaries of cultural basins. In this hypothesis, the cultural basin is considered as a catchment area of a river, lake, or sea, and it is assumed that the cultural materials found in these areas have a high degree of commonality and hence represent a culture. Other scholars see climate as the most important aspect of cultural sharing. However, the latter assumption has many problems because for example, the climate of the Zagros Mountains or the Mesopotamian plain cannot simply be characterized as prehistoric cultural basins due to their vast areas.

Based on a surveys conducted in the west and east of the present-day Lorestan Province (Chegini and Southern Aligodarz) by Ahmad Heidari, it seems probable that today's accent dialects and their range of distribution are highly correlated with cultural basins. In other words, in order to determine the boundaries of prehistoric cultural basins, the expanded range and radius of languages, more precisely the accents in each region and the direct relation of the territory of a dialect to the pottery distribution domain, should be considered. At present in the Lorestan Province, there are four dialects called Lori, Laki, Lori Bakhtiari and Farsi (in the Azna region). Archaeological surveys conducted so far in the province showed that prehistoric pottery of Lorestan can be divided into four areas:

by Hamideh CHUBAK. Tehran : Publication of Cultural Heritage Organization, 1997, p. 24 - 25, ISBN 9781655203022.

¹¹ STRONACH, David. Median, Achaemenid. In YARSHATER, Ehsal (ed.) *Encyclopædia Iranica* 2/5. London : Mazda Publishers, 1986, p. 293-294. ISBN 0710091036.

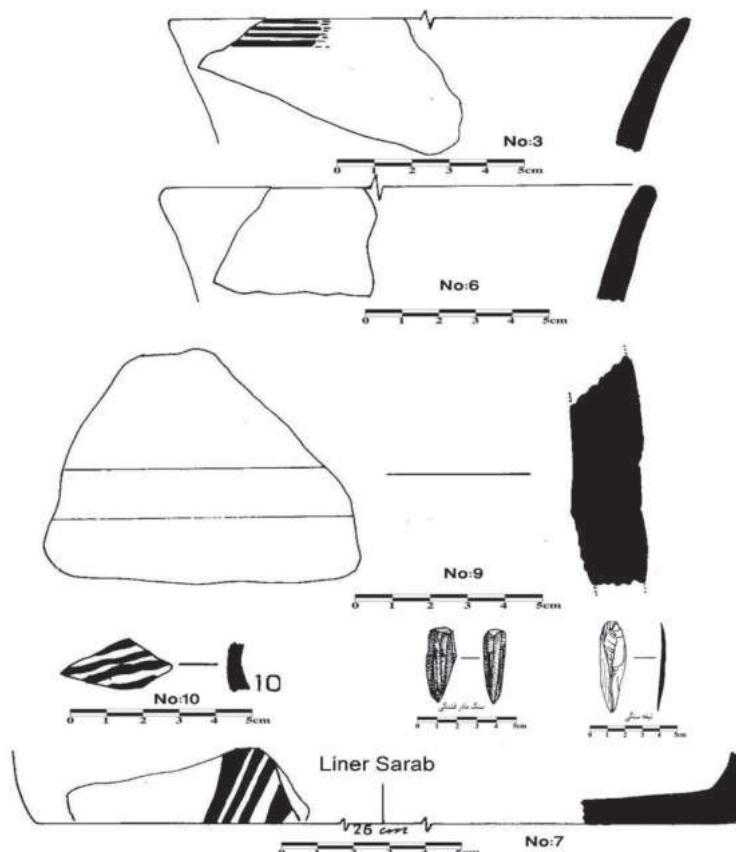

Fig. 02.

Southeast Lorestan: including Southern Aligodarz (the villages the authors have studied) where their cultural material belongs to the Bakhtiari or Khan Mirza cultural basin. On the other hand, the dialect of the people living in this area is Lori-Bakhtiari.

Central Lorestan: It is known as the Khorramabad Valley and its surroundings where people speak the dialect of Lori Khorramabadi. Pottery from Bagh-e no seems to have been the most widespread in this area during the Chalcolithic Age.¹² Archaeological surveys showed that in areas with Bagh-e no pottery, the accent of Lori Khorramabadi is in use today.

¹² PARVIZ, Ahmad. *Preliminary of Report survey archaeology in Khorramabad District. Non published report.* Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2008;

Western Lorestan: This area includes the areas of Kohdasht west of Chegini and Noorabad. Regarding the kind of pottery the authors found in Chegini, the so called *Sarab linear pottery*, it was attested in the Sarab region and east of the Kermanshah Province (fig. 02, 03). In terms of accent dialects, the language in this region is Laki and has accent dialects similar to the eastern region of Kermanshah.

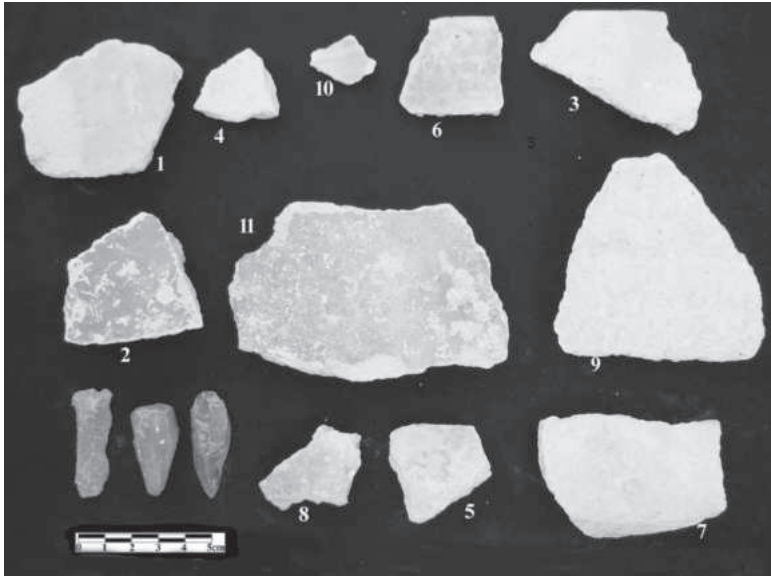

Fig. 03.

Northeast Lorestan: It includes the Azna region and the north of Aligodarz, which presently speak a Persian dialect. Prehistoric pottery in this area most closely resembles that of the Central Province of the Central Iranian Plateau. It was recognized in studies of Sialk III pottery from Azna and analyzed by Mostafa Abdollahi.¹³ Archaeologists have not investigated the area around the city of Aligodarz and its north so far, but it seems that prehistoric pottery from this area is comparable to the Central Province and may even be inspired by Sialk III pottery.

PARVIZ, Ahmad. *Preliminary of Report survey archaeology in Boroujerd District. Non published report.* Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2009.

¹³ ABDOLLAHI, Mostafa. *Preliminary of Report survey archaeology in Azna District. Non published report.* Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2008.

This does not mean that modern languages have necessarily their roots in the same ancient languages. Rather, it indicates that there is a connection between the boundaries of linguistic areas and cultural basins from prehistoric times to now. If we consider language to be an essential part of a society's culture, then there have long been factors that have contributed to the development of accents and dialects. These factors include:

Biotopes (habitat): an area of uniform environmental conditions providing a living place for specific plants and animals. It can differ from geophysical conditions, which are given to a single topography that has significant similarities in terms of climate and living conditions. However, the biological realm includes an area where it is possible to live and provide food for a community or ethnic group with a common language. This territory can be in tropical and cold regions. These regions, though different in climate, are considered to be a common cultural basin because of their inhabitants.

Accessibility: This is one of the most important factors in the growth of cultural basins and language influenced areas. Accessibility includes networks of trails, hunting, and gathering centers, in other words, access to natural resources, campsites, and even base camps.

On the other hand, the territories of cultural basins as well as natural environment and climate vary over time. With the onset of a wide range of interactions and integration among people, language, material culture, and even certain customs and traditions, it is hard to determine the boundaries of cultural basins. From the beginnings of urbanization to the reign of Median and Achaemenid rulers, pottery may be indicative of the extent of a culture, or in some cases, the expansion of a state. During the Bronze and Iron Ages, the form of organization and the migration of people had a huge impact on expanding the scope of ceramic pottery and, often, the passing the linguistic spheres. Unlike the prehistoric period when pottery was endemic among many societies, during the Bronze and Iron Age, the formation of states and the boundaries of tribal territories became commonplace and one could argue for the assignment of certain pottery to different ethnic groups. The inferences would be strengthened with a growing number of archaeological finds.

Neolithic period of Lorestan

This study used the chronology of the Neolithic period that is based on Mary Margaret McDonald's study of Central Zagros. She divided Central Zagros's Neolithic period into two parts: a Pre-pottery Neolithic period

(Abdolhosein and Ganjdare) and a Pottery Neolithic period (correspond to the Late Sarab period).¹⁴ According to this classification, the Early Neolithic or the Late Sarab phase dates from 6000 to 5700 B.C.¹⁵ and coincides with the Zaghe period in the plateau basin and the Haji Firooz period in the Oshnoo Valley – Soldoz.¹⁶ Late Neolithic pottery has been found on the Mahidasht and Oshnoo plains. In Mahidasht, two phases of the Early and Late Sarab period have been identified in the Sarab mound. The Late Sarab phase, which lacks radiocarbon dating, was dated to the second half of the 6th millennium B.C., and other artifacts were compared to the finds from the Tape Goran and Dehloran sites.¹⁷ In an extensive computational survey conducted in the Holailan Valley, Peder Mortensen succeeded in identifying 15 Early Paleolithic sites, of which, a small proportion belong to the Baradostian period. He also identified caves and four Neolithic mounds at the Feizaolah site near the village of Kahreh and identified Late Sarab buff pottery with a large amount of flint and obsidian.¹⁸ Examining the plain of Malayer, Rosalind Howell also identified areas belonging to the Late Sarab phase.¹⁹

The classification of Sarab pottery includes tadpole-shaped pottery, Geometric pottery and Linear pottery.²⁰ Linear pottery has been found in a small amount in the Sarab mound. The few pieces found were pieces of simple bowls, some of which had angles near the bottom. Although the temper of this pottery is the same as that of the other two buff types, it also contains straw and is not as soft as the other two types. Moreover, Linear pottery is thicker than the tadpole-shaped and Geometric pottery. Some of the samples have a thick mud glaze while others were burnished. The decoration consists of thin lines that are confined to painted strips. The most common motifs are

¹⁴ McDONALD, M. M. *An Examination of Mid-Holocene Settlement Patterns in the Central Zagros Region of Western Iran*. Ph.D. diss. Toronto : University of Toronto press, 1979, p. 19-56.

¹⁵ HENRIKSON, Elizabeth. An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran. In *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1985, 23, p. 97. ISSN 0578-6967.

¹⁶ VOIGT, Mary M. – DYSON, Robert. *Chronology of Iran ca. 8000-2000 BCE*. Translated by Ahmad CHAYCHI AMIRKHIZ. Tehran : Nasl Baran, 2003, p. 136. ISBN 978-0226194479.

¹⁷ HENRIKSON, An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran, p. 66.

¹⁸ MORTENSEN, Peder. Chalcolithic Settlements in the Holailan Valley. In BAGHERZADEH, Fazlollah (ed.). *Proceedings of the IVth Annual Symposium on Archaeological Research in Iran, Tehran 1975*. Tehran : Iranian Centre for archaeological research, 1976, p. 42-62.

¹⁹ HOWELL, Rosalind. Survey of the Malayer Plain. In *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1979, 17, p. 143-159. ISSN 0578-6967.

²⁰ SHAHMIRZADI, Sadeq Malek. *Prehistoric Iran. Iran From The Earliest Times to the Dawn of Urbanism*. Tehran : Cultural Heritage Organization, 1999, p. 243. ISBN 9789642745449.

zigzags, twigs, a cross hatchet design, diamonds with cross hatchet and strips with chess board-like motifs. Red or black prints were painted on cream backgrounds. Three samples from the Sarab mound were radiocarbon dated - 5655 B.C., 6006 B.C. and 5695 B.C. Typical Goran Neolithic pottery, which is buff with straw dough, was slowly replaced by red-covered Late Sarab pottery around about 6000 B.C.²¹ Most finds have thicknesses greater than 1 cm and the temper usually attests to incomplete baking. Some of them contain a slip buff where much of the lining has usually decayed, but some are stained red or black. The motifs were usually painted with narrow lines and were sometimes long. Most of them have precise zigzagging angles or horizontal bands. The body of the dishes is usually circular while the edges of the pottery are often concave.²²

Late Neolithic period in Northwestern Lorestan

Linear Sarab pottery has been found in the northwestern Lorestan basin.²³ Due to its proximity to the Kangavar basin, it can be presumed that settlement in the northwest of Lorestan was very similar to that of Kangavar in the Late Neolithic period. It should be noted that Peder Mortensen attributes the Late Sarab (Linear) pottery to about 6000 to 5700 B.C.²⁴

Late Neolithic period in Central Lorestan

In the central area, there is no trace of Sarab cultural influences and we are witnessing the emergence of a new, region-specific pottery called Bagh-e no (fig. 04). This pottery was first introduced by Frank Hole and has been attributed to the Late Neolithic period. The following is a brief discussion of a new classification proposal (fig. 05). In the classification of Cuyler Young, Early Bagh-e no pottery with a straw temper was divided into two groups called Early pottery of straw type (IA) and Early-painted pottery of straw type (IB).

²¹ MORTENSEN, Chalcolithic Settlements in the Holailan Valley, p. 42-62.

²² LEVINE, Louis – McDONALD, Mary. The Neolithic and Chalcolithic Periods in the Mahidasht. In *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1977, 15, p. 39-50. ISSN 0578-6967.

²³ HEIDARI, *Preliminary of Report survey archaeology in Ghegini District*; HEIDARI, *Preliminary of Report survey archaeology in Pishkoh-eZalaghi District*; HEIDARI, *Preliminary of Report survey archaeology in Poshkoh-e Zalaghi District*.

²⁴ MORTENSEN, Chalcolithic Settlements in the Holailan Valley, p. 42-62.

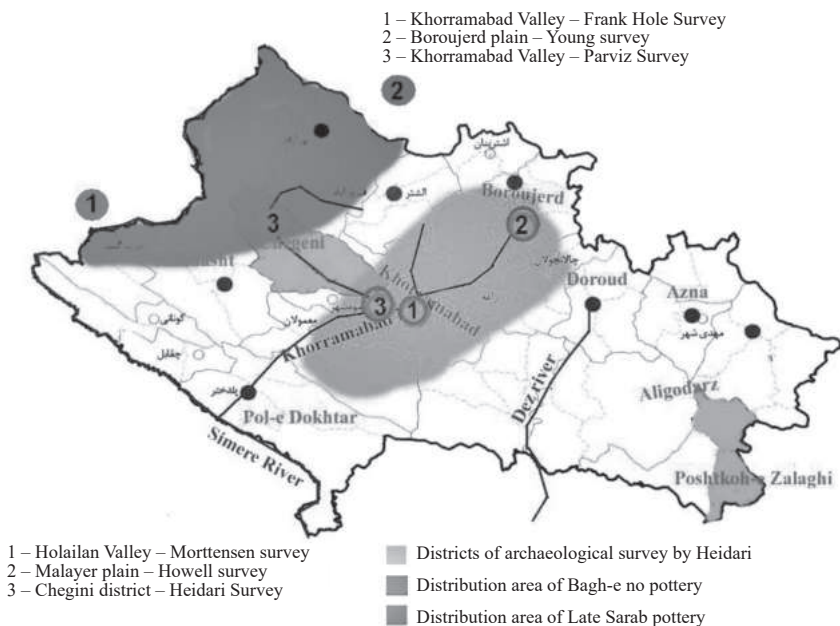

Fig. 04.

Early pottery of straw type (IA): The outer surface of this group sometimes has a spectrum between buff and an orange color. The surface is smooth and the corrosion effect of the straw temper is left on both sides of the pottery and can also have a slight slip. The cores of some finds have been partially oxidized and have turned into gray soot. Cuyler Young designated such pottery as IA type, namely simple early pottery with a straw temper.²⁵ According to the opinion of Frank Hole, these finds belong to the late period of ruralization.²⁶

Early-painted pottery of straw type (IB): Its distinctive feature is the combination of sand and straw temper. Most of the finds are dark brown and sometimes light pale or chocolate brown. The motif designs include a limited

²⁵ YOUNG, Cuyler. 1966. Survey in Western Iran. In *Journal of Near Eastern Studies*, 1966, 25, p. 228-239. ISSN 0022-2968; GOFF, Clare. Lurestan before the Iron Age. In *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1971, 9, p. 131-152. ISSN 0578-6967.

²⁶ HOLE, Frank. *The Archaeology of Western Iran: Settlement and Society from Prehistory to the Islamic Conquest*. Translated by Zahra BASTI. Tehran: The Organization for Researching and Composing University textbooks in the Humanities (SAMT), 2002, p. 118, ISBN 0-87474-526-8.

number of animal and geometric shapes. The ornamental patterns are painted in the background and sometimes on orange and buff. These motifs start from the rim openings and continue to the lower surfaces and body angles. Among the decorative motifs, the role of narrow staircase lines, wide staircase lines, rhombus-type staircase lines, solid crosses, horizontal wavy lines on the outer surface or just inside the edges, cells filled with cross hatches, and animal motifs like a row of deer and horizontal lines like snakes should be considered. Cuyler Young designated such pottery as Early-painted pottery of straw type IB.²⁷

Basin of south east of Lorestan	Basin of central of Lorestan	Basin of north west of Lorestan	Kangavar Basin (Godin Basin)	Date (B.C.)	Period
Khan Mirza	?	Godin VIII and VII?	Godin VIII and VII	Late(4000-3700)	Middle Chalcolithic
	L.S1-2	Godin IX(Se Gabi)	Godin IX(Se Gabi)	Middle(4400-4000)	
	M.S2-3 and Godin X(Dalma)	GodinX (Dalma) Godin (Dalma)?	GodinX (Dalma) GodinX (Dalma)	Early(4700-4400)	
?	Late Bagh-e No	Shahn Abad?	Shahn Abad	5700-4700	Early Chalcolithic
? (Probably Gala Rostam)	Early Bagh-e No	Late Sarab	?	6000-5700	Late Neolithic

Fig. 05.

Similar archaeological finds from Bagh-e no were studied by Mary McDonald in her doctoral dissertation at the University of Toronto.²⁸ While pottery from the Abdul Hussein mound is generally described as straw and sand temper, Bagh-e no pottery often has a straw temper. Wider, colorful staircase zigzags with more complete designs have close similarities to those from Bagh-e no Khorramabad. Similar finds have been reported from the Abdol Hussein mound. In the upper layers of the mound, painted pottery

²⁷ YOUNG, Survey in Western Iran, p. 228-239.

²⁸ McDONALD, An Examination of Mid-Holocene Settlement Patterns in the Central Zagros Region of Western Iran, fig. 48 - 50.

similar to the finds from Bagh-e no were found. Their similarities were mainly in the decoration, especially in the case of cells and bands filled with cross-hatches.²⁹ Crawling snake-like and cross-hatch motifs are common in finds from Tepe Sialk I - layer II.³⁰

Late Bagh-e no pottery (Early Chalcolithic): Among these finds, perhaps the most recent pottery completes this collection. Sometimes it has pea and straw tempers and very fine sand, decorated with a row of deer painted in brown. Clare Goff found pottery similar to this type on the surface of the Chiazargaran mound in Kuhdasht, compared it to the Gian VA phase (5000 to 4500 B.C.), and considered them similar to the Samarra samples.³¹ Peder Mortensen has reported similar designs in the Cheshme Mahi mound C at Holailan.³² Dishware decorated with rows of deer has also been reported in Chiasabz and Romeshkan.³³ The successive ornaments of painted small deer were frequently used in Holailan, Romeshkan, Kohdasht and Khorramabad. However, bowls with successive goats were found in the Mehmeh phase (about 4800 to 4400 B.C.) of Dehloran.³⁴

Late Neolithic period in Southeastern Lorestan

Up to now, the southeastern part of the Lorestan Province has not been studied. Only two parts and mountainous districts of the area have been investigated by Ahmad Heidari, without finding any Neolithic settlements.³⁵ The only presumption is that the Neolithic pottery from this area could be comparable to the Neolithic pottery from Ghale Rostam in Chaharmahal.

²⁹ McDONALD, An Examination of Mid-Holocene Settlement Patterns in the Central Zagros Region of Western Iran, fig. 48: a, b, c.

³⁰ GHIRSHMAN, Roman. *Fouilles des Sialk I. Près de Kashan*. Paris : P. Geuthner, 1938, pl. XV.

³¹ GOFF, Clare. Lurestan before the Iron Age. In *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1971, 9, p. 131-152. ISSN 0578-6967.

³² MORTENSEN, Chalcolithic Settlements in the Holailan Valley, p. 42-62.

³³ SCHMIDT, Erich Friedrich et al. *The Holmes Expeditions To Luristan. Oriental Institute publications 108*. Vol. 1. Chicago : The Oriental Institute, 1989, p. 76, pl. 69. ISBN 0918986532.

³⁴ HOLE, Frank et al. *Prehistory and Human Ecology of Deh Luran Plain: An Early Village Sequence from Khuzistan, Iran*. Ann Arbor : University of Michigan Museum of Anthropology, 1969, p. 150, fig. 59. ISBN 978-1-949098-47-1.

³⁵ HEIDARI, *Preliminary of Report survey archaeology in Ghegini District*; HEIDARI, *Preliminary of Report survey archaeology in Pishkoh-eZalaghi District*; HEIDARI, *Preliminary of Report survey archaeology in Poshkoh-e Zalaghi District*.

Early and Middle Chalcolithic periods

In this research, the chronology of the Chalcolithic period is based on Elizabeth Henrikson's studies of Central Zagros.³⁶ The Chalcolithic Age belongs among the longest cultural periods of Central Zagros and Western Iran. This period ranges from about 5700 B.C. to about 3000 B.C. (including the end of the Godin V phase). Elizabeth Henrikson divided the Chalcolithic period into early, middle and late periods, with the Middle Chalcolithic period divided into three separate stages. This chronology is well accepted, but cannot be applied to the entire Lorestan Province. Therefore, three of the four cultural basins in the province were studied separately. The northeast basin that includes the north of Aligudarz and Azna has not been archaeologically studied since an archaeological survey of the area has not been published yet.

Early and middle Chalcolithic periods in Northwestern Lorestan

Due to its vicinity to Kangavar and Mahidasht Kermanshah, the area of Northwestern Lorestan has similar chronology to two areas that have been studied by Elizabeth Henrikson in detail. She classified the Chalcolithic period as follows:

Early Chalcolithic period (from 5700 to 4700 B.C.): This period coincides with the J Pottery Phase in the Mahidasht basin and Shahnabad in the Godin mound, Kangavar area.

Middle Chalcolithic period (from 4700 to 3700 B.C.): The period is divided into three stages: early, middle and late. In a comparative study, the late stage is synchronous with the Godin X phase (Dalma). The middle stage is synchronous with the Godin IX phase and the early stage is synchronous with the Godin VIII phase.

Late Chalcolithic period (from 3700 to 3400 B.C.): is also synchronous with the Godin VII and Godin VI horizons. After the Godin VI period, we encounter the Godin V phase. During this time, much of Zagros became deserted, with some scientists referring to the term "no-man's land". Elizabeth Henriksen placed the Godin V phase (with very few settlements) in Western Iranian chronology in the Chalcolithic period.³⁷

³⁶ HENRIKSON, An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran, p. 63 – 108.

³⁷ HENRIKSON, An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran, p. 97.

For this period, there are two types of cultural data (fig. 06). In the Kangavar basin, the Shahnabad phase is recognizable with comparable samples obtained from the Malayer plain. In the western regions along the Seymare River, the so-called J Ware has been attested, which belongs to this period.³⁸ Apparently, the Seymare River was the approximate boundary for the extension of such pottery. According to Elizabeth Henrikson's studies, the Middle Chalcolithic period (4700 to 3700 B.C.) includes the following cultural stages:

Middle Chalcolithic period – Early stage: This phase coincides with the Godin X phase (from 4700 to 4300 B.C.), known as the Dalma phase. Henrikson considered the extension of Dalma pottery into the southern areas of the Oshno Valley (Soldoz) and areas such as Lorestan around 4100 to 3700 B.C.³⁹ In addition to the very prominent Dalma pottery and the fingerprint decoration observed in the Silakhor Valley⁴⁰, examples of simple pottery and two other types of painted pottery in the lower layers of the Segabi B mound have been found. They include a black on buff motif (BOB), a slip buff with black paint and usually medium with a straw temper and Dalma-Ubaid painted pottery (DUP). Such kinds of pottery is in contrast to the other pottery of the Dalma complex in the Segabi B mound and resembles Ubaid's style of painted monochrome in the lowlands of Mesopotamia. This pottery is very loose, red and painted with an opaque gray.⁴¹ Painted pottery without Dalma decoration is prevalent in Pishkoh and in the northern and eastern valleys of the White Mountains (Kangavar and Nahavand basins), but in the southern and western basins of the White Mountain (in Hamadan) there is no Dalma settlement phase.⁴² In support of the aforementioned assumption in the first chapter of this study, no cultural material belonging to this phase has been obtained in the Chegini district.

³⁸ LEVINE– McDONALD, The Neolithic and Chalcolithic Periods in the Mahidasht, p. 39-50.

³⁹ HENRIKSON, An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran, p. 70.

⁴⁰ PARVIZ, Preliminary of Report survey archaeology in Khorramabad District; PARVIZ, Preliminary of Report survey archaeology in Boroujerd District.

⁴¹ HENRIKSON, An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran, p. 69.

⁴² HENRIKSON, An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran, p. 80.

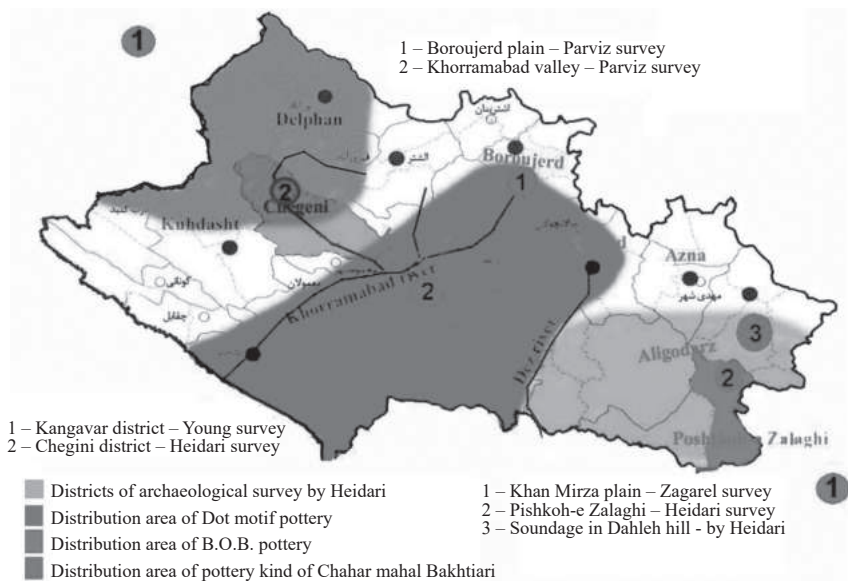

Fig. 06.

Middle Chalcolithic period – Middle stage: This period coincides with the horizon of Godin IX and Godin VIII.⁴³ The Segabi phase is synchronous with the Bayat phase in Dehloran.⁴⁴ Godin IX painted pottery is also called Segabi pottery (SGP), a single-colored, buff-brown type of pottery with features such as being thick, glossy, and with black glass painting.⁴⁵ Segabi painted pottery usually has a horizontal wide band, cross sections, triangles, or points that are in annular bands. The traits of the Godin VIII phase of pottery (painted black on buff) were obtained in Segabi and in the Mahidasht areas. However, the Godin IX and Godin VIII phases of pottery each have different techniques and decoration styles that can be classified as the Middle Chalcolithic assemblage. Middle Chalcolithic pottery is hand-made, painted, monochromatic, and most of these finds are associated with the Ubaid period in Mesopotamia. Although the Middle Chalcolithic pottery from Zagros is similar to Ubaid in form, motif, temper and overall composition, they differ in structure, mor-

⁴³ HENRIKSON, An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran, p. 45 – 65.

⁴⁴ HOLE, Chronologies in the Iranian Neolithic, p. 377.

⁴⁵ HENRIKSON, An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran, p. 71.

phology, and stylistic detail. Middle Chalcolithic settlements are abundant on the Mahidasht plain. More than one hundred sites have been found in this area. Only a few pottery finds have impressed fingerprint decoration that was characteristic for the Middle Chalcolithic period. Black on buff pottery (BOB) was prevalent in Mahidasht for a long time and persisted until the early part of the first millennium B.C.⁴⁶

Middle Chalcolithic period – Late stage: Pottery from this period is identified as the Maran phase. It is hand-made Red on White and Black pottery (RWB) with slip buff, red, white and black paint. Black on Buff (BOB) pottery and Red on White and Black pottery (RWB) are both prominent types of pottery in this period with monochrome painting.⁴⁷ The other pottery from this period is (BOR) pottery, a type of pottery that is well-baked, reddish buff, with a plum-red cover and black geometric decoration. It was found in the Late Ubaid period in Susa A, Sargarab (central Mesopotamia), Khuzestan and Lorestan. Its emergence in the “Maran” phase layers in the Maran mound allows us to assign it to the Late Chalcolithic period. Less common pottery that is useful for dating the RWB collection is the black buff pottery with clutter. It has been found in Tel-Madhor, among other pottery collections of the Late Ubaid period, and at the Hamrin mound. During the investigation of the Chegeni area, no cultural material belonging to this phase was obtained.

Early and Middle Chalcolithic periods in Central Lorestan

The Middle Chalcolithic period in the central area of the Lorestan Province is somewhat more complex (fig. 07). In the north and northwest of the province (Boroujerd plain), the Chalcolithic era can be divided into three periods of early, middle and late, and even Chalcolithic Middle sub-phases can be identified. This is because the cultural materials of all three periods have been identified in a study of archaeological finds from these areas. However, in the central and southeastern parts, the Middle Chalcolithic phases of the Kangavar basin have not been identified yet. In the southeast of the province, painted Middle Chalcolithic pottery is the dominant sample. Although this pottery can be separated into at least two phases, this possibility has not

⁴⁶ HENRIKSON, An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran, p. 69 – 71.

⁴⁷ HENRIKSON, An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran, p. 71.

been widely recognized.⁴⁸ According to recent archaeological studies, Bagh-e no pottery can be temporarily classified into two phases of Late Neolithic and Early Chalcolithic pottery. This is because among Bagh-e no pottery, a group of pottery containing animal motifs with a good baking quality was recognized. These finds can be distinguished from the Early Bagh-e no straw pottery with the geometrical decoration that is characteristic for the Late Neolithic era. Its dating has been confirmed by several Carbon-14 samples.

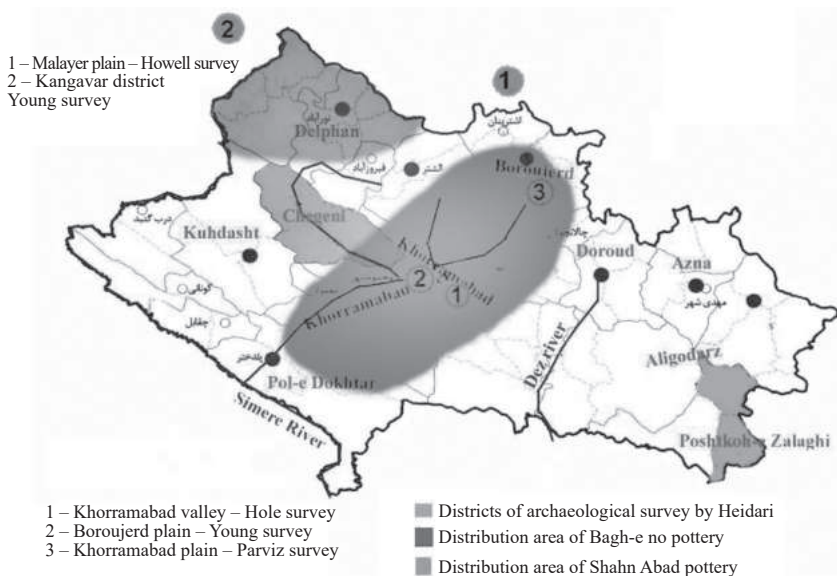

Fig. 07.

Hence, the Late Bagh-e no pottery with certain animal paintings can be considered as the Early Chalcolithic ware that replaced the Shahn Abad (Kangavar) ware in the Central Lorestan basin. Frank Hole has assumed that the decoration of this pottery resembles the finds from Mohammad Jafar that belong to the early Neolithic period. Overall, Frank Hole suggests that Bagh-e no pottery is significantly older than its radiocarbon dating (4250 B.C.).⁴⁹

⁴⁸ ZAGARELL, Allen. Regional and Social Borders in the Bakhtiari and Luristan Highlands of Iran. In TRINKAUS, Kathryn (ed.). *Politics and Partitions: human boundaries in ancient societies*. Archaeological Research Report 37. Tempe: Arizona state university, 1987, p. 83-96. ISBN 0936249005.

⁴⁹ HOLE, Frank. Chronologies in the Iranian Neolithic. In AURENCHÉ, Olivier – HOUR, Francis – EYIN, Jacques (eds.). *Chronologies du Proche Orient/ Chronologies in the Near East*.

There are, however, some arguments to support the validity of the aforementioned radiocarbon dating.⁵⁰ Mary Margaret McDonald synchronized Bagh-e no finds with Phase A of Bakun A and dated it to the second half of the fifth millennium B.C. However, researchers have not noticed the existence of two phases in Bagh-e no pottery. Cuyler Young identified three mounds with Bagh-e no pottery finds – the Zahed mound (7 km east of Khorramabad), the Asad Khanani mound (10 km south of Boroujerd), and the Gav Kesha (mound in the Boroujerd Valley).⁵¹ The Middle Chalcolithic period in the Central Lorestan area is mostly identified by dark brown buff pottery with black paint as well as so-called pottery with dot motifs.

Early and Middle Chalcolithic periods in Southeastern Lorestan

In the Southeastern Lorestan basin, the Chalcolithic periods (Early, Middle and Late) are unknown in the area due to incomplete methodological archaeological studies. The source of information concerning the Middle Chalcolithic period is Ahmad Heidari's reports of the two mountainous and very hard to access districts of the region.⁵² These districts are so hard to reach that there are no urban or rural settlements there nowadays and only few roads and very little communication. Therefore, archaeological studies should be carried out in order to clarify the Chalcolithic sequence in the Barbarood plain, located south of Aligodarz. According to Ahmad Heidari's reports from the two districts of Southeastern Lorestan, it can be argued that due to the proximity to the other area with attested archaeological material, Chalcolithic Middle painted pottery remains the dominant example (fig. 08, 09, 10, 11). Although this pottery can be divided into at least two phases, such a possibility has not been recognized widely. In his study of the Khersian mound in the Pishkuh-e Zolaghi district, Allen Zagarell identified two types of the Middle Chalcolithic pottery.⁵³

Relative Chronologies and Absolute Chronology 16 000-4000 B.C. Oxford: BAR Publishing, 1987, p. 353-379. ISBN 0860544877.

⁵⁰ McDONALD, *An Examination of Mid-Holocene Settlement Patterns in the Central Zagros Region of Western Iran*, p. 530.

⁵¹ YOUNG, *Survey in Western Iran*, p. 228-239.

⁵² HEIDARI, *Preliminary of Report survey archaeology in Ghegini District*; HEIDARI, *Preliminary of Report survey archaeology in Pishkoh-eZalaghi District*; HEIDARI, *Preliminary of Report survey archaeology in Poshkoh-e Zalaghi District*.

⁵³ ZAGARELL, *Regional and Social Borders in the Bakhtiari and Luristan Highlands of Iran*, p. 83-96.

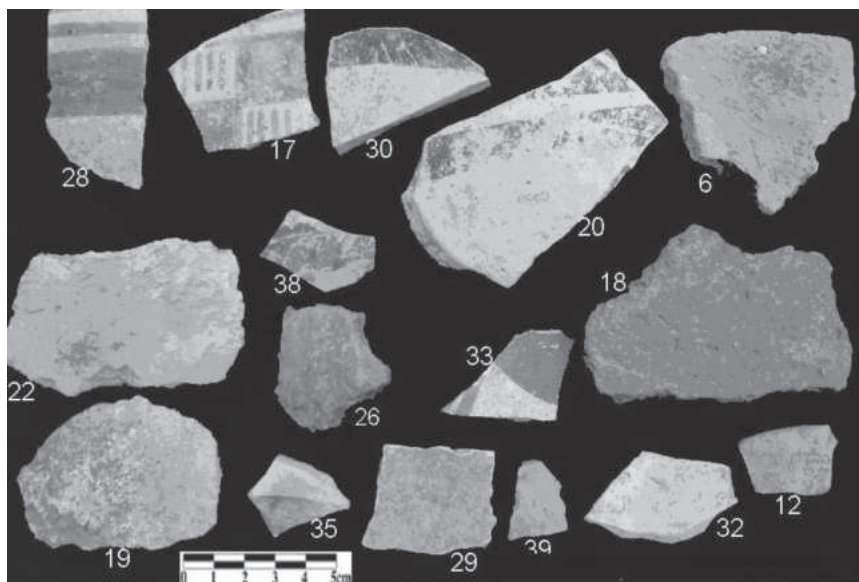

Fig. 08.

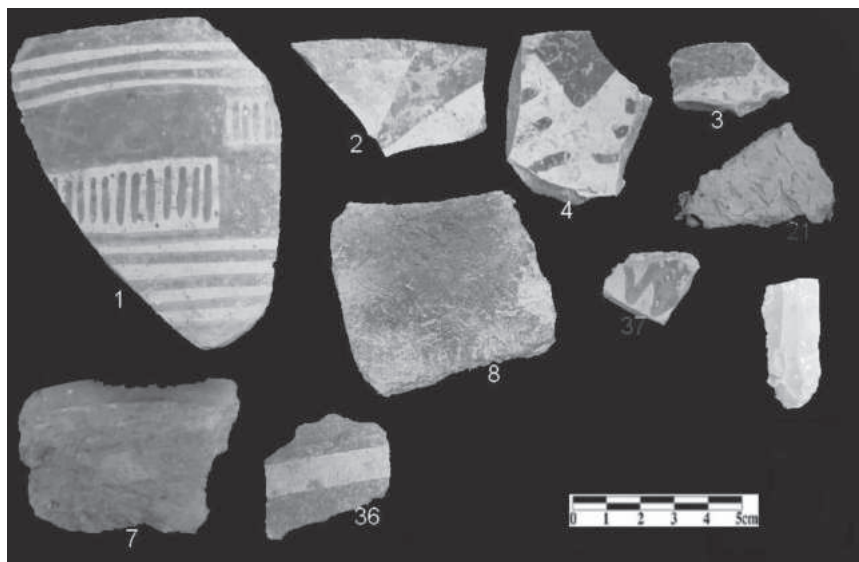

Fig. 09.

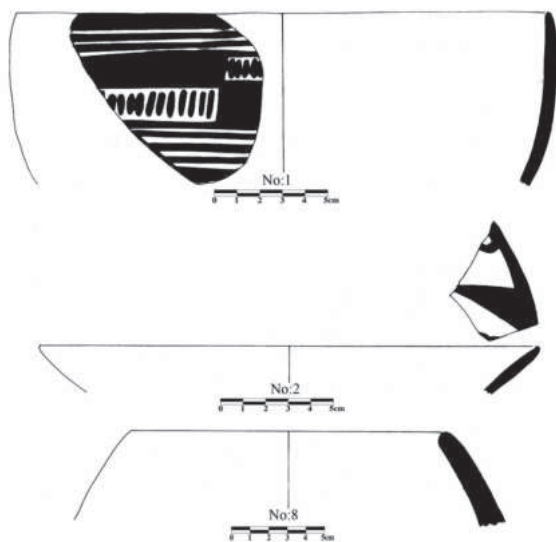

Fig. 10.

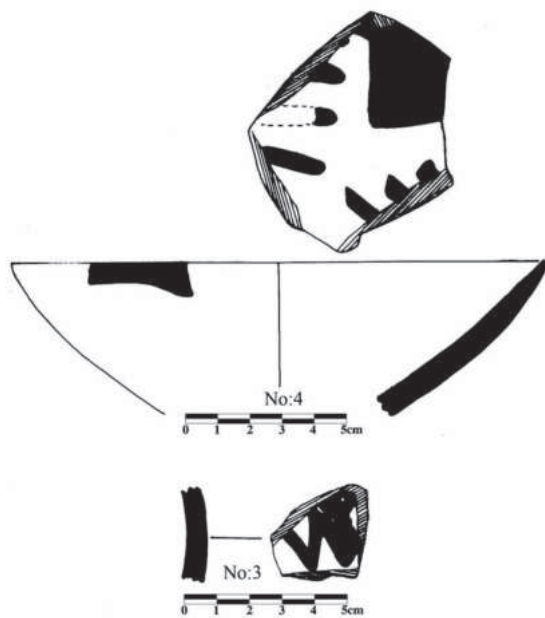

Fig. 11.

The Middle Chalcolithic pottery from this cultural basin usually contains bowls of thin creamy pea mulch with dark, sometimes dark brown paintings, their arrays decorated with geometric motifs, sometimes with geometric motifs with curved lines on the outer and inner portions of the container. These motifs have little resemblance to the pottery found in the Segabi mound, but more closely resemble Susiana pottery, especially from Susiana layers 19 and 20. This pottery can be compared with the major phases in the Dehloran basin– the Bandball Phase 22 to 19,⁵⁴ the Late Dalma phase or the Segabi phase in the western part of Iran.⁵⁵ The finds from the Khersian mound probably belong to the Early Chalcolithic period.⁵⁶ According to excavations in Mandali in Iraq, it has been concluded that the Samarra painted pottery originated in Hasona. Although some believe that the painted pottery does not coincide with the Husking Tray Ware in Hasona. It can also be argued that painted pottery existed in the Samarra period and was the most abundant in the Ubaid period.⁵⁷ Some painted pottery from the Khersian mound (Pishkuh-e Zalaghi district), decorated with vertical parallel lines, is very similar to Choghakhor mound pottery in Bakhtiari.⁵⁸

Conclusion

This study showed that the dialects that remain, especially in mountainous areas, have a close relationship with the distribution of pottery made by prehistoric indigenous peoples. In other words, the cultural and linguistic basins have overlapped since prehistoric times, especially in mountainous areas or on plains. This study presents a chronology of the Lorestan Province in Western Iran by using examples of attested pottery. The Lorestan Province was divided into four cultural basins - northwest, central, southeast and northeast, with regard of the characteristics of archaeological finds. The suggested chronology that ranges from the late Neolithic to the middle Chalcolithic period is

⁵⁴ HOLE et al., *Prehistory and Human Ecology of Deh Luran Plain: An Early Village Sequence from Khuzistan, Iran*, fig. 52 – 58.

⁵⁵ DOLLFUS, Geneviève – ENCREVÉ, Pierre. Marques sur poteries dans la Susiane du Ve millénaire. Réflexions et comparaisons. In *Paléorient*, 1982, 8/1, p. 107-115. ISSN 1957-701X.

⁵⁶ LEVINE– McDONALD, The Neolithic and Chalcolithic Periods in the Mahidasht, p. 41, fig. 1.

⁵⁷ OATES, Joan Louise. Prehistoric Investigation near Mandali. In *Iraq: Journal of the British School of Archaeology in Iraq*, 1968, 30, p. 1 -20. ISSN 0021-0889.

⁵⁸ NISSEN, Heinrich – ZAGARELL, Allen. Expedition to the Zagros Mountains. In BAGHERZADEH, Fazlollah (ed.). *Proceedings of the IVth Annual Symposium on Archaeological Research in Iran, Tehran 1975*. Tehran : Iranian Centre for archaeological research, p. 187, nr. 4 - 6. OCLC 469487395.

described separately for each area, and finally, a chronology table of the current Lorestan Province is presented. The Lorestan central basin represents the main Lorestan basin with its own pottery. Here, the famous Bagh-e no pottery is classified into two types of early and late phases. Early Bagh-e no pottery (with geometric motifs) is attributed to the early Neolithic period while the late Bagh-e no (with animal decoration and better baking quality) belongs to the early Chalcolithic period. In the middle Chalcolithic period, a kind of pottery with dot motif decoration was widely attested.

The northwestern part of the Lorestan basin was affected by its proximity to Kangavar and Mahidasht. In the late Neolithic period, Linear Sarab pottery was especially dominant in this region. In recent studies, early Chalcolithic pottery (Shahn Abad) was not found, but a special kind of pottery, Black on buff motif (BOB), has been identified in this area. It belongs to the middle Chalcolithic period, being comparable to the pottery finds from the Kangavar basin. The southeastern part of the Lorestan Province seems to be affected by its proximity to the Chaharmahal basin. Due to the lack of scientific studies in the this area, especially on the Barbarood plain, it is impossible to determine the impact of each cultural phase. The only information from this area is a archaeology survey in the Pishkuh and Poshtkuh mountainous districts, where a number of sites had contain middle Chalcolithic sherds. Cause to the high affinity of this pottery with the finds from Chaharmahal, the southeast of Lorestan can be considered as an extension of the Chaharmahal cultural basin. Although no Neolithic sites have been identified in this area so far, it is likely that the finds from the Barbarood plain could be compared to the cultural material from Ghale Rostam in Chaharmahal.

The northeastern part of the province, which includes the north of Aligodarz and Azna, could not be included in the chronology due to a lack of archaeological surveys. A study of archeological finds from the Lorestan Province shows a significant relationship between the distribution of pottery and the distribution of language. Although in the mountainous and hard-to-reach territories, the distribution of language (and thus communities) has been more stable, in the plains, due to changes in biotope such as drying up or the emergence of springs and water resources, the territory of cultural basins fluctuates. During the period from the beginning of urbanization to the time of the Median and Achaemenid Empires, the distribution of pottery may correspond to the distribution of languages in general. However, sometimes the distribution of pottery indicates the expansion of a state, such as the distribution of Godin III 2 pottery which corresponds to the territory of the Avan Ilam state. During the Bronze and Iron Ages,

the distribution of pottery may have been related to the distribution of language, and thus communities.

Bibliography

- ABDOLLAHI, Mostafa. *Preliminary of Report survey archaeology in Azna District. Non published report.* Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2008.
- DOLLFUS, Geneviève – ENCREVÉ, Pierre. Marques sur poteries dans la Susiane du Ve millénaire. Réflexions et comparaisons. In *Paléorient*, 1982, 8/1, p. 107-115. ISSN 1957-701X.
- GHIRSHMAN, Roman. *Fouilles des Sialk I. Près de Kashan.* Paris : P. Geuthner, 1938, p. viii- 152.
- GOFF, Clare. Lurestan before the Iron Age. In *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1971, 9, p. 131-152. ISSN 0578-6967.
- HAERINCK, Ernie. *La céramique en Iran pendant la période parthe (ca. 250 av. J. C. à ca. 225 après J. C.). Typologie, chronologie et distribution. Iranica Antiqua Supplément 2.* Translated by Hamideh Chubak. Tehran : Publication of Cultural Heritage Organization, 1997, p. 3- 45, ISBN 9781655203022.
- HEIDARI, Ahmad. *Preliminary of Report survey archaeology in Ghegini District. Non published report.* Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2006.
- HEIDARI, Ahmad. *Preliminary of Report survey archaeology in Pishkoh-eZalaghi District. Non published report.* Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2007.
- HEIDARI, Ahmad. *Preliminary of Report survey archaeology in Poshkoh-e Zalaghi District. Non published report.* Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2008.
- HENRIKSON, Elizabeth. An Updated Chronology of the Early and Middle Chalcolithic of the Central Zagros Highland, Western Iran. In *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1985, 23, p. 63-108. ISSN 0578-6967.
- HOLE, Frank et al. *Prehistory and Human Ecology of Deh Luran Plain: An Early Village Sequence from Khuzistan, Iran.* Ann Arbor : University of Michigan Museum of Anthropology, 1969, p. 514. ISBN 978-1-949098-47-1.
- HOLE, Frank. Chronologies in the Iranian Neolithic. In Aurenche, Olivier – Hour, Francis – Evin, Jacques (eds.). *Chronologies du Proche Orient/ Chronologies in the Near East. Relative Chronologies and Absolute Chronology 16 000-4000 B.C.* Oxford: BAR Publishing, 1987, p. 353-379. ISBN 0860544877.
- HOLE, Frank. *The Archaeology of Western Iran: Settlement and Society from Prehistory to the Islamic Conquest.* Translated by Zahra Basti. Tehran : The Organization for Researching and Composing University textbooks in the Humanities (SAMT), 2002, p. 332, ISBN 0-87474-526-8.
- HOWELL, Rosalind. Survey of the Malayer Plain. In *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1979, 17, p. 143-159. ISSN 0578-6967.

- KEYT, David. 1964. Wittgenstein's picture theory of language. In *Philosophical Review*, 1964, 73/4, p. 493-511. ISSN 00318108.
- LEVINE, Louis – McDONALD, Mary. The Neolithic and Chalcolithic Periods in the Mahidasht. In *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, 1977, 15, p. 39-50. ISSN 0578-6967.
- MAGEE, Bryan. *Men of Ideas: Some Creators of Contemporary Philosophy*. Translated by Hamed Fouladvand. Tehran: Tarh-e No, 2005, p. 312. ISBN 9780192830340.
- McCOWN, Donald Eugene. *The Comparative Stratigraphy of Early Iran. Studies in Ancient Oriental Civilization 23*. Chicago : The University of Chicago Press, 1942, p. vi – 65.
- McDONALD, M. M. *An Examination of Mid-Holocene Settlement Patterns in the Central Zagros Region of Western Iran*. Ph.D. diss. Toronto : University of Toronto press, 1979, p. 1264.
- MORTENSEN, Peder. Chalcolithic Settlements in the Holailan Valley. In Bagherzadeh, Fazlollah (ed.). *Proceedings of the IVth Annual Symposium on Archaeological Research in Iran, Tehran 1975*. Tehran : Iranian Centre for archaeological research, 1976, p. 42-62. OCLC 469487395.
- NISSEN, Heinrich – ZAGARELL, Allen. 1976. Expedition to the Zagros Mountains. In Bagherzadeh, Fazlollah (ed.). *Proceedings of the IVth Annual Symposium on Archaeological Research in Iran, Tehran 1975*. Tehran : Iranian Centre for archaeological research, p. 159-189. OCLC 469487395.
- OATES, Joan Louise. Prehistoric Investigation near Mandali. In *Iraq: Journal of the British School of Archaeology in Iraq*, 1968, 30, p. 1 -20. ISSN 0021-0889.
- PARVIZ, Ahmad. *Preliminary of Report survey archaeology in Boroujerd District. Non published report*. Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2009.
- PARVIZ, Ahmad. *Preliminary of Report survey archaeology in Khorramabad District. Non published report*. Lorestan : Archives of Lorestan Province Cultural Heritage Office, 2008.
- ROMINE, Suzanne. *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics*. Oxford : Oxford University Press, 2000, p. 235. ISBN 9780191607028.
- SCHMIDT, Erich Friedrich et al. *The Holmes Expeditions To Luristan. Oriental Institute publications 108*. Vol. 1. Chicago : The Oriental Institute, 1989, p. 594. ISBN 0918986532.
- SHAHMIRZADI, Sadegh Malek. *Archaeological Atlas of Iran*. Tehran : The Organization for Researching and Composing University textbooks in the Humanities (SAMT), 2014, p. 220. ISBN 9789645304889.
- SHAHMIRZADI, Sadegh Malek. *Prehistoric Iran. Iran From The Earliest Times to the Dawn of Urbanism*. Tehran : Cultural Heritage Organization, 1999, p. 581. ISBN 9789642745449.
- SMITH, Philip Edward Lake. *Palaeolithic Archaeology of Iran*. Philadelphia : The University Museum, 1986, p. 112. ISBN 978-0934718813.
- STRONACH, David. Median, Achaemenid. In Yarshater, Ehsal (ed.) *Encyclopædia Iranica 2/5*. London : Mazda Publishers, 1986, p. 293-294. ISBN 0710091036.
- VANDEN BERGHE, Louis. *Bibliographie Analytique de l'Archeologie de l'Iran Ancien*. Leiden : Brill, 1979, p. 329. ISBN 978-9042929753.

- VOIGT, Mary M. – DYSON, Robert. *Chronology of Iran ca. 8000-2000 BCE*. Translated by Ahmad Chaychi Amirkhiz. Tehran : Nasl Baran, 2003, p. 513. ISBN 978-0226194479.
- YOUNG, Cuyler. Survey in Western Iran. In *Journal of Near Eastern Studies*, 1966, 25, p. 228-239. ISSN 0022-2968.
- ZAGARELL, Allen. Regional and Social Borders in the Bakhtiari and Luristan Highlands of Iran. In Trinkaus, Kathryn (ed.). *Politics and Partitions: human boundaries in ancient societies*. Archaeological Research Report 37. Tempe: Arizona state university, 1987, p. 83-96. ISBN 0936249005.

Illustrations

- 01 Map of Lorestan province – distribution of cultural basins with different dialects. Drawing: Ahmad Heidari.
- 02 Linear Sarab pottery from Western Lorestan. Drawing: Ahmad Heidari.
- 03 Neolithic and Chalcolithic pottery from Chalab hill (Western Lorestan). Photo: Ahmad Heidari.
- 04 The Lorestan Province - distribution of pottery from the Late Neolithic period. Drawing: Ahmad Heidari.
- 05 Proposed chronology of cultural basin in Lorestan province. Drawing: Ahmad Heidari.
- 06 The Lorestan Province - distribution of pottery from the Middle Chalcolithic period. Drawing: Ahmad Heidari.
- 07 The Lorestan Province - distribution of pottery from the Late Chalcolithic period. Drawing: Ahmad Heidari.
- 08 Chalcolithic pottery from Khersian hill (East Lorestan). Photo: Ahmad Heidari.
- 09 Chalcolithic pottery from Khersian hill (East Lorestan). Photo: Ahmad Heidari.
- 10 Chalcolithic pottery from Khersian hill (East Lorestan). Drawing: Ahmad Heidari.
- 11 Chalcolithic pottery from Khersian hill (East Lorestan). Drawing: Ahmad Heidari.

S U M M A R Y

A study of archeological finds from the Lorestan Province shows a significant relationship between the distribution of pottery and the distribution of language. Although in the mountainous and hard-to-reach territories, the distribution of cultural basins has been more stable, in the plains, due to changes in biotope such as drying up or the emergence of springs and water resources, their territory fluctuates. The conclusion is set as the answer to the question: “What is the relationship between the prehistoric cultural domains and the territory of dialects existing in Central Zagros?” This study showed that the dialects that remain, especially in mountainous areas, have a close relationship with the distribution of pottery made by prehistoric indigenous peoples. In other words, the cultural and linguistic basins may have overlapped since prehistoric times, especially in hard to reach or remote regions. The province was divided into four cultural basins - northwest, central, southeast and northeast, with regard of the characteristics of archaeological finds.

The suggested chronology that ranges from the Late Neolithic to the Middle Chalcolithic period is described separately for each area, and finally, a chronology table of the current Lorestan Province is presented. The Lorestan central basin represents the main Lorestan basin with its own pottery. Here, the famous Bagh-e no pottery is classified into two types of early and late phases. Early Bagh-e no pottery (with geometric motifs) is attributed to the Late Neolithic period while the Late Bagh-e no (with animal decoration and better baking quality) belongs to the Early Chalcolithic period. In the Middle Chalcolithic period, a kind of pottery with dot motif decoration was widely attested. The northwestern part of the Lorestan basin was affected by its proximity to Kangavar and Mahidasht. In the Late Neolithic period, Linear Sarab pottery was especially dominant in this region. In recent studies, Early Chalcolithic pottery (Shahn Abad) was not found, but a special kind of pottery, Black on buff motif (BOB), has been identified in this area. It belongs to the Middle Chalcolithic period, being comparable to the pottery finds from the Kangavar basin. The southeastern part of the Lorestan Province seems to be affected by its proximity to the Chaharmahal basin. Due to the lack of scientific studies in the area, especially on the Barbarood plain, it is impossible to determine the impact of each cultural phase. The only information from this area is Ahmand Heidari's survey of the Pishkuh and Poshtkuh mountainous districts, where a number of sites with special Middle Chalcolithic pottery were identified. Due to the high affinity of this pottery with the finds from Chaharmahal, the southeast of Lorestan can be considered as an extension of the Chaharmahal cultural basin. Although no Neolithic sites have been identified in this area so far, it is likely that the finds from the Barbarood plain could be compared to the cultural material from Ghale Rostam in Chaharmahal. The northeastern part of the province, which includes the north of Aligodarz and Azna, could not be included in the chronology due to a lack of archaeological surveys.

„Hospites nostri, dilecti et fideles“ Spoločenská kategória hostov v stredovekom Uhorsku

MILOŠ MAREK

“Hospites nostri, dilecti et fideles” Social category of guests in medieval Hungary

Abstract: There are records describing guests from early times of the Kingdom of Hungary. The guests were a heterogenous group of free people. Initially, they were mostly immigrants from abroad, but over time there were more and more domestic people who accepted the status of guest. Although the term “guest” originally meant a person who received hospitality or lodging from his host, it could also refer to a special social group of the population. At first, guests occurred only sporadically, but later we find them in large numbers. In the beginning they were received by the monarch, but very quickly they were welcomed on to the estates of the Church and nobility. Guest locations are found in various parts of the country. Some areas provided more potential for settlement, others less. The guests were mainly looking for old market locations with scope for further development. They were an urban group meaning that their settlements tended to develop into cities, because of the trades and activities that they focused on. They were engaged in trade, crafts, and in time they became citizens. This is also evidenced by the terms “hospites et cives” or “cives seu hospites”, as these sites appear in the written sources. Not all guest sites evolved into fully-fledged cities. Some became towns and others remained as ordinary villages. This is also reflected in their period designations: “hospites seu iobagiones” or “hospites et populi”. However, it should also be noted that there were not guests in all towns or cities. From the very beginning, many guests settled in places that did not have good potential for urban development, for example, in a mountainous environment. They established settlements in the hitherto sparsely populated mountainous areas of the Carpathians. The main period of formation of their settlements was the 13th and 14th centuries. Throughout the Kingdom of Hungary, up to 500 guest locations from the Middle Ages have been counted. The vast majority of them can be found in Slovakia, Transdanubia or Transylvania.

Keywords: Guests, Social Category, Settlement, Kingdom of Hungary, Middle Ages.

Hostia (lat. hospites, maď. vendégek, nem. Gäste) boli spoločenskou kategóriou obyvateľstva, s ktorou sa stretávame od raného stredoveku nielen v Uhorskom kráľovstve ale aj v susedných Čechách, na Morave¹ alebo

¹ „hospes“, In: *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum – Slovník středověké latiny v českých zemích*: Elektronická verze 2.0 A-H. Filosofický ústav AV ČR, 2019. [Cit. 30.09.2020]. Dostupné na internete: <<http://lb.ics.cas.cz/hospes>>

v Poľsku² či v krajinách niekdajšej Nemeckej (Rímskej) ríše.³ Okrem pôvodného významu tohto slova označujúceho človeka, ktorý je u niekoho na návšteve, zdržiava sa v domácnosti svojho hostiteľa a užíva jeho pohostinnosť⁴ mal výraz *host* v minulosti - nielen uhorskom prostredí - niekoľko významov. V prvom rade a v najstaršom ponímaní bol *host* synonymom slova cudzinec, na rozdiel od domáceho, obyvateľa kráľovstva, starousadlíka alebo domestika. Na druhej strane bol chápaný aj ako prisťahovalec, osadník prisťahovaný na pôdu z cudziny alebo z inej časti krajiny, ktorý žil podľa práva hosťov, predstavoval osobitnú sociálnu skupinu. V neposlednej miere sa hosťom, možno paradoxne, chápal hosťiteľ, domáci, čiže ten, čo poskytuje pohostenie.⁵

Výraz *host* vo význame cudzinec nachádzame v najstarších stredovekých dokladoch.⁶ O hosťoch ako sociálnej kategórii s osobitným právnym statusom budeme pojednávať podrobnejšie v nasledujúcich riadkoch, ktoré sú jadrom našej štúdie. Vo význame hosťiteľ sa termín „*hospes*“ používal najčastejšie tzv. v proskripčných listinách. Išlo o dokumenty zverejňujúce proskribované osoby, ktoré boli postavené mimo zákona kvôli nejakému vážnemu priestupku, či zločinu. Medzi takéto zločiny patrilo aj poskytovanie

² „*hospes*“, In *Elektroniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce. eLexicon Mediae et Infimae Latinitatis*. [Cit. 20.01.2021]. Dostupné na internete: <https://elexicon.scriptores.pl/la/lemma/HOSPES#haslo_pelny>

³ *Mediae Latinitatis lexicon minus*. Composuit J.F. Niermeyer. Perficiendum curavit C. van de Kieft. Ab-Zucarum. Leiden: E.J. Brill, 1976, s. 500. Du CANGE et al. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*. Niort: L. Favre, 1883-1887. Dostupné na internete: <<http://ducange.enc.sorbonne.fr/hospes>>.

⁴ V takomto význame sa spomínajú hostia ako návštevníci kúpeľov v Považskej Bystrici v roku 1506: „*balneator ... ab uno hospite balneante unum denarium regalem, ab una hospite sive muliere unum obulum ... accipere possit*“, LUKINICH, Imre (ed.). *Podmaniczky család oklevéltára I*. Budapest, 1937, s. 474, č. 246.

⁵ Pozri heslo „*hospes*“ In: *Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae*. Vol IV. (F-H). Eds. BORONKAY – SZOVÁK, s. 285-286. MAREK, *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku. Glossarium mediae et infimae Latinitatis Slovaciae*. Druhé, doplnené vydanie. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2020, s. 548. Pozri tiež: BARTAL, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae – Budapestini, 1901, s. 311. *Magyar történelmi fogalomgűjtemény I. A – Leviratus*. Szerkesztő BÁN Péter. Eger : A Hevesmegyei Levéltár, 1980, s. 357-359. *Gastfreundschaft, Taverne und Gasthaus im Mittelalter*. Herausgegeben von Hans Conrad Peyer unter Mitarbeit von Elisabeth Müller-Luckner. München-Wien: R. Oldenbourg Verlag, 1983, s. 11 (passim).

⁶ „*Idem habet de alienis hospitibus regis de Ultrasyllvas XV milia marcarum*“, 1186, MARCZALI, Henricus (ed.). *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*. Budapestini : Athenaeum, 1902, s. 130, č. 19. Ďalšie údaje o hosťoch ako cudzincoch uverejňujeme v nasledujúcom texte.

prístrešia alebo azylu, pohostinstva či hospícia rôznym delikventom, najčastejšie zlodejom.⁷ Výraz *host* ako *hostiteľ* sa však používal nielen v negatívnych konotáciách.⁸

Téma *hostov* nie je nová. V odbornej literatúre sa touto otázkou zaoberalo viacero bádateľov. Úlohe *hostí* pri kľčovaní lesov a zaľudňovaní krajiny v stredovekej Európe a zvlášť v oblastiach Belgicka a Flámska sa medzi prvými venoval už v polovici 19. storočia belgický historik Duvivier. Poukázal na to, že slovo *host* sa používalo často už v listinách pred 11. storočím. Dobrý prehľad o *hostovskom* práve v nemeckých stredovekých mestách poskytol začiatkom 20. storočia Alfred Schultze. O postavení *hostov* v právnom živote stredovekých miest písal v rovnakom období aj Hermann Rudorff. Novšie sa otázke *hostov* venovali J. Weitzel, E. Isenman a vo svojich dejinách práva v Nemecku K. Bader a G. Dilcher. Súhrnný pohľad na *hostov-kolonistov* z nemeckej strany podal vo svojej monografii Peter Erlen. Najnovšie spomeňme Martina Scheutza, ktorý konštatuje známy fakt, že aj v mnohých mestách západnej Európy (hlavne na území Nemeckej ríše) žili *hostia*. No na rozdiel od mešťanov mali v mestskej societe najslabšiu pozíciu. Dostávalo sa im tu obmedzenej ochrany a neparticipovali na právach a slobodách mešťanov. Z českej strany sa témy *hostov* „dotkol“ významný medievista Josef Žemlička. Zdôrazňuje, že od 11.-12. storočia, ako sa v oblasti od Flámska až po Uhorsko objavili *hostia*, sa synonymom *hosta* stával kolonista-roľník, buď domáceho alebo stále častejšie cudzieho pôvodu, ktorý dostával do užívania pôdu a s ňou aj rôzne výhody nazývané *sloboda hostí*. Zo širšieho zorného uhla sa na túto otázku pozerala maďarská historička Adrienne Körmendy. Z maďarskej historiografie spomeňme Károlyho Tagányiho, ktorý zdôrazňuje spoločenskú progresivnosť práva *hostov*, ďalej štúdiu Emmy Lédererovej o formovaní sa najstaršej uhorskej remeselníckej vrstvy. Autorka vymedzuje úlohu a podiel

⁷ „*Hospites furum*“ boli najčastejšie uvádzaní zločinci v mnohých proskripčných listinách v stredovekom Uhorsku. MAREK, Miloš. Zločinnosť v stredoveku (podľa svedectva proskripčných listín). In *Studia historica Tyrnaviensia XIII. Historiae vestigia sequentes*. Kraków, Towarzystwo Słowaków w Polsce, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám, 2011, s. 126-168.

⁸ „*hi, qui sunt sine aratro et in domibus aliorum, solvent unum pondus et dimidium hospiti suo*“, 1246, Svätý Kríž. MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* II. Bratislava : Academia Scientiarum Slovaca, 1987, s. 152, č. 219; „*si (quicumque) autem absque iuramento et sponsalibus...eandem (coniugem) transduceret, tunc idem hospes, de cuius domo seu hospicio transduceretur, sive pater, mater, frater aut proximus vel alienigena fore videretur ipsius transducte, duodecim pensas denariorum plebano ecclesie prenotate (de Elephant) dare... teneretur*“, 1322, Lefantovce. SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae (RDSI)* II. Bratislava, 1987, s. 348, č. 787.

hostovského živlu na tomto procese a všima si významový posun pojmu host od začiatkov jeho výskytu v uhorských prameňoch až po utvorenie sa jednotnej vrstvy hostov v 14. stor. Význam hostov pri urbanizovaní stredovekého Uhorska, si všimal jej vrstovník Elemér Mályusz. Novšieho dáta sú štúdie známeho maďarského medievistu Erika Fügediho, v ktorých analyzuje vnútorné i vonkajšie podmieňujúce faktory, súlad ktorých potom vytvoril priaznivé predpoklady pre usadzovanie sa hostov v krajine, ďalej zdôrazňuje sociálnoprávnu definíciu termínu host na rozdiel od jeho etnickej interpretácie a z rôznych uhlov rozoberá a vyhodnocuje tzv. hostovské a mestské výsadné listiny. Nový pohľad na prínos hostovského elementu prináša výskum Lászlóa Solymosiho koncentrovaný v štúdiu o výsadach hostov a v monografii o novom systéme zemepánskej renty v Uhorsku v 13. storočí, kde autor vyzdvihuje ich aktívny podiel pri presadzovaní novej formy pozemkovej dane. András Kubínyi zdôrazňuje, že v Uhorsku nemožno v pravom slova zmysle hovoriť o mestských privilégiách, ale o privilégiách hostov. Konštatuje, že hosťami boli nielen Valóni, Nemci ale i Maďari a Slováci. Najnovšie sa hosťami zaoberal vo viacerých článkoch Balázs László. Analyzoval v nich hospodárske či súdne výsady hostovských privilégií, ich vojenské povinnosti a prvky súkromného práva, ktoré sú v nich obsiahnuté. Sedmohradským hosťom sa špeciálne venoval nemecký autor Harald Zimmermann.⁹

⁹ DUVIVIER, Charles. Hospites: défrichements en Europe et spécialement dans nos contrées. In *Revue d'histoire et d'archéologie* 1. Bruxelles : Charles Muquart, 1859, s. 74-90 a 131-175. SEMRAU, Arthur. Bürger, Einwohner und Gäste in den Städten des Ordenlandes. In *Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft u. Kunst zu Thorn*. 35 Heft. Thorn, 1927, s. 80. SCHULTZE, Alfred. Über Gästerecht und Gastgerichte in den deutschen Städten des Mittelalters. In *Historische Zeitschrift*, 1908, roč. 101, č. 3, s. 473-528. RUDORFF, Hermann. *Zur Rechtsstellung der Gäste im mittelalterlichen städtischen Prozess. Vorzugsweise nach norddeutschen Quellen*. Untersuchungen zur Deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, 88. Breslau, 1907. WEITZEL, Jürgen. Gast, Gastrecht, Gastgericht. In *Lexikon des Mittelalters*, 4, 1989, s. 1130 an. ISENMAN, Eberhard. *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150-1550. Stadtgestalt, Recht, Verfassung, Stadtrecht, Kirche, Gesellschaft, Wirtschaft*. Wien-Köln-Weimar, 2012, s. 148, 158-159. BADER, Karl S. – DILCHER, Gerhard. *Deutsche Rechtsgeschichte. Land und Stadt – Bürger und Bauer im Alten Europa*. Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft. Berlin, 1999, s. 461-464. ERLÉN, Peter. *Europäischen Landesausbau und mittelalterliche deutsche Ostsiedlung. Ein struktureller Vergleich zwischen Südwestfrankreich, den Niederlanden und dem Ordensland Preussen*. Marburg/Lahn, 1992, s. 130, 152, 209-215. SCHEUTZ, Martin. Bürger und Bürgerrecht. Recht, Pflichten und soziale Felder der mittelalterlichen und neuzeitlichen Bürger im Heiligen Römischen Reich. In *Städte im lateinischen Westen und im griechischen Osten zwischen Spätantike und Früher Neuzeit. Topographie – Recht – Religion*. Herausgegeben von Elisabeth Gruber, Mihailo Popović, Martin Scheutz, Herwig Weigl. Wien: Böhlau Verlag, 2016, s. 141. ŽEMLIČKA, Josef. *Počátky Čech královských 1198-1253. Proměna státu a společnost*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 66-67. ŽEMLIČKA, Josef. *Království v pohybu. Ko-*

Pokiaľ ide o slovenskú historiografiu, spomeňme najskôr prácu Štefana Lubyho, ktorý z hľadiska právneho historika hodnotí význam cudzích hostov pri konštituovaní meštianskeho stavu. Ďalej štúdiu O.R. Halagu Mestotvorný proces a stredná Európa, v ktorom sa autor snaží vyzdvihnúť dosiaľ podceňovaný podiel domáceho (slovanského) obyvateľstva na formovaní práva hostov. Okrajovo sa vo svojich syntézach hostov dotkli Peter Ratkoš a Richard Marsina. O hostoch písal často vo svojich prácach o osídlení aj Branislav Varsik. Spomedzi autorov, ktorí sa problematikou hostov zaoberali na širšom priestore, spomeňme Eriku Javošová. Jej štúdia je však časovo ohraničená do roku 1241 a týka sa teda obdobia, keď sa výskyt hostov na našom území obmedzoval len na niekoľko málo lokalít a keď ešte nehrali takú významnú úlohu v spoločnosti, ako to bolo v nasledujúcom období. Najnovšie sa Žofia

lonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2014. KÖRMENDY, Adrienne. *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13-14. Jahrhundert.* Poznań, 1995, passim. LEDEKER, Emma. A legrégibb magyar iparosztály kialakulása. In *Századok*, 1927/1928, roč. 6162, s. 492528, 633645. MÁLYUSZ, Elemér. Geschichte des Bürgertums in Ungarn. In *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte*, 1927/1928, roč. 20, s. 356407. FÜGEDI, Erik. Középkori magyar városprivilegiumok. In *Tanulmányok Budapest Múltjából.* Budapest, 1961, s. 38, 59. FÜGEDI, Erik. Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland. Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. In *Vorträge und Forschungen*, 18, 1974, s. 471508. FÜGEDI, Erik. A befogadó: középkori magyar királyság. In *Kolduló barátok, polgárok, nemesek, Tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, 1981, s. 398-418. SOLYMOSSI, László. Hospeskváltság 1275-ből. In *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*, 1984, roč. 3, s. 17-100. SOLYMOSSI, László. A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon. Budapest, 1998, s. 7-18. KUBINYI, András. Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte. In *Vorträge und Forschungen.* Hergestellt von Walter Schlesinger. Bd. XVIII. Sigmaringen, 1975, s. 527-566. KUBINYI, András. Hospes. In *Korai magyar történeti lexikon (9.-14. század).* Szerkesztők Engel Pál és Makk, Ferenc. Budapest, 1994, s. 273. KUBINYI, András. Városfejlődés a középkori Magyarországon. In *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet- és forrásgyűjtemény.* Szerk. Ferenczi László. Budapest, 2006, s. 153-174. LÁSZLÓ, Balázs. Bíraskodási szabadság a 13. századi hospesközösségekben. In Drinóczi Témea, Nászladi Georgina (ed.). *Studia Iuvenum Iurisperitorum* 6. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs, 2012, s. 39-56. LÁSZLÓ, Balázs. Private law elements in the privileges of the hospes communities in Hungary along the 13th century. In Maciej Mikula, Wladislaw Peksa, Kamil Stolarski (ed.). *Possessio ac iura in re. Z dziejów prawa rzeczowego.* Kraków, 2012, s. 99-106. LÁSZLÓ, Balázs. Katonaállítási kötelezettség az Árpád-kori hospesközösségekben. In *Diskurzus*, 2013, č. 2, s. 65-75, s. 65-75. LÁSZLÓ, Balázs. Árpád-kori hospes közösségeink gazdasági jellegű szabadságai. In *Jog, állam, politika*, 2016, roč. 8, č. 1, s. 121-140. ZIMMERMANN, Harald. Hospites Teutonici. Rechtsprobleme der deutschen Südosstsiedlung. In *Gedenkschrift für Harold Steinacker. Buchreihe des Südostdeutschen Historischen Kommission.* Band 16. München, 1966, s. 67-84. ZIMMERMANN, Harald. Siebenbürgen und seine hospites Theutonici. In *Vorträge und Forschungen zur südostdeutschen Geschichte.* Festgabe zum 70. Geburtstag. KölnWeimarWien, 1996, s. 34, 48-68.

Lysá sústreďuje na objasnenie úlohy bratislavských hostov pri vzniku mesta Bratislavy. Juraj Šedivý si kladie viacero otázok súvisiacich s hosťami, pričom konštatuje, že išlo o heterogénnu skupinu obyvateľstva, ktorej postavenie nebolo presnejšie definované. Vladimír Rábik zdôrazňuje úlohu hostov ako mestotvorného prvku v stredoveku a pokúša sa o spoločensko-právnu definíciu obyvateľstva protomestských sídel, medzi ktorými hrali rozhodujúcu rolu sociálne skupiny „*cives*“ a „*hospites*“.¹⁰ Hoci sme sa aj my venovali spracovaniu tejto zaujímavej témy už v minulosti,¹¹ rozhodli sme sa v nej ďalej pokračovať a rozšíriť o nové doklady a myšlienky, ku ktorým patrí aj vytvorenie zoznamu hostovských lokalít na stredovekom Slovensku.

• • •

Hostia boli v stredovekom Uhorsku doložení od samých začiatkov jeho existencie. Uhorské zákonodarstvo sa nimi zaoberalo už od čias svätého Štefana I. Spomínajú sa v ňom rôzne kategórie hostov. Už v písomných prameňoch z 11. storočia sa na jednej strane hovorí o hospitoch, ktorí „*diversa documenta et arma secum ducunt, que omnia regna ornant*“, teda o osobách vznešeného pôvodu, rytieroch¹² a na druhej strane sa uvádzajú i chudobní hostia kladení na úroveň sluhov¹³. Ako hostia prichádzali do Uhorska aj mno-

¹⁰ LUBÝ, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava 1945, s. 179. HALAGA, Ondrej R. Mestotvorný proces a stredná Európa. In *Sborník FFUKHistória*, 1964, roč.15, s. 95115. *Přehled dějin Československa I/1. (do roku 1526)*, Praha, 1980, s. 170, 267268. *Dejiny Slovenska I. (do roku 1526)*. Bratislava 1986, s. 197, 253254, 279280. VARSÍK, Branislav. Stredoveké miestne názvy na Slovensku vzniknuté po príslušníkoch rôznych národností Uhorska. In *Z dejín osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava, 1984, s. 192-193. JAVOŠOVÁ, Erika. Hostia na Slovensku pred tatárskym vpádom. *Historický časopis*, 1998, roč. 48, č. 1, s. 311. LYSÁ, Žofia. Bratislavskí hostia v 13. storočí: zvyky, právo a správa. In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 603-625. ŠEDIVÝ, Juraj. Najstarší patriciát v stredovekej Bratislave: šľachtici alebo mešťania? In *Forum historiae* 2/2008, s. 1-21. Dostupné online: <http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/sedivy1_2.pdf> [cit. 20.01.2021]. RÁBIK, Vladimír. „Cives et hospites nostri“. Hostia ako mestotvorný prvok v stredoveku. In: *Hostia a cudzinci na Slovensku (v Uhorskom kráľovstve). Migrácia a jej determinanty v kontexte európskeho vývoja*. Trnava 2020, s. 7-8. RÁBIK Vladimír – LABANC, Peter – TIBENSKÝ, Martin. *Vývoj stredovekých miest na Slovensku I*. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 32, 52-55.

¹¹ MAREK, Miloš. Postavenie hostov v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In *Historický zborník*, 2002, č. 1-2, s. 13-23.

¹² Libellus de institutione morum ad Emmericum ducem, ZÁVODSZKY, Levente (ed.). *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest 1904, s. 137. „Cum ergo quidam sint hospites isto tempore nobilitate pares Hungaris“, DOMANOVSKÝ, Alexander (ed.). *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum (SRH) I*. Budapest, 1937, s. 294-304.

¹³ I. kniha zákonov kráľa Ladislava, kapitola 25: „Si dominus servi sui corpus aut villicus pauperis villani vel hospitis ad ecclesiam non detulerit tantundem penitat(!)“. ZÁVODSZKY,

hí klerici, duchovní, ktorí na dôkaz svojho statusu museli predkladať odporúčaciu listinu svojho biskupa alebo svedectvo a záruku zákonitých svedkov.¹⁴

O rôznorodosti hostov počujeme aj v obnovení Zlatej buly z roku 1231, kde sa v článku týkajúcom sa súdnej právomoci hovorí, že v prípade nevykonania spravodlivosti domácej osobe sa majú za ňu zaručiť prisahou traja sedliaci z dediny a na ich svedectvo vykoná domácemu plnú spravodlivosť hosť, ktokoľvek ním bude, alebo pán dediny, či už to bude arcibiskup, biskup alebo (svetský) šľachtic.¹⁵ Ktorýkoľvek hosť je tu kladený na roveň šľachtickým osobám. O rôznorodosti novoprichádzajúcich hostov hovoril v roku 1263 aj panovník Belo IV., ktorý za účelom obnovy krajiny spustošenej po tatárskom vpáde sem hromadne povolával hostov, tak sedliakov ako aj rytierov, aby sa krajina čím skôr pozviechala z predchádzajúceho úderu a hospodársky i kultúrne povzniesla.¹⁶

Výhodnejšie postavenie hostov sa snažili získať aj ľudia, na pôdu ktorých kráľ alebo kráľovná hostov usadili. No podľa znenia jedného z článkov renovovanej Zlatej Buly z roku 1267 právo užívať titul slobodného hosťa („*hospes liber*“) kráľ vyhradil len pre ľudí ním povolaných a usadených.¹⁷ Pravdou však je, že v mnohých prípadoch hostovský status prešiel aj na starousadlé obyvateľstvo, teda na ľudí, uprostred ktorých boli hostia usadení. Takto to bolo v prípade Trnavy, Zvolena a Žiliny. Naopak v prípade Hlohovca či Ružomberka sa hostia vymedzili voči okolitému obyvateľstvu a nepripustili

A *szent István*, s. 163. Pozri aj ustanovenia prvej Ostrihomskej synody (1092), kapitoly 28 a 29, ZÁVODSZKY, A *szent István*, s. 201.

¹⁴ Prvá Ostrihomská synoda, kapitola 21: „*Hospites clerici, qui de alienis partibus venerunt, aut legitimos testes producant, aut ad ferendam formatam redeant. Qui vero infamati sunt, omnino discedant, nec redeant, nisi cum formata.*“ ZÁVODSZKY, A *szent István*, s. 200. V podobnom duchu sa vyslovuje i I. kniha dekrétov kráľa Ladislava I., kapitola 17, ZÁVODSZKY, A *szent István*, s. 161.

¹⁵ „*Pro domestico autem cui iusticia exhibita non fuerit, tres rustici de villa iurare debeant, et ad eorum iuramentum hospes quicumque fuerit, domestico plenam faciet iusticiam cum iudicio regali, vel dominus ville, quicumque fuerit, sive archiepiscopus sive episcopus sive nobilis, ille personaliter hoc verbo veritatis dicere teneatur.*“ CDS I, s. 268, č. 375.

¹⁶ „*...quod cum pridem regnum nostrum permissione divina Tartari invassissent et sua barbarica ferocitate vastavissent, regnicolis in magna parte vel peremtis, vel abductis, et Ungaria, ante plena populo, multis in locis in solitudinem esset redacta, de cunctis mundi partibus homines, tam agricolas, quam milites, ad repopulandum terras depopulatas et habitatoribus vacuatas, edicto regio studuimus convocare...*“ Ferdinand (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis (MES)* I. Strigonii 1874, s. 548, č.720.

¹⁷ „*Item volumus, quod omnes terrae castri vel udvornicorum, ad quos populi nostro nomine vel domine regine sunt congregati, castro vel udvarnicis restituantur, et ipsi illi gaudere debeant privilegiato nomine hospitum liberorum.*“ FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (CDH)* IV/3. Budae, 1829, s. 591.

ich medzi seba, ba niekde sa pôvodné obyvateľstvo muselo zmieriť i s uvoľnením miesta pre nových hostov a svojím premiestnením na inú lokalitu.¹⁸ Preto možno pri toto včasnom období ťažko hovoriť o nejakej jednotnej, homogénnej vrstve hostov. Bola naopak veľmi rôznorodou ako vtedajšia uhorská spoločnosť sama.

Každopádne status hosta znamenal isté privilegované postavenie. O túto slobodu museli hostia zväzdať početné spory, keďže sa často stávalo, že ľudia z ich blízkeho okolia sponchybovali ich status a obviňovali ich z neoprávneného uzurpovania tejto slobody, pričom ich zaraďovali do nižších sociálnych kategórií. Z týchto sporov, ktoré sa začiatkom 13. storočia riešili pred Varadínskou kapitulou, sa nám zachoval písomný záznam v tzv. Varadínskom registri, kde sa istý Angelus z dediny Gyon o sebe v roku 1213 vyjadril, že je synom latinského hosta a absolútne slobodným. Za slobodných sa v roku 1221 hlásili aj synovia českých hostov v Boršode a viacerí ďalší hostia spomínaní v tomto doklade.¹⁹

Najvyššie spomedzi hostov stáli osobne privilegovaní hostia šľachtického pôvodu, ktorých z cudziny pozývali do Uhorska a najímali k vojenskej službe domáci panovníci. Slúžili za peňažnú odmenu, no za svoje verné služby dostávali i pôdu a boli im udeľované i krajské úrady, často bez toho, že by sa sami chceli stať občanmi kráľovstva.²⁰ To vyvolávalo v krajine značnú nevlôu. Domácia šľachta si potom vymohla od kráľa, aby bol zákaz udeľovania

¹⁸ Napríklad v Győri pred rokom 1271 premiestnil kráľ tamojších hostov „*intra muros*“ a k ich komunite pripojil poddaných rábskeho biskupa a kapituly žijúcich vnútri hradieb. EN-DLICHER, Stephanus Ladislaus (ed.). *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana* (RHMA). Sangalli, 1849, s. 526527. Opačným prípadom je vystaňovanie pôvodného obyvateľstva v prospech novoprišlých hostov. „Obetami“ boli kráľovskí dvorníci v Komárne alebo strážcovia kráľovských lesov v Rimavskej Bani; JUCK, Lubomír (ed.). *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238-1350) I*. Bratislava : Veda, 1984, s. 48, č. 32 a s. 50-51, č. 36.

¹⁹ „*Ille autem contendebat se filium Latini hospitis esse et absolute liberum*“, 1213; „*se esse liberos et filios hospitem Boemorum*“, 1221, KARÁCSONYI, János – BOROVSZKY, Samu (ed.). *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum*. Budapest : Hornyánszky, 1903, č. 31 (253). [Cit. 27.01.2021]. Dostupné na internete:<[²⁰ Host menom Vencelín, pôvodom zo Švábska, bol veliteľom Štefanovho vojska tiahnúceho proti šomodskému županovi Kopáňovi. DOMANOVSKÝ, Chronici Hungarici compositio saeculi XIV, s. 313. Podľa nemeckého kronikára Otta z Freisingu v službách uhorského kráľa ako žoldnieri stáli početní hostia, ktorí sa tešili u neho veľkej vážnosti: „*in ipsa regis acie hospites, quorum ibi magna copia est et qui apud eos principes dicuntur, latus principis ad munientium ambient*“, SCHMALE, Franz-Josef \(ed.\). *Gesta Friderici seu rectius cronica*. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr-vom-Stein-Gedächtnisausgabe, 17. Darmstadt, 1965, 33, s. 194.](https://www.arcanum.hu/hu/onlinekiadvanyok/search/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPXC0tPTllfVmFyYWRpXzliXX0sICJxdWVyeSI6ICJMYXRpbmkifQ></p></div><div data-bbox=)

hodností hostom bez súhlasu kráľovskej rady zaradený medzi články Zlatej buly z roku 1222.²¹ Kráľ však neprejavil väčšiu snahu naplniť toto ustanovenie v praxi. I naďalej pokračoval vo svojej doterajšej politike opierajúcej sa vo veľkej miere o cudzincov. Nepriamym dôkazom toho je aj opätovné uvedenie spomenutého článku i v obnovení Zlatej buly z roku 1231 a prítomný je dokonca i v korunovačnej prísahe kráľa Ondreja III. (1290-1301) z roku 1290.²² Spomínaní hostia, ak sa v krajine usadili natrvalo, sa časom zaradili medzi domácu šľachtu. Napríklad Bohumír so svojimi najbližšími v Liptove boli hosťami šľachtického pôvodu, ktorí prišli z Čiech. Kráľ Ladislav IV. ich v roku 1276 vyňal z radov hostov a povýšil do radov domácej šľachty.²³

Na nižšej úrovni ako šľachtickí hostia stáli hostia hospodáriaci na cudzom majetku. Boli to ľudia, ktorí boli síce osobne slobodní, no chýbala im hospodárska sloboda. Išlo o kráľovských hostov usadených na majetkoch kráľa²⁴ alebo kráľovnej,²⁵ hradných hostov žijúcich na pôde hradu²⁶ alebo súkromnej osoby, cirkevnej či svetskej.²⁷ I medzi nimi samými boli rozdiely, podľa toho, či hospodárili na cudzej slobodnej alebo na cudzej služobnej pôde, či priamo na pôde hradu alebo v podnájme u hradných vojakov, rytierov, v súdobých prameňoch nazývaných ako „*cives*“.²⁸ Postavenie týchto druhých (teda

²¹ CDSI I, s. 200, č. 270.

²² CDSI I, s. 268, č. 375; CDH VII/2, s. 139-146.

²³ HŮŠČAVA, Alexander. *Kolonizácia Liptova do konca 14. storočia*. Bratislava 1930, s. 81-82. K „naturalizovaným“ cudzincom patrili aj vojvoda Stibor zo Stiboric, ktorý v roku 1389 zložil príslužnosť uhorskej korune, po čom bol prijatý do radov uhorskej šľachty. CDH IX/1, s. 561-563.

²⁴ „*Hospites regis*“ t. j. hostia usídlení na kráľovskej pôde sú najčastejšie spomínanou kategóriou „hostovského“ elementu v stredovekom Uhorsku.

²⁵ V roku 1220 sa spomínajú „*regine hospites de provincia Novi Castris*“ na dolnom Hornáde, CDSI I, s. 187, č. 243.

²⁶ Hradní hostia a počet ich sídlisk na majetkoch jednotlivých hradov bol v stredoveku nasledovný: Bratislava (6), Trenčín (4), Nitra (2), Hlohovec (1), Szolgagyör (1), Šariš (1), Lupča (1), Bojnice (1), Zvolen (1), Plaveč (nespecifikovaný počet).

²⁷ Paradoxne najstaršie záznamy (1156, 1158) o hosťoch na území Slovenska hovoria o hospitoch na šľachtickom majetku. Týkajú sa Levíc („*villam Leva cum conventu hospitum ibidem commorantium*“) a Santova („*possessionem Zamto ... cum LXXII mansionibus hospitum*“), ktoré boli vtedy v držbe bratov Štefana a Euzidina, synov Hadriana, keď ich darovali do rúk cirkvi. CDSI I, s. 80, č. 82++ a s. 82, č. 84.

²⁸ Pod spoločenskou kategóriou „*cives*“ v 11.12. stor. rozumieme ľudí usadených priamo na pôde hradu, ktorí mali voči nemu vojenské a iné povinnosti. Neskôr, v 13. storočí, keď sa tiež v prameňoch uvádzajú spolu hostia s *civesmi* („*cives et hospites, cives seu hospites*“), je už význam slova „*civis*“ posunutý, označuje meštana, príslušníka vznikajúceho meštianskeho stavu a to v súlade s hradnými koreňmi tejto kategórie obyvateľstva. ZÁVODSZKY, *A szent István*, s. 187-188; HALAGA, *Mestotvorný proces a stredná Európa*, s. 108.

hostov na pozemkoch hradných rytierov) na prelome 11. a 12. storočia nám bližšie osvetľuje 35. kapitola I. knihy dekrétov kráľa Kolomana (1095-1116) hovoriaca o povinnostiach rôznych kategórií hradného obyvateľstva: rytierov („*cives*“), civilov („*civiles*“) a hostov („*hospites*“). „*Ak je niektorý z hostov usadený na zemi rytierov (spoluobýva ju s nimi), má podľa polovice povinností civilov vykonať výpravu (ako službu voči hradu) alebo zaplatiť 8 denárov.*“²⁹ Tu spomínaní „*civiles*“, v prameňoch nazývaní podľa týždennej služby na hrade aj „*civiles hebdomadarii*“, teda ďalšia z kategórií hradného obyvateľstva zaujímajúca v jeho sociálnom rebríčku nižší stupeň ako „*cives*“, boli takisto slobodní ľudia usadení na hradnej pôde, buď priamo („*liber a rege*“) alebo, ako vidíme tu, boli podnájomcami služobných pozemkov hradných rytierov („*liber a civibus*“), podobne ako hostia.³⁰ Uvedená pasáž „*iuxta medietatem substancie civilium*“ znamená, že títo hostia boli povinní iba spolovice tým, čím boli povinní *civiles* na pôde hradných rytierov. Mali na výber, buď vykonať hradnú službu – „*expedicio*“, alebo sa z nej vykúpiť ôsmymi denármi. „*Civiles (hebdomadarii)*“ však museli plniť oboje, čiže okrem týždennej služby na hrade (spomínaná „*expedicio*“), čo bola jedna polovica povinností („*medietas substancie*“) platili aj 8 denárov, ich druhú polovicu. Hostia hradu mali teda, ako vidieť, výhodnejší status ako „*civiles*“.

Iniciátorom príchodu hostov bol spočiatku kráľ. Arpádovskí panovníci to zdôrazňujú vo viacerých listinách. Kráľ Ondrej II. sa v privilegii pre kráľovských hostov v Satu Mare z roku 1230 nechal počuť, že „*kráľovskej milosti najviac osoží, aby prijala do svojho lona všetkých hostov, ktorí sa k nemu utiekajú ako k útočisku svojej spásy, rozum však vyžaduje, aby ochraňovala s väčšou náklonnosťou tých, ktorí sa podľa svojich možností snažia byť na úžitok krajiny a česť koruny*“.³¹ Podľa slov kráľa Bela IV. vyjadrených v roku 1244 v privilegii

²⁹ „*Si quis hospitum acola, terram civium cohabitata, aut iuxta medietatem substancie civilium expeditionem faciat, aut VIII denarios solvat.*“ Tamže. K výkladu pasáže pozri HALAGA, *Mestotvorný proces*, s. 107; RAPANT, *Drobné štúdie k slovenskému stredoveku V. Milites, cives, civiles*, s. 96.

³⁰ Povinnosti týchto dvoch druhov civilov zaznamenáva 45. kapitola I. knihy dekrétov kráľa Kolomana: „*De civilibus hebdomadariis octo denarios precipimus colligi, inter quos scilicet, si quis liber non a rege, sed ab ipsis civibus. Si autem liberi, qui regi per fines eorum transmigranti equos, currus subductorios et servicia stipendiaria suppeditabant, IIII denarios persolvant.*“ ZÁVODSZKY, *A szent István*, s. 189. Teda *civiles* na pôde *civisa* mali platiť 8 denárov (tzv. *liberi denarii*) vrátane týždennej služby na hrade (na čo upomína ich názov – *hebdomadarius* – t. j. týždenný) a *civiles* na pôde kráľa platili 4 denáre a poskytovali mu horeuvedené služby.

³¹ „*Regie serenitatis gracia plurimum expedit, quia ex fonte nascitur pietas, ut omnes hospites ad sinum sue benignitatis tanquam ad portum salutis confugientes, colligat, sed ordo rationis expostulat, ut eos propensius protegat et confoveat, quos pro posse suo ad regni utilitatem et corone honorem inspexit efficacius inherere*“, 1230, ENDLICHER, *RHMA*, s. 426.

pre kráľovských hostov v osade Körmend „je verejne známe, že z vernej služby (do krajiny) prúdiacich hostov plynie kráľovi a kráľovstvu mnohokraké dobro, preto kráľovská láskavosť má ich slobode poskytovať hojnú priazeň“.³²

Hostia však už od počiatku mohli byť usadzovaní i na súkromnej pôde patriacej svetským feudálom alebo cirkvi. Museli však k tomu mať kráľovský súhlas. Hoci cirkev i šľachta pre nich získavali výsady a mnohokrát to bolo i na úkor ich starého poddanského obyvateľstva,³³ väčšinou však skutočnosť, že sa dostali z rúk kráľa do rúk šľachty, mala nepriaznivé následky a to v tom, že ich práva, ktoré sa každému z nich kráľ pri jeho prijatí zaviazal zachovať, noví chleboďarcovia nedodržiavali. Uvedený fakt nám akiste potvrdzuje i článok Zlatej buly jasne stanovujúci, aby sa hosťom akejkoľvek národnosti zachovávali práva, aké s nimi boli dohodnuté na začiatku, t. j. pri ich usadení.³⁴ Skromnejšia miera výsad hospítov usadených na súkromnom šľachtickom majetku mala i svoje objektívne príčiny. Zemepán totiž nemohol poskytnúť svojim hosťom také výhody ako kráľ, teda napr. oslobodenie od cla a mýta v celej krajine, slobodný desiatok atď. Postavenie hostov na šľachtickom majetku sa v mnohých prípadoch zo 14. stor. nevelmi odlišuje od postavenia obyčajných poddaných, čo vyjadruje i ich časté označenie v listinách slovným spojením „*hospites seu iobagiones, populi seu hospites*“. Zreteľné je to najmä tam, kde nežili v homogénnych uzavretých komunitách ale spolu s prostým obyvateľstvom.³⁵

³² CDP VI, s. 42, č. 29.

³³ Napríklad v roku 1233 sa sťažovali poddaní panonhalského opáta Uriáša zo Šale, že im odňal ich pôdu a dal ju cudzincom („*advenis*“). Ich samotných však pritom nútil zároveň platiť poplatky hostov („*reddere tributa hospitum*“) i vykonávať službu vojenskej vrstvy („*iobagionum*“). CDSI I, s. 288, č. 402. Významné výsady dostali v roku 1317 hostia na majetku drienovskej vetvy rodu Aba v Židovom Potoku (v katastri obce Drienov, okr. Prešov), keď im zemepáni poskytli slobody košických a gelnických mešťanov. JUCK, *Výsady miest a mestečiek na Slovensku*, s. 88, č. 99. Podobne tak i hostia na pôde kaločského arcibiskupa v Rimavskej Bani, JUCK, *Výsady*, s. 50-51, č. 36.

³⁴ CDSI I, s. 200, č. 270. Príkladom nerešpektovania a zasahovania do práv hostov zo strany feudálov, konkrétne Ostrihomskej kapituly, je prípad hostov v Sebechleboch, ktorí boli vyhnaní zo svojej pôdy; CDSI I, s. 304-305, č. 417. Nevieme, či to bolo v dôsledku neblahých skúseností kapituly s Nemcami – hosťami v Sebechleboch, ale faktom je, že keď v roku 1292 Ostrihomská kapitula dosídľovala hostovským živlom neďaleké Hontianske Nemce, výslovne uvádzala, že to majú byť Maďari a Slováci, nie Nemci. MES II, s. 313314, č. 316. Ďalším príkladom toho, že prechod z moci kráľa do rúk šľachty, mal pre hostov skôr negatívne následky, je prípad hostov v Nitre a v Hlohovci.

³⁵ V roku 1332 sa na majetku zemanov zo Sečoviec nachádzali schudobnelí poddaní („*iobagiones et famuli*“) žijúci podľa práva hostov („*more aliorum hospitum*“) a na inom mieste sa tí istí spomínali, že žijú ako obyčajní poddaní („*more iobagionum residentes*“); Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Budapest, Diplomatikai Levéltár (DL) 87 019. Z toho vidieť, že sa

Napriek uvedenému sa dá nájsť hneď od začiatku jeden spoločný znak, spájajúci rôzne kategórie hostov, a to ten najdôležitejší atribút, ktorým sa vyznačovala táto nová utvárajúca sa sociálna kategória. Týmto atribútom bol nárok, resp. výsada žiť podľa osobitého práva, práva hostov – „*ius hospitum*“ – odlišujúceho sa od vtedajšieho v Uhorsku uplatňovaného domáceho zvykového práva.³⁶ Právo hostov alebo sloboda či obyčaj hostov bol vlastne súhrn právnych noriem, zvyklostí, ktorými sa títo hostia riadili vo svojej pôvodnej vlasti, no bol spravidla obohatený o viaceré výsady hospodárskeho charakteru, ktoré mali zabezpečiť výhodnejšie podmienky pre ich život na novom mieste, nielen s ohľadom na okolité nepriviligované obyvateľstvo, ale aj na ich sociálne postavenie doma a tým ich doslova prilákať k presťahovaniu sa do kraja, kam boli pozvaní.³⁷

Tieto podmienky, na základe ktorých sa mal potom riadiť ich ďalší život, sa prirodzene dojednávajú pri ich prijatí a usadení na pôdu a ich zachovanie bolo záväzné pre obe strany. Už v zákone prvého uhorského kráľa, sv. Štefana, sa hovorí, že ak niekto s dobrou vôľou prijme hosta a dôstojne ho zaopatrí, pokiaľ je zaopatrený podľa podmienok dohody „*secundum propositum*“, nemá svojho živiteľa opúšťať a ponúkať sa niekomu inému.³⁸ Dôležitou a veľmi významnou bola v tomto smere možnosť, aby sa títo hostia aktívne zúčastňovali na formovaní podmienok, podľa ktorých sa mali potom riadiť.³⁹

vtedy medzi oboma pojmmami nerobil žiaden rozdiel. Podobný prípad nájdeme v roku 1322 aj v Lefantovciach alebo v roku 1351 v Ďurkove, pozri RDSI II, s. 347-348, č. 787 a NAGY, Imre (ed.). *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis (CDA)* V. Budapest, 1887, s. 511, č. 308.

³⁶ Keď v roku 1271 uhorský kráľ Štefan V. udelil resp. potvrdzoval spišským Sasom ich rozsiahle výsady, predniesli mu žiadosť, aby im dovolil riadiť sa podľa vlastného práva, čo odôvodňovali argumentom, že sú prostými ľuďmi, ktorí sa nevyznajú v uhorských právnych zvyklostiach „*quia homines sunt simplices, et in iure nobilium nequeunt conuersari ... proprio iure et lege speciali perfruuntur*“; CDH V/1, s. 134.

³⁷ V roku 1206 kráľ Ondrej II. konštatoval o hostoch z troch sedmohradských dedín Cri-cau, Ighiu a Romos, že žijú podľa obyčajov svojho národa („*hospites regni de tribus villis Ultra-silvanis: Karako videlicet Chrapundorf et Rams ... secundum ritum suae gentis viventes*“; 1206, DL 30 354, ZIMMERMANN, Franz – WERNER, Carl (ed.). *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Erster Band: 1191 bis 1342. Hermannstadt, 1892, s. 10).

³⁸ I. kniha dekrétov, kap. 24. ZÁVODSZKY, *A szent István*, s. 148. Tu ide o akúsi obdobu zväzku feudálnej vernosti uplatňovanej v západnej Európe medzi pánom (seniorom) a jeho verným (servientom), nie o stratu osobnej slobody. Preto iste treba predpokladať i u nás, najmä v prípade prijímania hostov do služieb ako vojenských servientov, že museli svojmu pánovi zložiť sľub vernosti ako protiváhu ním danej záruky zachovania ich slobodného statusu.

³⁹ Ako v prípade výsad pre záhrebských hostov (1266), kde sa hovorí, že tieto sú podmienkami vzájomnej dohody. SMIČIKLAS, Tadija (ed.). *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (CDC)*. V. Zagrabiae 1907, s. 401. Dohoda medzi hosťami a ich prijímateľom sa výslovne spomína aj v roku 1233 medzi Ostrihomskou kapitulou a nemeckými

Najdôležitejšou výsadou hostov bolo to, že boli osobne slobodní, čo znamenalo slobodu pohybu a možnosť slobodne si zvoliť svojho pána a hostiteľa. Hostia boli teda slobodným elementom („*liberi hospites*“). Za svoju slobodu si však platili. Hoci patrili k slobodnej vrstve obyvateľstva, ich sloboda bola obmedzená závislosťou od svojho pána, ktorý ich prijal do svojich služieb: na svoj dvor (ak šlo o rytiera – *milesa*) alebo usadil na svoju pôdu (ako roľníka – *rustica*). Väčšina z nich teda svoju pôdu nevlastnila. Mali ju len prepožičanú, prenajatú, za čo platili tzv. denáre slobodných.⁴⁰ Bol to poplatok, ktorý vtedy, v 11.-12. stor., platili všetci slobodní užívatelia cudzej pôdy, bez rozdielu toho, či to bola pôda kráľovská, hradná alebo súkromná, na rozdiel od tých slobodných ľudí, ktorí mali pôdu vo svojom osobnom vlastníctve, teda nielen *de facto* ale i *de iure*, čo ich oprávňovalo na to, aby boli od tejto platby oslobodení.⁴¹

Sloboda sťahovania bola veľmi dôležitým predpokladom zaľudnenia opustených a vyludnených priestorov Uhorského kráľovstva. Bez toho by sa účel kultivácie zeme a zakladania nových sídlisk hostami minul svojho účinku. Vďaka nemu sa táto sloboda rozšírila aj na ostatných sedliakov. Nenadarmo tvrdil v roku 1327 kráľ Karol Róbert, že ide o starú obyčaj. Vo výsadných listinách hostovských komunít je celkom bežným právo prisťahovať sa tam alebo odsťahovať sa odtiaľ preč.⁴²

Neoddeliteľnou súčasťou práva hostov bola slobodná voľba vlastného richtára a vyňatie z jurisdikcie miestneho župana. Richtári väčšiny hostovských sídlisk disponovali obmedzenou súdnou právomocou, do ktorej nepatrili závažnejšie prečiny ako vražda, krviprelatie, či podpaľačstvo. Úplnú súdnu kompetenciu súdiť všetky spory medzi obyvateľmi dostali iba hostia z významnejších lokalít ako boli neskoršie kráľovské mestá. Voľnú ruku

hostami v Sebechleboch, CDSI I, s. 304305, č. 417. Potomkovia českých hostov usadení na zemi „*Obony*“ (dnes Veľké Blahovo na Žitnom ostrove) sa v roku 1236 odvolávajú na kráľa Štefana III. (1162-1172), že ich predkom vraj umožnil žiť v takej slobode, akú si sami zvolili, tamže II, s. 11, č. 11. Porovnaj ešte 18. kapitolu I. knihy dekrétov kráľa Ladislava, ZÁVODSZKY, *A szent István*, s. 161.

⁴⁰ I. kniha dekrétov kráľa Kolomana, kap. 80: „*Liberi quique ac hospites, sicut Scavi vel ceteri extranei, qui in terris laborant aliorum pro libertate tantum denarios dent, non alios eciam denarios insuper pro opere aliquo dare cogantur.*“ ZÁVODSZKY, *A szent István*, s. 194. Okrem tohto poplatku za slobodu (pro libertate) už viac neplatili žiaden poplatok ani za nijaké služby (pro opere). No v roku 1211 kráľ Ondrej II. daroval Lengverovi, príbuznému kaločského arcibiskupa Bertolda, nielen slobodné denáre ale aj tzv. pondera 50 usadlostí hostov v dedine Scento, CDH III/1, s. 109.

⁴¹ K tomu bližšie RAPANT, Daniel. Drobné štúdie k slovenskému stredoveku. V. Milites, cives, civiles. VI. Liberi denarii. In *Slovenská archivistika*, 1976, roč. 11, č. 1, s. 109-126.

⁴² GULYÁS, László Szabolcs. Lex et consuetudo: a magyarországi jobbágyköltözés közép-kori szabályrendszere. In *Történelmi szemle*, 2018, roč. 60, č. 3, s. 40.

dostávali hostia nielen pri voľbe richtára, ale aj pri voľbe vlastného farára, ktorému boli ponechávané tzv. slobodné desiatky.⁴³

Za dôležitú súčasť hostovského práva možno považovať aj oslobodenie od platby mýta. Táto imunita bola určená najmä pre hostov, ktorí sa zaoberali remeslom a obchodom a žili v lokalitách vyvíjajúcich sa ako mestá. Mýtna imunita sa vzťahovala na celú krajinu alebo len na určitý región. Kvôli tejto svojej slobode sa hostia viacerých komunít dostávali do sporu s miestnymi autoritami.⁴⁴

Hostia mali právo na osobitný spôsob platenia pozemkovej dane a zemepanských dávok. Táto daň sa nazývala „*tributum hospitum*“, ako v prípade hostov v Šali. V 13. storočí sa práve medzi hostami rozšírila platba feudálnej renty v peňažnej forme. Hostia ju v tom čase platili od každej usadlosti, za ktorú odvádzali zemepánovi tzv. vážky – „*pondera*“.⁴⁵

Ostatné slobody sa líšili u hostov od prípadu na prípad. Nemožno teda hovoriť o nejakom ucelenom a jednotnom práve hostov. Dôležité je však povedať, že okrem práva hostov sa v stredovekom Uhorsku stretávame aj s nemeckým právom („*ius Teutonicum*“), čo vyplýva z toho, že medzi hostami v krajine istý čas prevažovali Nemci.⁴⁶ Väčší rozsah udelených imunít predurčil niektoré hostovské lokality k mestskému vývoju, pričom zvlášť dôležité bolo v tomto smere udelenie práva na slobodný trh. Výsady tých najvýznamnejších sídlisk sa potom stali vzorom pre ďalšie hostovské lokality.

Najpočetnejšou skupinou medzi hostami bol od počiatku prostý roľnícky prípadne remeselnícky živel, ktorý sa na našom území začal hromadnejšie usadzovať od druhej polovice 12. a v 13. storočí prevažne na zemi

⁴³ FÜGEDI, Középkori magyar városprivilegiumok, s. 26. LÁSZLÓ, Biráskodási szabadság a 13. századi hospesközösségekben, s. 56-39.

⁴⁴ FÜGEDI, Középkori magyar városprivilegiumok, s. 38.

⁴⁵ SOLYMOSI, A földesúri járadékok új rendszere, s. 12. Vážka („*pondus*“) bola váhová jednotka v hodnote 5 denárov. BALOGH, Albin. *A magyar pénz története az Árpádok idején*. Budapest : „Élet“ irodalmi és nyomda részvénytársaság, 1912, s. 39-40.

⁴⁶ FÜGEDI, Erik. „Németjogú“ falvak települése a szlovák és német nyelvetterületen. In *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Zost. Gy. Székely. Budapest, 1953, s. 226-228. ZIENTARA, Benedikt. Žródla i geneza «prawa niemieckiego» (*ius Teutonicum*) na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowej w XI-XII wieku. In *Przegląd Historyczny*, 1978, roč. 69, č. 1, s. 52-53. KÖRMENDY, Adrienne. Kształtowanie się pojęcia „prawa niemieckiego“ (*ius Teutonicum*) w Europie Środkowo-wschodniej w XIII-WIV wieku. In *Przegląd Historyczny*, 1984, roč. 75, č. 3, s. 481-492. KÖRMENDY, Melioratio terrae, s. 74-75. RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej)*. Bratislava, 2006, s. 33. SZENDE, Katalin. Iure Theutonico? German settlers and legal frameworks for immigration in an East-Central European perspective. In *Journal of Medieval History*, 2019, roč. 45, č. 3, s. 14.

patriacej kráľovi, buď bezprostredne alebo prostredníctvom hradnej organizácie a v tomto prípade aj s vojenskými povinnosťami voči hradu. Bolo to aj prirodzené, veď v tých časoch bolo v kráľovskom resp. štátnom vlastníctve ešte stále veľa pôdy. Títo hostia osídľovali predovšetkým tie miesta, ktoré sa im videli najpríhodnejšie⁴⁷ (v dovtedy existujúcich trhových osadách, na križovatkách ciest, pri brodoch riek, v podhradiach a ak boli baníkmi, tak na miestach existencie ložísk rúd) alebo na ktoré ich nasmeroval panovník a potom aj ostatní vlastníci ako cirkevné inštitúcie a súkromní pozemkoví vlastníci (územia redšie osídlené alebo spustošené po vpáde Tatárov a na strategicky významnom pohraničí). Boli to prevažne Nemci, ktorí svojou početnosťou prevýšili dovtedy dominujúcich hostov zo slovanských krajov.⁴⁸ Kráľ im udeľoval kolektívne výsady, ktoré zasadili ich právnym a hospodárskym zvyklostiam pevný rámec a položili základ ich ďalšieho vývoja smerom k vytvoreniu mesta ako samosprávnej hospodársko-sociálnej jednotky. Ale ešte v 13. storočí nemožno hovoriť o nejakom mestskom práve. Privilégiá v 13. storočí boli adresované hostom a nie mestám.⁴⁹ Keď kráľ udeľoval privilégiá hostom nejakej lokality, nemohol predsa vedieť, či sa daná lokalita vyvinie na mesto. Nie všetky sa v skutočnosti na mesto vyvinuli.⁵⁰ Preto je lepšie hovoriť o práve hostov.⁵¹

⁴⁷ Ako to bolo v prípade Trnavy v roku 1238: „*Cum igitur in comitatu Posoniensi locus, qui Zumbothel dicitur hospitibus congregandis aptissimus videatur*“ CDSI II, s. 30, č. 44.

⁴⁸ Pozri spomenutú 80. kapitolu I. knihy dekrétov kráľa Kolomana.

⁴⁹ Snád' okrem Gelnice, kde kráľ Ladislav IV. adresoval svoje privilégium richtárovi, prísažným a všetkým mešťanom. Gelnica bola vtedy už mestom s vyvinutými orgánmi samosprávy, isté výsady mala už od Bela IV. a Štefana V; CDH V/2, s. 345-346; V/3, s. 125-126 a s. 490-492; JUCK, *Výsady I*, s. 67-68, č. 66.

⁵⁰ Ako napríklad Seňa, Dobrá Niva, Babiná, Hybe. HALAGA, Ondrej R. „Dvojité Košice“ a ich opevnenie. In *Historický časopis*, 1989, roč. 37, č. 4, s. 498-499.

⁵¹ Pre jeho rozvinutejší variant sa používa označenie mestské právo. HOLÁK, Ján. Vznik mestského práva na Slovensku a jeho pramene. In *Sborník Matice Slovenskej. História*, 1938-1939, roč. 16-17, č. 3-4, s. 203-226. VARSÍK, Branislav. Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. storočí. In *Historický časopis*, 1958, roč. 6, č. 2, s. 169-201. LEHOTSKÁ, Darina. Vývoj mestského práva na Slovensku. In *Sborník Filozofickej fakulty University Komenského. Historica X*. Bratislava, 1959, s. 65-110. MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In *Historický časopis*, 1973, roč. 21, s. 344-345. ULÍČNÝ, Ferdinand. Výsadnosť mešťanov od 13. storočia. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 3, s. 415-432. ULÍČNÝ, Ferdinand. Meštianske právo na Slovensku v stredoveku. In *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 2, č. 3, s. 6-22. ULÍČNÝ, Ferdinand. Obyčajové právo mešťanov do 13. storočia. In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 2, s. 219-239. Z maďarskej strany o úzkom vzťahu medzi hosťovskými a mestskými privilégiami: KUBINYI, András. A királyi várospolitika tükröződése a magyar királyi oklevelek arengáiban. In *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Zost. György Székely. Budapest, 1984, s. 275-291. SZENDE, Katalin. Royal privileges to the towns of medieval Hungary in

Pokiaľ ide o národnosť cudzích hostov, zväčša sa v prameňoch priamo nešpecifikuje. V podstate to pre panovníka ani nebolo dôležité. Preňho bolo významné, aby mal svoje majetky osídlené a plynuli mu z nich dane. Konštatuje to v Zlatej bule z roku 1222. Aj vo výsadnej listine pre hostov v Hronskom Beňadiku sa hovorí o hostoch akejkoľvek národnosti, no zároveň sa tu konkrétne národnosti aj vymenúvajú. Takýchto prípadov máme niekoľko. V slavónskom Vukovare ešte pred tatárskym vpádom udelil kráľ Ondrej II. privilégiá nemeckým, saským, maďarským a slovanským (slavónskym) hostom.⁵²

Najviac zmienok je o nemeckých hostoch („*hospites Teutonici*“). Ako nemeckí hostia sa vo výsadnej listine z roku 1224 spomínajú sedmohradskí Sasi. Výslovné zmienky o nemeckých hostoch máme z lokalít Borberek, Vintu de Jos v Sedmohradsku, Diósjenő, Satu Mare, Vacov v ostatnom Uhorsku, na Slovensku z 10 dedín kráľovnej v údolí Hornádu, z Krupiny, Sebechlieb, Svodína, Starého Tekova, Žiliny.⁵³ Okrem výrazu Nemci („*Teutonici*“) sa označovali aj termínom Sasi („*Saxones*“). Takto v Sedmohradsku i na Spiši („*hospites Saxones de Scepus*“) a v iných miestach Slovenska (Košice, Krupina, Sebechleby) a inde (Câmpulung la Tisa, Chust, Vyškovo, Ťačiv v Maramureši). S Nemcami z dolného Porýnia nazývaných aj Flanderčania prichádzali do Uhorska aj valónski hostia. Pramene ich označovali ako „*hospites Latini*“. Veľa bolo hostov zo slovanských krajín. Koncom 11. storočia sa v jednom zo zákonov kráľa Ladislava I. spomínajú slovanskí hostia: „*hospites Slavi*“. V tomto prípade ide o širšie označenie prisťahovalcov zo slovanských krajov. No keď sa v roku 1258 spomínajú v Trstánoch na Spiši „*hospites Sclavi*“, zaiste išlo o slovenských hostov.⁵⁴ Takisto ich treba takto chápať aj v prípade dokladu týkajúceho sa Hronského Beňadiku.⁵⁵ Vo Vukovare sa spomínajú v roku 1231 ako hostia Nemci, Sasi, Maďari a Slovania, teda Slavónci.⁵⁶ Hostami mohli byť

the thirteenth century. In *Urban liberties and citizenship from the Middle Ages up to now*. Ed. Michel Pauly – Alexander Lee. Trier, 2015, s. 35.

⁵² „*hospitibus iuxta castrum Valkow commorantibus, videlicet Teutonicis, Saxonibus, Hungaris et Sclavis*“, 1231/1244, SMIČIKLAS, CDC III, s. 346.

⁵³ „*hospites nostri Theuthonici Ultrasilvani*“, 1224, ZIMMERMANN – WERNER, *Urkundenbuch I*, s. 34-35, č. 43; „*Teutonicis hospitibus*“, 1248, ZIMMERMANN – WERNER, *Urkundenbuch I*, s. 77, č. 84.

⁵⁴ „*hospites Sclavi*“, 1258, CDSI II, s. 31, č. 44.

⁵⁵ „*cuiuscumque nacionis homines Saxones, videlicet Hungarii, Sclavi seu alii ad terram monasterii s. Benedicti de Goron commorandi causa iam convenerunt vel convenire voluerint*“, 1244-1270, CDSI II, s. 179, č. 227++.

⁵⁶ „*hospitibus iuxta castrum Valkow commorantibus, videlicet Teutonicis, Saxonibus, Hungaris et Sclavis*“, 1231, CDH III/2, s. 237.

aj Maďari („*hospites Hungari*“), najmä v centrálnych oblastiach Uhorského kráľovstva, ale i v južných častiach Slovenska.

Menší počet hostov bol iných národností. Napríklad v roku 1381 sa spomína Cigán ako hosť v obci Boľ pri Trebišove.⁵⁷ V Ostrihome nachádzame medzi hosťami Arménov a na inom mieste sa výrazom *hostia* označovali Valasi.⁵⁸ Vidno teda, že hoci bolo Uhorské kráľovstvo v stredoveku etnicky pestrým útvarom, v ktorom našlo útočisko mnoho prisťahovalcov, štatút hostov mala len menšia skupina z nich. Nemožno povedať, že by Chvalízi, Židia, Sikuli, Pečenehovia, Kumáni boli hosťami. Príslušníci týchto etnických skupín mali v Uhorsku iný status, zastávali tu iné úlohy a funkcie ako *hostia*.⁵⁹ V prameňoch sa ako *hostia* neuvádzajú.

Už sme spomínali vyššie, že *hostia* nemuseli byť len cudzinci. Spustošené oblasti krajiny po odchode Tatárov a neosídlené horské kraje už v 13. storočí osídľovali aj domáci *hostia*. V prameňoch je mnoho príkladov, keď sa ako *hostia* označovali aj domáci, ktorí dostali možnosť užívať právo hostov. Nebolo neobvyklé, že sa toto právo rozšírilo aj na pôvodné obyvateľstvo, medzi ktoré sa noví *hostia* usadili. Najznámejší prípad predstavuje mesto Žilina, kde Slováci s Nemcami od začiatku užívali rovnaké práva. Sťahovanie prebiehalo aj v rámci krajiny. Hosťami sa stávali aj ľudia, ktorí sa prisťahovali z jednej časti krajiny do druhej. V 13. storočí boli do mesta Šoprone na západe Uhorska, medzi tamojších hostov, presťahovaní pohraniční strážcovia z blízkeho okolia, ktorým kráľ dovolil užívať ich slobody.⁶⁰

Známy príklad takejto praxe predstavuje istý Woch z dediny Grébič v Komárňanskej župe, ktorý pochádzal z jobagiónov kráľovských povereníkov. Zaoberal sa teda zväzovaním tovaru pre kráľa. Ešte dávno pred tatárskym vpádom sa presťahoval na Bratislavský hrad, aby tu bol ako hosť, ktorý kráľovi službu na pohraničí vykonával cenné služby, v ktorých sa vyznamenal a tak ho kráľ Belo IV. v roku 1240 tejto služby zbavil a povýšil dedične do stavu kráľovských hostov. Woch sa potom presťahoval do mesta pod hradom a zaradil

⁵⁷ „*Blasius, filius Clementis, hospes Zigan*“, 1381, DL 6853.

⁵⁸ „*Armeni predecessorum ... Bele regis et suo temporibus in Strigionium ad hospitandum congregati*“, 1243, DL 14 211; CDH IV/1, s. 307. „*Walachis, civibus et hospitibus nostris de Kereztes*“, 1456, Mezókeresztes, WENZEL, Gusztáv. *Diósgyőr egykori történelmi jelentősége*. Pest 1872, s. 57.

⁵⁹ MAREK, Miloš. *Cudzí etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2006, s. 14-17.

⁶⁰ „*sagitarios ... castris nostri Supruniensis hospitibus de eodem ... adiunxerimus in eorundem libertate hospitum permansuros*“, 1283, *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Band II. Die Urkunden von 1271 bis 1301*. Bearbeitet von Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz-Köln, 1965, s. 173.

sa do komunity bratislavských mešťanov. Woch udatne bojoval v kráľovom vojsku počas nešťastnej bitky na rieke Slanej proti Tatárom a keď kráľ utekal pred nimi do bezpečia a prechádzal cez Bratislavu, Woch mu poskytol svoje kone a staral sa o jeho bezpečnosť. V noci ho osobne strážil a počas jednej hliadky odhalil včas náhly útok tatárskych oddielov, za čo ho kráľ odmenil darovaním dediny *Jablonec.⁶¹

Právo hostov teda nemali len cudzinci („*advenaе, extranei*“), hoci tí prevažovali, ale hostovský status mali i ľudia domáci, presťahovaní z jednej časti kráľovstva do druhej,⁶² z jedného panstva na druhé,⁶³ či dokonca ľudia ktorí zostali na svojom pôvodnom mieste a hostovský status im bol udelený vrchnosťou len neskôr.⁶⁴ Výsada žiť so statusom hosta sa teda neobmedzovala na cudzí pôvod alebo prisťahovalectvo (nie všetci cudzinci boli hosťami), ale bol to právny nárok, ktorý oprávňoval požívať túto výsadu.⁶⁵

Jedným z vysvetlení tejto skutočnosti môže byť aj fakt, že prílev cudzích hostov do krajiny nebol nekonečný a mal svoje hranice, preto sa najmä od 14. stor. stretávame čoraz častejšie s prípadmi, že v radoch hostov je stále viac a viac zastúpený domáci element. A to až do tej miery, že pojem hosť, a hovoríme teraz predovšetkým o dedinských sídlach, i keď ani dovtedy nebol synonymom cudzinca, no predsa len sme mohli očakávať s istou mierou pravdepodobnosti cudzí element, možno viac dávať do súvisu s domácimi prisťahovalcami. Hosťami sa teda stávali v čoraz širšej miere i domáci ľudia, ktorí boli na svojom pôvodnom mieste prostými poddanými, no po tom, ako

⁶¹ „*Woch de villa Grabes ... qui ad castrum nostrum Poseniense pluribus retroactis temporibus se transtulisset causa hospitandi ... tam ipse quam ... ipsius heredes inter hospites regios computabiles habeantur*“, 1240, CDSI II, s. 46-47, č. 65; „*Wochv, civis Poseniensis*“, 1243, CDSI II, s. 83, č. 126; Wochova dcéra Margaréta sa vydala za mešťana Petra Krajčira; „*Petrus dictus Sartor, gener quondam Woch, civis de Posenio*“, 1323, RDSI II, s. 429-430, č. 989. Výraz *civis* v tomto období znamenal aj hradné obyvateľstvo s vojenskými povinnosťami. LYSÁ, Žofia. Počiatky formovania mestskej society v stredovekej Bratislave. In *Medea*, 2006, roč. 10, s. 132.

⁶² „*Hospites de ... Ungaria*“ sa v roku 1296 spomínajú spolu s hosťami z Rakúska v okolí Bratislavy (*mons Schintperg*), WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* (CDAC) IXII. Pest, 1864, s. 161-162, č. 104.

⁶³ V 1343 žiadajú páni zo Sv. Jura bratislavských mešťanov a hostov, aby im vrátili späť ich poddaných, ktorí sa bez ich povolenia presťahovali do Bratislavy, CDA IV, s. 325, č. 199.

⁶⁴ „*Ceteri populi ecclesie [mon. S. Mariae de Monte (cistercit.)] non molestarentur si in propria villa hospitarentur.*“ (1195), CDH II, s. 300, alebo slovenskí hostia (*hospites Sclavi*) na Spiši spomínaní v rokoch 1258 v Trstánoch (dnes časť obce Hincovce), CDSI II, s. 415, č. 599.

⁶⁵ Potvrďuje to i otázka svedectva poskytovaného v sporných záležitostiach hostov, o ktorej sa hovorí vo viacerých „hostovských“ výsadných listinách, keď sa ako svedok prijíma len osoba, ktorá užíva spoločnú slobodu hostov a teda nehrá tu úlohu národnostná príslušnosť (cudzí pôvod). „*Testes autem contra ipsos produci nequeant, nisi ex se ipsi vel alii hospites, qui consimili gaudeant libertate*“, (Trnava, 1238), CDSI II, s. 31, č. 44.

si voči svojmu zemepánovi splatili všetky podlžnosti a oslobodili sa od všetkých záväzkov, ktoré ich voči nemu viazali, stali sa *de facto* slobodnými. Na novom mieste u nového zemepána, ktorý ich povolal a usadil na svoju pôdu, už žili v postavení hostov so všetkými právami a povinnosťami, ktoré k nemu patrili.⁶⁶

V nasledujúcej tabuľke uverejňujeme zoznam hostovských lokalít na Slovensku, teda takých sídel, v ktorých sa v priebehu stredoveku usadili hostia. Okrem názvu sídliska v tomto zozname uvádzame aj rok prvej zmienky o hostoch, majiteľa lokality, ktorý bol v tom čase jej vlastníkom a za ktorého sa hostia na mieste usadili, ďalej predpokladanú etnicitu hostov a signatúru archívneho prameňa alebo pramennej edície, v ktorých sú hostia zaznamenaní.

Záver

Výraz host' (lat. hospes) mal v stredovekom Uhorskom kráľovstve viacero významov. Označoval všeobecne cudzinca, človeka pochádzajúceho z cudziny, neskôr aj z inej časti krajiny, potom prisťahovalca s osobitným právnym statusom a nakoniec hostiteľa, teda poskytovateľa pohostenia. Osobitným predmetom nášho výskumu boli ľudia žijúci podľa práva hostí, teda element, ktorý hral významnú rolu pri osídľovaní krajiny a jej urbanizácii. Hostia ako osobitá časť obyvateľstva neboli len uhorským špecifikom, vyskytovali sa aj v susedných Čechách a v Poľsku. Hostia boli v stredovekom Uhorsku doložení od samých začiatkov jeho existencie. Uhorské zákonodarstvo sa nimi zaoberalo už od čias svätého Štefana I. Spomínajú sa v ňom rôzne kategórie hostov: hostia šľachtici, hostia klerici, slovanskí hostia. V ďalších dokladoch pramene uvádzajú latinských a saských, či nemeckých hostí, stretávame sa tiež s českými a ruskými či rusínskymi hosťami, ako hostia vystupovali aj Maďari, a, samozrejme, tiež Slováci. Právo hostov teda nemali len cudzí prisťahovalci, ale aj domáce obyvateľstvo. V prvých storočiach bolo najviac hostí na majetkoch kráľa, kráľovnej alebo na hradných majetkoch, od 14.-15. storočia prevažovali na majetkoch šľachty. Bol to privilegovaný živel majúci svoje

⁶⁶ Avšak z dôvodu nedostatku pracovných síl nebolo vždy jednoduché pre takéhoto človeka, aj keď si splnil svoje povinnosti voči svojej vrchnosti, aby mohol slobodne a nerušene odísť na majetok iného zemepána. Jeho pán s tým jednoducho nemusel súhlasiť. Avšak všeobecný dopyt bol taký veľký, že niekedy musel zasiahnuť sám kráľ a svojou autoritou vynútil na šľachte slobodné sťahovacie právo jej poddaných. Viď ustanovenie Ľudovíta I. z roku 1366: „...nunc eisdem hominibus popularibus regni nostri pristinam reddidimus libertatem eundi iuxta eorum velle, ubi manere voluerint.“, HÁZI, Jenő (ed.). *Sopron szabad királyi város története I.* Sopron, 1921, s. 142143, č. 209.

slobody a práva. Označovali sa ako slobodní hostia alebo hostia slobodného postavenia. Často sa stávalo, že kvôli nim bolo domáce obyvateľstvo presídlené na iné miesto, rovnako tak sa však dialo aj to, že hostia žili s miestnymi obyvateľmi v symbióze a na hosťovských slobodách participovali aj oni. Hostia mohli žiť podľa vlastných právnych zvyklostí, nazývaných aj právo hostí. Toto právo nebolo jednotným systémom, líšilo sa z prípadu na prípad, no možno v ňom nájsť isté body spoločné pre viaceré komunity hostí. Postupne sa z neho vyvinulo mestské právo a na vidieku tiež tzv. nemecké právo. Skoro všetky výsadné listiny, ktoré v 13.-14. storočí získavali hosťovské komunity, boli adresované hosťom a nie mestám. Miera výsad hosťovských komunít závisela nielen od samotných hostí, ale aj od ich zemepána. Status hostí bol však na vyššej úrovni, na akom boli životné podmienky ostatných prostých poddaných žijúcich podľa domáceho, zvykového práva. Každopádne, hostia boli významným mestotvorným elementom, ale významnú rolu zohrali aj pri dosídľovaní riedko zaľudnených oblastí Uhorského kráľovstva a zakladaní nových osád. Mestské a obecné komunity sa síce postupne spoločensky unifikovali, no s hosťami sa v nich stretávame až do konca stredoveku. Z hľadiska topografie sa sídla hostí rozprestierali po celom území krajiny. Najviac ich bolo na Slovensku, kde sme ich našli žiť skoro v 300 sídlach, z nich najviac na Spiši, v Šariši, či v Bratislavskej župe, ďalej v Zadunajsku a Sedmohradsku. Počet hosťovských lokalít sa v celom Uhorsku pohyboval okolo čísla 500.

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
1	1156	Levice	Tekov	súkromná osoba	(?)	CDSI I, s. 80, č. 82
2	1158	Santov	Tekov	súkromná osoba	(?)	CDSI I, s. 82, č. 84
3	1220	Kechnec	Abov	kráľovná	Nemci	RV, č. 259 (116)
4	1220	Perín	Abov	kráľovná	Nemci	RV, č. 259 (116)
5	1222	Sebechleby	Hont	súkromná osoba	Nemci	CDSI I, s. 206, č. 279
6	1224	Bodovice	Turiec	vo vlastníctve hosťov	Česi (?)	CDSI I, s. 215, č. 296
7	1233	Šaľa (?)	Nitrianska	opátstvo	(?)	CDSI I, s. 288, č. 402
8	1236	Velké Blahovo	Bratislavská	kráľ	Česi	CDSI II, s. 11, č. 11
9	1238	Piechov (Hoste)	Trenčianska	kráľovský hrad	(?)	CDSI II, s. 28, č. 40
10	1238	Trnava	Bratislavská	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 30, č. 44

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
11	1240	Starý Tekov	Tekov	kráľ	Nemci, Maďari	CDSI II, s. 56, č. 79
12	1241	Zamarovce	Trenčianska	kráľovský hrad	Nemci	CDSI II, s. 63, č. 95
13	1243	Pác	Bratislavská	kráľovský hrad	Nemci	CDSI II, s. 83, č. 126
14	1243	Zeleneč	Bratislavská	kráľovský hrad	Nemci	CDSI II, s. 83, č. 126
15	1243	Zvolen	Zvolenská	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 93, č. 139
16	1243	Spišské Vlachy	Spiš	kráľ	Valóni, Nemci	CDSI II, s. 84, č. 128
17	1244	Krupina	Hont	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 113, č. 168
18	1244	(Veľké) Kostolany	Nitrianska	kráľovský hrad	Nemci	CDSI II, s. 103, č. 151
19	1244	Žlkovce	Nitrianska	kráľovský hrad	Nemci	CDSI II, s. 103, č. 151
20	1244	Zelenice	Nitrianska	kráľovský hrad	Nemci	CDSI II, s. 103, č. 151
21	124470	Hronský Beňadik	Tekov	opátstvo	Nemci, Maďari, Slováci	CDSI I, s. 179, č. 227
22	1246	Žiar nad Hronom	Tekov	arcibiskup	(?)	CDSI II, s. 152, č. 219
23	1247	Nitra	Nitrianska	kráľ	(?)	CDSI II, s. 191, č. 272
24	1248	Prešov	Šariš	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 201, č. 287
25	1248	Primovce	Spiš	kráľ	Nemec	CDSI II, s. 202, č. 289
26	1249	Košice	Abov	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 223, č. 319
27	1249	Seňa	Abov	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 223, č. 319
28	1251	Kežmarok	Spiš	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 258, č. 370
29	1251	*Únovce	Bratislavská	mesto	(?)	CDSI II, s. 257, č. 370
30	1252	Salka	Hont	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 269, č. 388

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
31	1254	Babiná	Hont	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 313, č. 450
32	1254	Budča	Zvolenská	kráľ	(?)	CDSI II, s. 309, č. 444
33	1254	Dobrá Niva	Hont	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 313, č. 450
34	1254	Kováčová	Zvolenská	kráľ	(?)	CDSI II, s. 309, č. 444
35	1254	Smižany	Spiš	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 305, č. 439
36	1255	Banská Bystrica	Zvolenská	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 341, č. 491
37	1255	Banská Štiavnica	Hont	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 341, č. 491
38	1255	Dubové	Zvolenská	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 333, č. 480
39	1256	*Za brod	Hont	kráľ	Nemci (?)	CDSI II, s. 375, č. 540
40	1256	Devičie	Hont	kráľ	Nemci	CDSI II, s. 376, č. 540
41	1256	Jablonové	Bratislavská	kráľovský hrad	Nemci (?)	CDSI II, s. 367, č. 531
42	1258	*Beč (na úz. Bijacoviec)	Spiš	kráľ	Nemci (?)	CDSI II, s. 418, č. 603
43	1258	Trstány	Spiš	kráľ	Slováci	CDSI II, s. 415, č. 599
44	1259	Horovce	Trenčianska	kráľovský hrad	Nemci	CDSI II, s. 445, č. 638
45	1259	Mikušovce	Trenčianska	kráľovský hrad	Nemci (?)	CDSI II, s. 445, č. 638
46	1262	Buzica	Abov	kráľ	Nemci (?)	CDH IV/3, s. 77
47	1263	Černákov (zanik. vo Veľ. Čepčine)	Turiec	vo vlastníctve hostov (?)	Slováci / Česi (?)	CDAC VIII, s. 55, č. 35
48	1263	Záturčie	Turiec	vo vlastníctve hostov	Slováci / Česi (?)	CDP VIII, s. 92, č. 72
49	1263	dištrikt Turňa	Turňa	kráľ	(?)	MES I, s. 496, č. 643
50	1265	Komárno	Komárňan- ská	kráľ	Nemci (?)	DF 248 540

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
51	1265	Trenčín	Trenčianska	kráľ	Nemci, Slováci	DL 587
52	1265	Hybe	Liptovská	kráľ	Nemci	JUCK, s. 49, č. 33
53	1268	Rimavská Baňa	Malohont	arcibiskup	Nemci (?)	JUCK, s. 51, č. 36
54	1268	Štúrovo	Ostrihom- ská	opátstvo	(?)	MES I, s. 561, č. 723
55	1270	Lovinobaňa	Novohrad	kráľ	(?)	CDP VII, s. 157, č. 118
56	1270	Biely Kostol	Bratislavská	mesto	Nemci	DF 279 565
57	1270	Hrnčiarovce	Bratislavská	mesto	Nemci	DF 279 565
58	1270	Modranka	Bratislavská	mesto	Nemci	DF 279 565
59	1270	Nemecká Lupča	Liptov	kráľ	Nemci	JUCK, s. 39, č. 38
60	1271	Levoča	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 55, č. 43
61	1271	Iliašovce	Spiš	kráľ	Nemci	CDH V/1, s. 76
62	127290 ⁺	Tichý Potok (časť obce Hen- clová)	Šariš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 72, č. 72
63	127290 ⁺	Nálepkovo	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 72, č. 72
64	1273	Kameňany	Gemer	súkromná osoba		DF 263 066
65	1276	Hlohovec	Nitrianska	kráľovský hrad	Nemci	DL 896
66	1276	Senec	Bratislavská	kráľovský hrad	Nemci	CDAC IX, s. 147, č. 99
67	1279	Hokovce	Hont	Šažské opátstvo		DL 1037
68	1285	Matejovce	Spiš	kráľ	Nemci	CDH V/3, s. 305
69	1286	Hontianske Nemce	Hont	kráľ	Nemci, Maďari, Slováci	MES II, s. 217
70	1286	*Tóti (zanik. na úz. Hont. Nem- cov)	Hont	kráľ	(?)	MES II, s. 217
71	1288	Sielnica	Zvolenská	kráľ	(?)	CDH VII/5, s. 472
72	1288	*Krásna Ves (Széplak)	Bratislavská	kráľovský hrad	Nemci	CDAC IV, s. 309, č. 199
73	1289	(Maďarský) Svodín	Ostrihom- ská	kráľ	Maďari	MES II, s. 255, č. 234
74	1290	Spišské Podhradie	Spiš	kráľ	Nemci	CDH VI/1, s. 74
75	1290	Štrba	Liptov	kráľ	Nemci	CDP VII, s. 214, č. 172

číslo	rok	lokality	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
76	1290	Jablonov	Spiš	kapitula	(?)	DF 264 137
77	1291	(Nemecký) Svodín	Ostrihomská	kráľ	Nemci	CDH VI/1, s. 165
78	1291	Bratislava	Bratislavská	kráľ	Nemci	DF 238 636
79	1294	Nové Košariská	Bratislavská	kráľovský hrad	Nemci	CDAC V, s. 86, č. 53
80	1294	Jánošíková	Bratislavská	kráľovský hrad	Nemci	CDAC V, s. 86, č. 53
81	1295	Badín	Zvolenská	kráľ	(?)	CDH VI/1, s. 346
82	1299	Sabinov	Šariš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 82, č. 90
83	1299	Veľký Šariš	Šariš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 82, č. 90
84	1311	Forbasy	Spiš	kráľ	Nemci	MES II, s. 655, č. 733
85	1311	Hniezdne	Spiš	kráľ	Nemci	MES II, s. 655, č. 733
86	1312	Bíňa	Ostrihomská	súkromná osoba	(?)	RDSI I, s. 454, č. 1065
87	1314	Baldovce	Spiš	súkromná osoba	Nemci	RDSI I, s. 534, č. 1260
88	1317	*Blažov	Šariš	súkromná osoba	Nemci	RDSI II, s. 92, č. 167
89	1317	Moldava nad Bodvou	Abov	kráľ	Nemci	RDSI II, s. 104, č. 200
90	1317	Dlhé Stráže	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
91	1317	Uloža	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
92	1317	Vlková	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
93	1317	Kurimany	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
94	1317	*Durst	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
95	1317	Závada	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
96	1317	Studenec	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
97	1317	Hincovce	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
98	1317	Bystrany	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
99	1317	Olcnavá	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
100	1317	Kolinovce	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
101	1317	*villa Iohan (zanik. v chotári Sp. Vlách)	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
102	1317	Odorín	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
103	1317	Danišovce	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
104	1317	Spišská Nová Ves	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
105	1317	Harichovce	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
106	1317	Spišský Štvrtok	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
107	1317	Mečedelovce	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
108	1317	Hrabušice	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
109	1317	*curia Marsilii (neidentifik- ovaná)	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
110	1317	Spišské Tomášovce	Spiš	kráľ	Slováci, Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
111	1317	Poprad	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
112	1317	Veľká	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
113	1317	Veľký Slavkov	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
114	1317	Mlynica	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
115	1317	Spišská Sobota	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
116	1317	Stráže pod Tatrami	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
117	1317	Žakovce	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
118	1317	Vrbov	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
119	1317	Spišská Belá	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
120	1317	Lubica	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
121	1317	Ruskinovce	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
122	1317	Tvarožná	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 89-90, č. 100
123	1317	*Židov Potok	Šariš	súkromná osoba	Nemci (?)	JUCK, s. 88, č. 99
124	1318	Ružomberok	Liptov	kráľ	Nemci	RDSI II, s. 192, č. 402
125	1320	Bardejov	Šariš	kráľ	Nemci	RDSI II, s. 269, č. 587
126	1321	Kráľovský Chlmec	Zemplín	súkromná osoba	(?)	RDSI II, s. 308, č. 683
127	1321	panstvo Muráň	Gemer	súkromná osoba	(?)	RDSI II, s. 327, č. 737
128	1321	Žilina	Trenčianska	kráľ	Nemci, Slováci	JUCK, s. 97, č. 110
129	1322	Horné, Dolné Lefantovce	Nitrianska	súkromná osoba	Nemci (?)	RDSI II, s. 348, č. 787
130	1322	Vyšný Slavkov	Spiš	súkromná osoba	Nemci	RDSI II, s. 375, č. 861
131	1325	Ruská	Zemplín	súkromná osoba	(?)	DL 2280
132	1325	Senné	Zemplín	súkromná osoba	(?)	DL 2280
133	1326	Dobšiná	Gemer	súkromná osoba	Nemci	JUCK, s. 109, č. 129
134	1326	(Chminianska) Nová Ves	Šariš	súkromná osoba	Nemci (?)	DL 40 482
135	1327	Gelnica	Spiš	kráľ	Nemci	BÁRDOSSY, s. 329
136	1327	Smolník	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 111, č. 130
137	1327	Plavé Vozokany	Tekov	súkromná osoba	Maďari(?)	DL 40 507
138	1328	Kremnica	Tekov	kráľ	Nemci	JUCK, s. 115, č. 136
139	1328	Plešivec	Gemer	súkromná osoba	Nemci	CDH VIII/3, s. 265
140	1328	Štítnik	Gemer	súkromná osoba	Nemci	CDH VIII/3, s. 265

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
141	1332	Kisajtód	Šariš	kráľovský hrad	(?)	DL 64 655
142	1332	Sečovce	Zemplín	súkromná osoba	(?)	DL 87 019
143	1332	Skerešovo	Gemer	súkromná osoba	Česi (?)	DL 56 838
144	1332	Višňové	Gemer	súkromná osoba	(?)	DL 56 838
145	1333	Hlinné	Zemplín	súkromná osoba	(?)	DL 2794
146	1333-1342	Sedlice	Šariš	súkromná osoba	Nemci	
147	1335	*Bruchfolua (na S od Zbudze)	Zemplín	súkromná osoba	Slováci	DL 85 232
148	1336	Michalovce	Zemplínska	súkromná osoba	Nemci	Sztáray I, s. 111
149	1337	Jur nad Hronom	Tekov	arcibiskup	Slováci	DF 235 765
150	1337	Nová Baňa	Tekov	kráľ	Nemci	CDH VIII/IV, s. 273
151	1337	Nižná Boca	Liptov	kráľ	Nemci	DL 107 718
152	1337	Gemer	Gemer		Nemci	DL 58 745
153	1337	Vinné	Zemplín	súkromná osoba	Rusíni	Sztáray I, s. 132
154	1337	*Straňany (zanik. pri Michalovciach)	Zemplín	súkromná osoba	Slováci	Sztáray I, s. 129
155	1338	Nemčiňany	Tekov	súkromná osoba	Slováci, Maďari	DF 235 805
156	1339	Považská Bystrica	Trenčianska	súkromná osoba	Nemci, Slováci	DL 10 917
157	1340	Slovenská Lupča	Zvolenská	kráľ	Nemci, Slováci	JUCK, s. 130, č. 159
158	1342	Veľký Klíž	Nitrianska	opátstvo	Slováci	DL 72 819
159	1342	Bruty	Ostrihomská	kráľ	(?)	MES III, s. 486, č. 639
160	1342	Veľké Ludince	Ostrihomská	kráľ	(?)	MES III, s. 486, č. 639
161	1342	Stará Lubovňa	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 135, č. 167
162	1343	Dúbrava	Spiš	súkromná osoba	Slovák	CDA IV, s. 330, č. 203
163	1343	Podolíneec	Spiš	kráľ	Nemci	JUCK, s. 137, č. 168
164	1345	Drienovec	Abov	kráľ	Nemci	DL 3765

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
165	1345	Velká Maňa (?)	Tekov	(?)	Nemci	CDA IV, s. 545, č. 323
166	1345	Kapušany	Šariš	súkromná osoba	Slováci, Nemci(?)	DL 64 178
167	1347	Prievoz	Bratislavská	mesto	Nemci	MES III, s. 808, č. 834
168	1347	*Petend	Bratislavská	hradčania	Maďari, Slováci(?)	DL 3961
169	1348	Dunajská Streda	Bratislavská	kráľ	Maďari(?)	DL 61 189
170	1348	panstvo Trstené pri Hornáde	Abov	súkromná osoba	Nemci (?)	CDA V, s. 185, č. 91
171	1349	Zlatá Idka	Abov	kráľ	Nemci	JUCK, s. 163, č. 205
172	1349	Kopernica	Tekov	arcibiskup	Nemci	DL 43 553
173	1350	Jelenec	Nitrianska	kráľ	(?)	DL 58 529
174	1351	*Všechsvätých (Bijacovce)	Spiš	kráľ	Nemci	CDA V, s. 458, č. 279
175	1351	Jasov	Abov	prepoštvstvo	Nemci	CDA V, s. 515, č. 313
176	1351	Sása	Zvolenská	kráľ	Nemci	CDH IX/2, s. 68, č. 11
177	1351	Ďurkov	Abov	súkromná osoba	Nemec	CDA V, s. 510, č. 308
178	1352	Bátovce	Hont	kráľ	Nemci	DL 24 423
179	1352	Pukanec	Hont	kráľ	Nemci	DL 24 423
180	1354	Bzovík	Hont	cirkev	Slováci, Maďari, Nemci	DL 25 117
181	1354	Hostovce nad Bodvou	Turna	kráľ	Nemci (?)	DL 16 109
182	1354	Krasňany	Trenčianska	súkromná osoba	(?)	CDA VI, s. 250, č. 162
183	1355	*Štvrtok (zanik. v chotári St. Tekova)	Tekov	kráľ	(?)	CDA VI, s. 258, č. 168
184	1355	*osada pri Topli <i>a metis Czel Coppinintiae</i>		súkromná osoba	(?)	CDH IX/2, s. 463, č. 224
185	1355	Žarnovica	Tekov	kráľ	Nemci	BOTKA, s. 46, č. 43

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
186	1355	Veľké Uherce	Tekov	kráľ	(?)	BOTKA, s. 38, č. 37
187	1356	Ladomer	Tekov	kráľ	Slováci, Nemci	MES IV, s. 153, č. 123
188	1357	*Vaďakovce (medzi Rakovcom a Lesným)	Zemplín	súkromná osoba	Slovák	Sztáray I, s. 258, č. 151
189	1357	Rakovce nad Ondavou	Zemplín	súkromná osoba	(?)	Sztáray I, s. 258, č. 151
190	1357	Mechenice	Nitrianska	súkromná osoba	Maďari	CDA VI, s. 606, č. 394
191	1358	Kozárovce	Tekov	opátstvo	(?)	CDA VII, s. 314, č. 710
192	1358	Leles	Zemplín	opátstvo (?)	(?)	CDA VII, s. 159, č. 86
193	1358	*Preča (zanik. v chotári Michaloviec)	Zemplín	súkromná osoba	Slovák (?)	Sztáray I, s. 299, č. 163
194	1358	*Greča (zanik. v chotári Michaloviec)	Zemplín	súkromná osoba	Rusíni	Sztáray I, s. 299, č. 163
195	1358	Staré	Zemplín	súkromná osoba	Nemec	Sztáray I, s. 299, č. 163
196	1358	*Henzelovce (zanik. medzi Zbudzou a Oreským)	Zemplín	súkromná osoba	Slovák	Sztáray I, s. 299, č. 163
197	1358	*Varkond (zanik. medzi Vinným a Zalužicami)	Zemplín	súkromná osoba	Slovák	Sztáray I, s. 299, č. 163
198	1358	Zalužice	Zemplín	súkromná osoba	(?)	Sztáray I, s. 299, č. 163
199	1358	Tibava	Zemplín	súkromná osoba	Maďari	Sztáray I, s. 299, č. 163
200	1358	Revištia Vyšné (?)	Zemplín	súkromná osoba	Slováci (?)	Sztáray I, s. 299, č. 163
201	1358	Dolná Lehota	Zvolenská	kráľ	Nemci (?)	CDH IX/2, s. 671, č. 331
202	1359	Sučany	Turiec	kráľ	Slováci, Nemci	CDH IX/3, s. 78, č. 32

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
203	1359	Vyškovce nad Ipľom	Hont	súkromná osoba	(?)	DL 87 349
204	1361	Modra	Bratislavská	kráľovná	Nemci	CDH IX/3, s. 250, č. 120
205	1361	Šindliar	Šariš	súkromná osoba	Nemci	
206	1362	Horné Opatovce	Tekov	Hronsko-beňadické opátstvo	Slováci, Nemci	DF 235 956
207	1364	Martin	Turiec	kráľ	Nemci	CDH IX/3, s. 434, č. 237
208	1364	Chanava	Gemer	súkromná osoba	(?)	CDH IX/6, s. 132, č. 140
209	1365	Lontov	Tekov	kráľ	(?)	DL 87 402
210	(1367)	Handlová	Nitrianska	kráľovský hrad	Nemci	DL 104 840
211	1370	Ražňany	Šariš	súkromná osoba	(?)	DF 268 328
212	1370	Rokycany	Šariš	kráľ	Nemci(?)	DL 103 171
213	1370	Miklušovce	Šariš	kráľ	Nemci(?)	DL 103 171
214	1370	*Aletal	Bratislavská	súkromná osoba	(?)	DL 89 408
215	1371	Krásna nad Hornádom	Abov	opátstvo	Nemci	DF 269 881
216	1371	*Lubina	Nitrianska	opátstvo	Nemci (?)	DF 269 881
217	1372	Skalica	Nitrianska	kráľ	Nemci	CDH IX/4, s. 421, č. 241
218	1373	Chminianske Jakobovany	Šariš	súkromná osoba	Nemci (?)	Csáky I, s. 133
219	1373	Koromľa	Užská	súkromná osoba	Valasi (Rumuni) (?)	Sztáray I, s. 396, č. 241
220	1380	Bošáca	Trenčianska	kráľ(?)	(?)	DF 243 832
221	1380	Brezno	Zvolenská	kráľ	Nemci	CDH IX/5, s. 390, č. 208
222	1381	Boľ	Zemplínska	súkromná osoba	Cigán	DL 6853
223	1381	Chrástany	Tekov	kráľ	(?)	DL 58 618
222	1382	Prievidza	Nitrianska	kráľ	Nemci	CDH X/1, s. 60, č. 22
225	1385	Záhorská Bystrica	Bratislavská	súkromná osoba	Nemci(?)	DL 25 842
226	1388	Senica	Nitrianska	kráľ	(?)	CDH X/7, s. 622, č. 293
227	1388	Šamorín	Bratislavská	kráľ	Nemci	DL 104 943
228	1389	Jacovce	Nitrianska	kráľ	(?)	DL 95 576

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
229	1390	Štitáre	Nitrianska	kráľ, súkromná osoba	(?)	DL 58 697
230	1392	Petrovce	Spiš	súkromná osoba	(?)	DL 39 695
231	1393	Tužina	Nitrianska	kráľ	Nemci	CDH X/2, s. 165, č. 87
232	1394	Tekovské Lužany	Tekov	Ostrihomské arcibiskupstvo	(?)	DL 7925
233	1396	Kostolná Ves	Nitrianska	súkromná osoba	Slováci(?)	DF 243 867
234	1398	Lándor	Komárňanská	ostrihomský arcibiskup	(?)	DF 285 972
235	1401	Biel	Zemplín	súkromná osoba	(?)	DL 96 723
236	1402	Pesek	Tekov	súkromná osoba	(?)	DL 87 693
237	1402	Trhyňa	Tekov	súkromná osoba	(?)	DL 87 693
238	1405	Malá Čalomija	Novohrad	súkromná osoba	(?)	DL 69 504
239	1405	Veľká Čalomija	Novohrad	súkromná osoba	(?)	DL 69 504
240	1405	Trebušovce	Novohrad	súkromná osoba	(?)	DL 69 504
241	1406	Pribeš	Gemer	súkromná osoba	(?)	DL 60 994
242	1406	*Dolný Gord	Abov	súkromná osoba	(?)	DL 87 769
243	1406	Lorinčík	Abov	súkromná osoba	(?)	DL 87 769
244	1406	Poľov	Abov	súkromná osoba	Maďari(?)	DL 87 769
2455	1406	Haniska	Abov	súkromná osoba	(?)	DL 87 769
246	1406	Ruskov	Abov	súkromná osoba	Maďari, Slováci(?)	DL 87 769
247	1407	Kňažia	Orava	kráľ	Slováci	DL 94 910
248	1407	Mokrad'	Orava	kráľ	Slováci	DL 94 910
249	1409	Sklené	Turiec	kráľ, súkromná osoba	Nemci	Matunák, s. 465, č. 12
250	1414	Ilava	Trenčianska	kráľ, súkromná osoba	Slováci	Stibor, s. 126, č. 88
251	1418	Beharovce	Spiš	súkromná osoba	(?)	DL 64 199
252	1418	Dubovica	Šariš	súkromná osoba	Slováci, Nemci	DF 212 760
253	1418	*Lonya	Zemplín	súkromná osoba	Slováci, Maďari	DF 253 823
254	1418	Veľké Kostolany	Nitrianska	kráľ, súkromná osoba	Slováci, Chorváti	Stibor, s. 167, č. 124
255	1419	Marušová	Tekov	súkromná osoba	(?)	DL 10 911
256	1419	Vranov nad Topľou	Zemplín	súkromná osoba	Slováci	DF 212 288

číslo	rok	lokalita	župa	príslušnosť	etnicita	prameň
257	1419	Budince	Užská	súkromná osoba	(?)	DL 43 431
258	1419	Matovce	Užská	súkromná osoba	(?)	DL 43 431
259	1419	Pinkovce	Užská	súkromná osoba	(?)	DL 43 431
260	1419	*Orosfalu	Užská	súkromná osoba	(?)	DL 43 431
261	1419	Močiar (časť Kapušianskych Kľačian)	Užská	súkromná osoba	(?)	DL 54 122
262	1420	Šebastovce	Abov	súkromná osoba	Maďari	DF 272 843
263	1429	Preseľany	Nitrianska	súkromná osoba	(?)	DL 29 773
264	1425	Tvrdošovce	Nitrianska	arcibiskup	(?)	DL 75 630
265	1426	Bádice	Nitrianska	súkromná osoba	Slováci(?)	DL 11 761
266	1429	Žirany	Nitrianska	Zoborské opátstvo	Slováci(?)	DL 12 272
267	1455	Hanušovce nad Topľou	Šariš	súkromná osoba	Nemci, Slováci	DF 213 468
268	1455	Stropkov	Zemplín	súkromná osoba	Nemci	DF 213 468
269	1458	Nováky	Nitrianska	kráľ	Nemci, Slováci	DL 73 120
270	1459	Krásna Hôrka	Orava	súkromná osoba	Slováci	DF 260 368
271	1460	Žabokreky	Turiec	súkromná osoba	Slováci(?)	DL 63 195
272	1460	Hradná Bodza	Komárňanská	kráľ, súkromná osoba	(?)	DL 15 441
273	1460	Kostolný Sokolec	Komárňanská	kráľ, súkromná osoba	(?)	DL 15 441
274	1465	Chlaba	Hont	kráľ	Maďari(?)	DL 8805
275	1483	Ižop	Komárňanská	kráľ, súkromná osoba	Maďari	DL 18 847
276	1483	Veľký Meder	Komárňanská	kráľ	Maďari	DL 18 847
277	1493	Žitná	Trenčianska	kráľ	Slováci	DL 20 037
278	1497	Bánovce	Trenčianska	kráľ, súkromný vlastník	Slováci	DF 277 172

Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 1/0058/18 Hostia na Slovensku v stredoveku. Migrácia a jej determinanty v kontexte európskeho vývoja.

Zoznam archívnych fondov a edícií prameňov

- DOMANOVSKY, Alexander (ed.). *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV*. In *Elektroniczny Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce. eLexicon Mediae et Infimae Latinitatis*. [Cit.20.01.2021]. Dostupné na internete: <https://elexicon.scriptores.pl/la/lemma/HOSPES#haslo_pelny>
- ENDLICHER, Stephanus Ladislaus (ed.). *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana (RHMA)*. Sangalli, 1849.
- FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis (CDH) I-XI*. Budae, 1829-1844.
- HÁZI, Jenő (ed.). *Sopron szabad királyi város története I*. Sopron, 1921.
- HORVÁTH, Vladimír (ed.). *Bratislavské mestské privilegium*. Bratislava : Obzor, 1991.
- IPOLYI, Arnold – NAGY, Imre – VÉGHÉLY, Dezső (ed.). *Codex diplomaticus patrius (CDP). Hazai okmánytár VI*. Budapest, 1876.
- KARÁCSONYI, János – BOROVSZKY, Samu (ed.). *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum*. Budapest : Hornyánszky, 1903.
- KNAUZ, Ferdinand (ed.). *Monumenta ecclesiae Strigoniensis (MES) III*. Strigonii, 1874, 1882.
- KUBINYI, Ferencz (ed.). *Diplomatarium Hontense. Pars prima. 1256-1399*. Budapest, 1888.
- Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum – Slovník středověké latiny v českých zemích*: Elektronická verze 2.0 A-H. Filosofický ústav AV ČR, 2019. [Cit. 30.09.2020]. Dostupné na internete: <<http://lb.ics.cas.cz/hospes>>
- Lexicon Latinitatis medii aevi Hungariae*. Vol IV. (F-H). Eds. BORONKAY Iván – SZOVÁK, Kornel. Budapest: Argumentum, 1993.
- LUKINICH, Imre (ed.). *Podmaniczky család oklevéltára I*. Budapest, 1937.
- Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára Budapest. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (1526 elő dokumentumok) - Zbierka fotokópií z predmoháčskeho obdobia (DF).
- Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára Budapest. Diplomatikai Levéltár (Mohács előtti gyűjtemény) - Zbierka stredovekých listín z predmoháčskeho obdobia (DL).
- MARCZALI, Henricus (ed.). *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*. Budapestini : Athenaeum, 1902.
- MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae (CDSI) I-II*. Bratislava, 1971-1987.
- NAGY, Imre – TASNÁDI NAGY Gyula (ed.). *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis (CDA) I-VII*. Budapest, 1878-1920.
- SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae (RDSI) I-II*. Bratislava, 1980-1987.
- SCHMALE, Franz-Josef (ed.). *Gesta Friderici seu rectius cronica*. Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr-vom-Stein-Gedächtnisausgabe, 17, Darmstadt, 1965.
- SMIČIKLAS, Tadija (ed.). *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (CDC). IIXII*. Zagrabiae, 1904, 1914.

- SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum (SRH) I*. Budapest, 1937, s. 217-505.
- Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Band II. Die Urkunden von 1271 bis 1301*. Bearbeitet von Irmtraut Lindeck-Pozza. Graz-Köln, 1965.
- WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (CDAC) IXII*. Pest, 1860, 1874.
- ZÁVODSZKY, Levente (ed.). *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904.
- ZIMMERMANN, Franz – WERNER, Carl (ed.). *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. Erster Band: 1191 bis 1342. Hermannstadt, 1892.

Zoznam použitej literatúry

- BALOGH, Albin. *A magyar pénz története az Árpádok idején*. Budapest : „Élet“ irodalmi és nyomda részvénytársaság, 1912.
- BARTAL, Antal. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae – Budapestini, 1901.
- Dejiny Slovenska I. (do roku 1526), Bratislava, 1986, s. 197, 253-254, 279-280.
- FÜGEDI, Erik. A befogadó: középkori magyar királyság. In *Kolduló barátok, polgárok, nemesek, Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981, s. 398-418.
- FÜGEDI, Erik. A befogadó: középkori magyar királyság. In *Történelmi Szemle*, 1979, roč. 22, s. 355-376.
- FÜGEDI, Erik. Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland. Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte. In *Vorträge und Forschungen*, 18, 1974, s. 471-508.
- FÜGEDI, Erik. Középkori magyar városprivilegiumok. In *Tanulmányok Budapest Múltjából*. Budapest, 1961, s. 17-108.
- FÜGEDI, Erik. „Németjogú“ falvak települése a szlovák és német nyelvterületen. In *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Zost. Gy. Székely. Budapest, 1953, s. 225-239.
- GULYÁS László Szabolcs. Lex et consuetudo: a magyarországi jobbágyköltözés középkori szabályrendszere. In *Történelmi szemle*, 2018, roč. 60, č. 3, s. 373-396.
- HALAGA, Ondrej R. „Dvojité Košice“ a ich opevnenie. In *Historický časopis*, 1989, roč. 37, č. 4, s. 489-514.
- HALAGA, Ondrej R. Mestotvorný proces a stredná Európa. In *Sborník FFUKHistória*, 1964, roč.15, s. 95-115.
- HOLÁK, Ján. Vznik mestského práva na Slovensku a jeho pramene. In *Sborník Matice Slovenskej. História*, 1938-1939, roč. 16-17, č. 3-4, s. 203-226.
- HÚŠČAVA, Alexander. *Kolonizácia Liptova do konca 14. storočia*. Bratislava, 1930.
- JAVOŠOVÁ, Erika. Hostia na Slovensku pred tatárskym vpádom. *Historický časopis*, 1998, roč. 48, č. 1, s. 311.

- KÖRMENDY, Adrienne. Kształtowanie się pojęcia „prawa niemieckiego“ (ius Teutonicum) w Europie Środkowo-wschodniej w XIII-WIV wieku. In *Przegląd Historyczny*, 1984, roč. 75, č. 3, s. 481-492.
- KÖRMENDY, Adrienne. *Melioratio terrae. Vergleichende Untersuchungen über die Siedlungsbewegung im östlichen Mitteleuropa im 13-14. Jahrhundert*. Poznań, 1995.
- KUBINYI, András. A királyi várospolitika tükröződése a magyar királyi oklevelek arengáiban. In *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Zost. György Székely. Budapest, 1984, s. 275-291.
- KUBINYI, András. Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der Europäischen Geschichte. In *Vorträge und Forschungen*. Hergestellt von Walter Schlesinger. Bd. XVIII. Sigmaringen, 1975, s. 527-566.
- KUBINYI, András. Hospes. In *Korai magyar történeti lexikon (9.-14. század)*. Szerkesztők Engel Pál és Makk, Ferenc. Budapest, 1994, s. 273.
- KUBINYI, András. Városfejlődés a középkori Magyarországon. In *Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Jegyzet- és forrásgyűjtemény*. Szerk. Ferenczi László. Budapest, 2006, s. 153-174.
- LÁSZLÓ, Balázs. Árpád-kori hospes közösségeink gazdasági jellegű szabadságai. In *Jog, állam, politika*, 2016, roč. 8, č. 1, s. 121-140.
- LÁSZLÓ, Balázs. Bíraskodási szabadság a 13. századi hospesközösségekben. In Drinóczi Téma, Nászldi Georgina (ed.). *Studia Iuvenum Iurisperitorum* 6. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs, 2012, s. 39-56.
- LÁSZLÓ, Balázs. Katonaállítási kötelezettség az Árpád-kori hospesközösségekben. In *Discurzus*, 2013, č. 2, s. 65-75.
- LÁSZLÓ, Balázs. Private law elements in the privileges of the hospes communities in Hungary along the 13th century. In Maciej Mikula, Wladislaw Peksa, Kamil Stolarski (ed.). *Possessio ac iura in re. Z dziejów prawa rzeczowego*. Kraków, 2012, s. 99-106.
- LEDERER, Emma. A legrégebb magyar iparosztály kialakulása. In *Századok*, 1927, 1928, roč. 61-62, s. 492-528, 633-645.
- LEHOTSKÁ, Darina. Vývoj mestského práva na Slovensku. In *Sborník Filozofickej fakulty University Komenského. Historica X*. Bratislava, 1959, s. 65-110.
- LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava, 1945.
- LYSÁ, Žofia. Bratislavskí hostia v 13. storočí: zvyky, právo a správa. In *Historický časopis*, 2013, roč. 61, č. 4, s. 603-625.
- MÁLYUSZ, Elemér. Geschichte des Bürgertums in Ungarn. In *Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschafts-Geschichte*, 1927, 1928, roč. 20, s. 356-407.
- MAREK, Miloš. Postavenie hostov v stredovekom Uhorskom kráľovstve. In *Historický zborník*, 2002, č. 1-2, s. 13-23.
- MAREK, Miloš. *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku. Glossarium mediae et infimae Latinitatis Slovaciae*. Druhé, doplnené vydanie. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2020.
- MAREK, Miloš. Zločinnosť v stredoveku (podľa svedectva proskripčných listín). In *Studia historica Tyrnaviensia XIII. Historiae vestigia sequentes*. Kraków, Towarzystwo Słowaków w Polsce, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Katedra histórie a Inštitút pre výskum prameňov k slovenským dejinám, 2011, s. 126-168.

- MARSINA, Richard. K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia. In *Historický časopis*, 1973, roč. 21, č. 337-367.
- Přehled dějin Československa I/1. (do roku 1526), Praha, 1980, s. 170, 267-268.
- RÁBIK, Vladimír. „Cives et hospites nostri“. Hostia ako mestotvorný prvok v stredoveku. In: *Hostia a cudzinci na Slovensku (v Uhorskom kráľovstve). Migrácia a jej determinanty v kontexte európskeho vývoja*. Trnava, 2020, s. 7-8.
- RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej)*. Bratislava, 2006.
- RÁBIK, Vladimír – LABANC, Peter – TIBENSKÝ, Martin. *Vývoj stredovekých miest na Slovensku I*. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013, s. 32, 52-55.
- RAPANT, Daniel. Drobné štúdie k slovenskému stredoveku. V. Milites, cives, civiles. VI. Liberi denarii. In *Slovenská archivistika*, 1976, roč. 11, č. 1, s. 89-126.
- SOLYMOSSI, László. 'Hospeskváltság 1275-ből'. In *Tanulmányok Veszprém megye múlt-jából*, 1984, roč. 3, s. 17-100.
- SOLYMOSSI, László. *A földesúri járádékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. Budapest, 1998.
- SZENDE, Katalin. Iure Theutonico? German settlers and legal frameworks for immigration in an East-Central European perspective. In *Journal of Medieval History*, 2019, roč. 45, č. 3, s. 360-379.
- SZENDE, Katalin. Royal privileges to the towns of medieval Hungary in the thirteenth century. In *Urban liberties and citizenship from the Middle Ages up to now*. Ed. Michel Pauly – Alexander Lee. Trier, 2015, s. 27-67.
- SZÚCS, Jenő. Megosztott parasztág – egységül jobbágyság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. In *Századok*, 1981, 115, č. 1-2, s. 3-65 a 263-314.
- ŠEDIVÝ, Juraj. Najstarší patriciát v stredovekej Bratislave: šľachtici alebo mešťania? In *Forum historiae* 2/2008, s. 1-21. [cit. 20.01.2021]. Dostupné online: <http://www.forum-historiae.sk/sites/default/files/sedivy1_2.pdf>
- ULIČNÝ, Ferdinand. Meštianske právo na Slovensku v stredoveku. In *Mesto a dejiny*, 2014, roč. 2, č. 3, s. 6-22.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Obyčajové právo mešťanov do 13. storočia. In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 2, s. 219-239.
- ULIČNÝ, Ferdinand. Výsadnosť mešťanov od 13. storočia. In *Historický časopis*, 2001, roč. 49, č. 3, s. 415-432.
- VARSÍK, Branislav. Vznik a rozvoj miest na Slovensku v 13. a 14. storočí. In *Historický časopis*, 1958, roč. 6, č. 2, s. 169-201.
- WENZEL, Gusztáv. *Diósgyőr egykori történelmi jelentősége*. Pest, 1872.
- ZIENTARA, Benedikt. Zródła i geneza «prawa niemieckiego» (ius Teutonicum) na tle ruchu osadniczego w Europie zachodniej i środkowej w XI-XII wieku. In *Przegląd Historyczny*, 1978, roč. 69, č. 1, s. 47-74.
- ZIMMERMANN, Harald. Hospites Teutonici. Rechtsprobleme der deutschen Südstiedlung. In *Gedenkschrift für Harold Steinacker. Buchreihe des Südostdeutschen Historischen Kommission*. Band 16. München, 1966, s. 67-84.
- ZIMMERMANN, Harald. Siebenbürgen und seine hospites Theutonici. In *Vorträge und Vorschungen zur südostdeutschen Geschichte*. Festgabe zum 70. Geburtstag. KölnWeimarWien, 1996.

S U M M A R Y

The term 'guest' (lat. *hospes*) had several meanings in the medieval Kingdom of Hungary. It initially referred to a foreigner – a person from abroad, and later from another part of the country – then an immigrant with a special legal status, and finally a host, i.e., a provider of food and service. Our research has been particularly focused on the people living according to 'the right of guests', who played an important role in the settlement of the country and its urbanization. Guests as a special part of the population were not exclusive to Hungary – they were also present in neighbouring Bohemia and Poland – but they have been documented in medieval Hungary since the very beginning of its existence. The Hungarian legislation had accounted for them since the time of King Saint Stephen, and references various categories, including noble, clerical, and Slavic guests. In other documents, sources mention Latin and Saxon or German guests, and we also encounter Czech and Russian or Ruthenian guests, other Hungarians, and, of course, Slovaks. Thus, it was not only foreign immigrants but also the domestic population that had the right of guests. In the beginning, most guests were to be found on castle property or that of the king or queen, but from the 14th-15th century, they also prevailed on the property of the nobility. It was a privileged group of people who benefited from these freedoms and rights. They referred to themselves as 'free guests' or 'guests of a free status'. It often happened that because of them the local population were relocated elsewhere, but it also occurred that they lived alongside each other in symbiosis, with these locals enjoying the guests' same freedoms. Guests could live according to their own legal customs, also called the right of guests. This set of town privileges was not a uniform system, it varied from case to case, but certain points are common to several guest communities. Gradually, it developed into a city law, and in the countryside into the so-called German town law. Almost all the privileged documents that were issued in the 13th and 14th centuries were acquired by guest communities; this meant they were addressed to guests and not to cities. The degree of privileges afforded to the guest communities depended not only on the guests themselves, but also on their landowner. However, the status of the guests was at a higher level compared to the living conditions of other simple subjects who were bound by domestic, customary law. In any case, the guests were an important city-building element, and they also played a critical role in settling the sparsely populated areas of the Kingdom of Hungary and establishing new settlements. City and municipal communities have gradually become socially unified, but we encounter guests until the end of the Middle Ages. In terms of topography, the residences of guests spread throughout the country. Most of them were in Slovakia, where we found them to live in almost 300 settlements, primarily in Spiš, Šariš or Bratislava County, then in Transdanubia and Transylvania. The number of guest locations in the whole Kingdom of Hungary was around 500.

Hostia, migranti a kolonisti na Nitrianskom a Bratislavskom Záhorií.

Pokus o stručný prehľad migračných vln

I V A N M R V A

Guests, migrants and colonists in Nitra and Bratislava Záhorie. An attempt at a brief overview of migration waves

Abstract: The area of today's Záhorie has been a border region of three neighbouring countries since the end of the 10th century, and by the 12th century the borders had stabilized on the Morava River. Near the border, the Hungarian kings settled border guards of nomadic origin, who gradually merged with the original Slovak population. After the depopulation caused by the Tartar invasion and the wars over the Babenberg heritage, German colonists settled in many places. After a further population decline at the beginning of the 16th century, many run-down villages were populated by Croatian refugees escaping from the Turks. To a lesser extent, villages were populated by Orthodox Serbs and Hungarians from the southern counties of Hungary. The ethnic picture was gradually supplemented by German-speaking Habans, migrants from Moravia, Silesia, the Czech Republic, and Austria. Finally, French and German-speaking resettlers of Lorraine settled in and around Holíč. Other foreign ethnic groups that continuously appeared in the villages and towns of Záhorie were Jews and Gypsies. With a few exceptions, the originally diverse ethnic composition of the population quickly homogenized, and by the end of the 18th century, the Slovak element had become completely dominant.

Keywords: Záhorie, migration, nationalities, settlement, depopulation, Slovaks, Germans, Croats, Hungarians, Jews, Gypsies

Rieka Morava na svojom dolnom toku pretína rozsiahlu rovinatú oblasť z geografického hľadiska patriacu do Viedenskej panvy. Tok rieky ju rozdeľuje na dve časti – západnú a východnú. Západná, pre ktorú sa živilo pomenovanie Moravské pole (Marchfeld), je súčasťou Rakúska. Ohraničuje ho Dunaj a východné výbežky pahorkov tzv. Vínnej štvrti (Weinviertel). Východná časť tiahnúc sa od ľavého brehu Moravy až k Malým Karpatom sa voľakedy taktiež nazývala Moravským poľom. Od 16. storočia sa udomácnilo pomenovanie Záhorie, keďže ležala za horským hrebeňom Malých Karpát a táto časť tvorila samostatné okresy Bratislavskej a Nitrianskej stolice, latinsky nazývaných „*processus Transmontanus*“. Rieka Morava sa vo včasnom stredoveku stala hranicou, oddeľujúcou tri štátne útvary Rakúsko, Uhorsko a markgrófstvo

Moravské, ktoré sa stalo súčasťou Českého kráľovstva. Z hľadiska osídlenia Záhoria obyvateľstvom rôznorodého etnického pôvodu a z hľadiska viacerých migračných vln táto oblasť prešla od 10. storočia mimoriadne zložitým a rovnako aj zaujímavým vývojom. Usídlili sa tu strážne kmene, kolonizovali Nemci, Chorváti, usadili sa tu Srbi, maďarskí presídlenci a utečenci pred Turkami. Skladbu obyvateľstva spestrovala nepretržitá penetrácia migrantov z Českého kráľovstva, Rakúska, nachádzame tu skupiny cigánov, židov a napokon prichádzajú francúzsky a nemecky hovoriaci Lotrinčania. Napriek mimoriadne pesternej skladbe migračných a kolonizačných skupín prirodzeným spôsobom prevládli Slováci, ktorí absorbovali a asimilovali obyvateľstvo neslovenského pôvodu a Záhorie sa stalo až na výnimky etnicky homogénnym územím. Na rozdiel od mnohých slovenských regiónov, kde taký pestrý substrát absentoval z hľadiska národnej identity a uvedomenia, patrilo Záhoriu prvé miesto na celom Slovensku. Od začiatku 20. storočia sa vo volebných obvodoch – Stupava, Moravský sv. Ján aj Senica niekoľkokrát presadili slovenskí národní kandidáti.

V období existencie Svätoplukovej ríše, ktorú nazývame Veľkou Moravou, Záhorie bolo jadrom tohto postupne sa formujúceho štátneho útvaru. Príchod siedmich kočovných kmeňov na prelome 9. a 10. storočia do Karpatskej kotliny znamenal koniec jeho existencie. Uhorský kronikár neznámeho mena nazývaný Anonymus opísal príchod starouhorských kmeňov do Karpatskej kotliny a aj ich prienik na Záhorie. Jeho dielo je síce skôr románového charakteru zostavené za vlády Belu III. na sklonku 12. storočia, no predstavuje zriedkavý písomný prameň k týmto udalostiam. Podľa Anonyma ozbrojené družiny kočovníkov dobyli najprv Nitru a potom slovenské pevnosti na Váhu - Šintavu, Hlohovec, Trenčín, Beckov a dnes neznámy hrad Bana. Zanechali na nich posádky a prenikli od Váhu cez priesmyk Brána v Malých Karpatoch až k rieke Morave a rozšírili hranice svojho panstva k Šarváru.¹ Aj keď sa na údaje v Anonymovej kronike nedá príliš spoliehať, poskytujú súvislý obraz deja, ktorý sa mohol odohrať na prelome 9. a 10. storočia. Anonymove tvrdenie o obsadení údolia Váhu, po ktorom nasledovalo preniknutie starouhorských kmeňov cez priesmyky Malých Karpát je správne. Keďže Záhorie bolo jadrom Veľkej Moravy, maďarský útok sem smeroval až po ovládnutí východnej a severnej časti Karpatskej kotliny. Ťaženie podniknuté v rokoch 903-904 do údolia rieky Nitry a Váhu a nakoniec na Záhorie ukončilo existenciu v tej dobe už dezintegrovaného dedičstva po Svätoplukovi. Počas bojov došlo k čiastočnému vyľudneniu oblastí na dolnom toku Moravy,

¹ GYÖRFFY, György (ed.). *Anonymus : Gesta Hungarorum*, Budapešť, 1977, s. 111.

keďže kočovníci likvidovali každý náznak odporu. Bitka pri Bratislave v roku 907 rozhodla o ďalšom osude územia medzi Moravou a Váhom. Bavorské vojská vedené markgrófom Luitpoldom utrpeli zničujúcu porážku. Do polovice 11. storočia sa väčšia časť západného Slovenska začlenila do vznikajúceho Uhorska. V súvislosti s rozširovaním susedných štátnych útvarov sa dolný tok rieky Moravy stal hranicou a niekdajšie jadro Velkej Moravy sa zmenilo pohraničné územie.

Okolo roku 1045 po sérii bojov sa na Rakúskej strane formovali česká a uhorská (nová) marka s hranicami na rieke Dyji, Morave a Litave. Po roku 1060 markgróf Ernest (1055-1075) z rodu Babenberg aj s pomocou cisára Henricha III. ich zjednotil s Dunajskou markou, čím na západných hraniciach Záhoria vznikla Rakúska marka a Ernest ju získal do dedičnej držby. Zároveň sa začali nemeckí kolonisti osídľovať územie za riekou Dyjou, teda južnú Moravu.² Záhorie sa tak ocitlo na hraniciach troch vznikajúcich štátnych útvarov. Celá oblasť sa stala súčasťou pohraničného územia, oddelujúceho Uhorsko, Moravské markgrófstvo a Rakúsku marku. Hranica nebola presne určená, keďže Morava na dolnom toku tvorila spleť ramien, bažín a hlavný tok sa nedal ani riadne určiť, keďže často menil polohu. V hraničnom pomedzí sa umelo vytvárali prekážky, aby sa znemožnil pohyb nepriateľa. Pomocou nakopených skál a kmeňov sa zdvihla voda riek, aby zatopila rozsiahle územia. Lesy v pohraničí mali byť dostatočne husté a ťažko schodné a preto platil zákaz rúbania stromov. Prechody umožňujúce obchodný styk sa obmedzovali na opevnené a dobre strážené miesta.³

Oblasť Záhoria bola po dlhú dobu zem nikoho, na ktorú si spočiatku nárokovali uhorskí, rakúski aj českí vládari. Táto umelo spustnutá zem mala istý čas dvojité hranicu, vnútornú, oddelujúcu hraničné pásmo od osídlenej zeme a vonkajšiu, ktorá oddelovala prihraničné územia oboch krajín. V dobových prameňoch je toto územie nazývané i konfínium - pohraničie. Istú pôvodnú jednoliatosť tejto oblasti a jej prepojenie so susednou Moravou dokazuje aj nárečie. Dialekty z oboch strán Moravy sú temer totožné, nárečie s jasnými prvkami moravského vplyvu bolo donedávna živé na celom území Záhoria a to aj v okolí Bratislavy, teda v oblasti značne vzdialenej od hranice s Moravou.

² SCHEITHAUER, Erich - SCHMEISZER, Hebert - WORATSCHEK, Grete. *Geschichte Österreichs in Stichworten. Teil I: Von Urzeit bis 1282*. Wien : Ferdinand Hirt, 1971, s. 64-65. ISBN 13: 9783701981007.

³ ZEMEK, Metoděj. *Moravsko-uherská hranice v 10.-13. století*. Brno : Musejní spolek Brno, 1972, s. 28-29.

Uhorský kráľ Ladislav I. vydal v roku 1092 zákon, zakazujúci akýkoľvek obchod v pohraničnom pásme. Na území konfinia sa mohol kúpiť kôň alebo vól len pre vlastnú potrebu. Obchodovať bez kráľovho súhlasu bolo zakázané i správcom konfinia aj členom pohraničnej stráže. Ak správca (comes) konfinia napriek zákazu obchodoval, stratil svoju hodnosť, ak tak robil príslušník stráže, strácal slobodu. Zákony obmedzovali aj obchod cudzincom, ktorí mali povolené predávať svoj tovar len v prítomnosti správcu konfinia a pristalda, osobitného kráľovského poverenca.⁴ O osídlení Záhoria v 11. a 12. storočí nevieme nič bližšie, pretože prvé listinné doklady na jeho územie sa zachovali až z počiatku 13. storočia. No je vylúčené pokladať túto oblasť za neobývanú. Časť pôvodného slovenského obyvateľstva prežila nájazdy uhorských kmeňov, vojenské výpravy Poliakov, Nemcov i Čechov. Na posilnenie obranyschopnosti krajiny, na územie konfinia usadzovali prví uhorskí panovníci skupiny bojovníkov poverených strážnou a výzvednou službou. V priebehu 11. a 12. storočia v niektorých častiach Záhoria usídlili strážcov z kmeňa Sikulov. Práve Záhorie vykazuje najväčšiu koncentráciu sikulských sídlisk na Slovensku. Ich centrom mal byť Šaštín (maď. Sasvár). Sikuli de Sasvár sa spomínajú roku 1323, ale nie je bezpečne doložené, že naozaj ide o nitriansky Šaštín.⁵ Záhorie však vykazuje viaceré toponymia potvrdzujúce osídlenie tohto územia strážnymi skupinami cudzieho pôvodu v 11. a 12. storočí: Sekule (Sikuli). Leváre, Uhorská Ves, Stráže (Or) Kuklov, a snáď aj Kunov. Osídlenie Plavcami, či Polovcami síce naznačujú názvy štyroch obcí s prídavným menom plavecký – Plavecký Peter, Mikuláš, Podhradie a Štvrtok, ale prídavné meno „plavecký“ môže byť slovenským derivátom nemeckého pomenovania Plaveckého hradu - Blasenstein, Maďarmi nazývaného Ditrichov kameň (Detrekö).⁶ Slovenská forma doložená v roku 1420 – Plawcz – však umožňuje aj iné filologicko historické interpretácie.⁷

Donácia kráľa Ondreja II na dnešný Plavecký Štvrtok pre Alexandra z roku 1206 potvrdzuje čiastočné osídlenie južného Záhoria maďarským

⁴ Sancti Ladislai decretorum liber II. caput 15 a 16. In *Corpus iuris Hungarici seu decretum generale incliti Regni Hungariae, partiumque eidem annexarum in duos tomos distinctum*. Tomus I. Budae, 1822, s. 135.

⁵ MAREK, Miloš. *Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, s.153. ISBN 978-80-8082-470-9.

⁶ Spomínané osady boli súčasťou Plaveckého panstva a ich maďarské názvy (Detrekö Szent Miklós, Detrekö Sz. Péter, Detrekö Csütörtök atď.) nemusia potvrdzovať prítomnosť Plavcov (Palóczok), ale príslušnosť k hradnému panstvu.

⁷ Magyar nemzetek levéltár (Maďarský národný archív Budapešť), Diplomatikai levéltár (archív listín), ďalej MNA DL 10 893.

elementom, no slovenské miestne názvy pri popise hraníc sú v prevahe.⁸ Dokument zároveň dokazuje, že hospodárske obmedzenia pre konfinium začiatkom 13. storočia sa prestali dodržiavať, keďže v prédiu, či osade Štvrtok sa konali trhy, z ktorých komes Alexander mal príjem. Obvykle sa uvádza, že manželský zväzok uhorskej princeznej Konštancie s Českým kráľom Přemyslom Otakarom I. uzavretý roku 1199 mal pre ukončenie osobitného režimu v záhorskom pohraničí rozhodujúci význam. Konštancia ovládala územie medzi Malými Karpatmi a Váhom, od manžela dostala panstvá Hodonín, Břeclav a Bzenec. Do pohraničia prúdili noví osadníci a nastal rozmach hospodárskej činnosti, ktorý spôsobil koniec obmedzení v pohraničí. Kolonizačný ruch prerušil vpád Tatárov roku 1241. Tatári oblahli Bratislavu, ale stroskotali na jej múroch. Pri obliehaní spustošili široké okolie, vrátane veľkej časti Záhoria. Z prameňov, ktoré opisujú dramatické udalosti tatárskeho vpádu sa dozvedáme, že Tatári prenikli do oblasti Lamača, kde zničili dnes už nejstujúcu osadu Plumnov a to takým spôsobom, že ešte i po štyroch desaťročiach zostala vyľudnená.⁹ Po náhlom odchode Tatárov na jar 1242 panoval veľký hlad, lebo ľudia sa ukryli v lesoch a pôda zostala neobrobená. Do jesene mu za obeť padla veľká časť obyvateľstva. Ťažko postihnutá krajina sa len spamätávala z pohromy a už sa rozhorel konflikt s rakúskym vojvodom Fridrichom II. Bojovným. Počas jednej šarvátky roku 1246 prišiel vojvoda o život. Táto udalosť nezostala bez následkov, pretože Fridrich bol posledným mužským potomkom rodu Babenbergovcov. Na základe dynastických práv vzniesli nároky na babenbergské dedičstvo uhorský kráľ Belo IV. a syn českého panovníka, moravský markgróf Přemysl Otakar II. Jeho o dvadsať rokov staršia manželka Margita bola Fridrichovou sestrou. Rakúske krajiny upadli do vnútorných zmätkov, lebo na otázke následníctva sa poprední veľmoži nevedeli dohodnúť a tak drobná pohraničná vojna ďalej pokračovala. Oba brehy rieky Moravy, oddeľujúce Uhorsko a Rakúsko, zažili v tých dobách plienenie, pustošenie a krvavé zrážky. O tom, aké pomery tu vládli, informuje listina Belu IV. z roku 1252, na základe ktorej povolil Alexandrovi, synovi Marka vymeniť jeho zem Mortun ležiacu pri rieke Morave, neďaleko Stupavy. Alexander žiadal o výmenu z toho dôvodu, že pre neustále vpády Rakúšanov nemohol svoj majetok užívať.¹⁰

⁸ Cheturtuchely (Štvrtok), terra Jablam (Jabložné), Jablampotoca, Maliscapotoca. (ďalej CDSL). MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislava : Academia Scientiarum Slovaca, 1971, s. 111.

⁹ Archív mesta Bratislavy, stredoveké listiny, *Listina kráľa Ladislava IV. 1280*, inv. č. 6.

¹⁰ MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II*. Bratislava : Academia Scientiarum Slovaca. Bratislava, 1987, listina č. 395, s. 274. (ďalej CDSL II.)

Pohraničná vojna sa stupňovala a obyvateľstvo oboch brehov Moravy zažilo plienenie, pustošenie a krvavé zrážky. V roku 1260 český kráľ zvíťazil vo veľkej bitke pri Kressenbrunne (Groissbrunn) sotva tri kilometre vzdialenom od Devínskej Novej Vsi. Ďalšie úspešné ťaženia podnikol Přemysl Otakar II. v rokoch 1271 aj 1273. Úporne sa bojovalo o hrad Devín aj o oba hrady na západnej strane Malých Karpát, Stupavský a Plavecký.¹¹

Roku 1278 sa český panovník vojensky zrazil so zvoleným rímskym kráľom Rudolfom Habsburským a v bitke na Moravskom poli zahynul. Rakúske krajiny sa stali dedičstvom Habsburského rodu. K víťazstvu nad Přemyslom prispeli spojenecké uhorské vojská vedené mladým kráľom Ladislavom IV. Počas vojen trvajúcich štyri desaťročia došlo k výraznému úbytku obyvateľstva. V posledných desaťročiach 13. storočia spustnuté oblasti zaľudňovali nemeckí kolonisti. Hlavnú zásluhu na ich príchode mal šľachtic Rugerius (Ruediger) z Tallesbrunu, pochádzajúci z Dolného Rakúska. Prečo a akým spôsobom získal za vlády Ladislava IV. (1272- 1290) a posledného panovníka z rodu Arpádovcov Ondreja III. (1290-1301) hrady Devín a Stupavu, nie je známe. Z prameňov sa dozvedáme iba to, že jeho syn Oto v roku 1314 požiadal kráľa Karola Roberta, aby mu potvrdil držbu majetkov Devína, Stupavy, Zohoru, Pajštúna (Borinky), Mástu a Záhorskej Bystrice, ktoré získal už jeho otec. V listine sa pôvodné slovenské názvy uvádzajú v ponemčenej forme: Stampha (Stupava), Thebun (Devín), Pistrich (Bystrica), čo zároveň dokazuje, že v tom období už celkom prevládol nemecký živel.¹² Nemeckí kolonisti sa pravdepodobne už skôr usadili aj pod Malými Karpatmi. Na ich prítomnosť poukazujú mená niektorých obcí ako Pernek, Rohrbach – Rárbok (dnes Rohožník), Sološnica pôvodne (Breitenbrunn). Pravdepodobne ich sem lákalo nerastné bohatstvo vyskytujúce sa v Malých Karpatoch.

Nemci tiež kolonizovali ľavý breh Moravy, osídlili spustnutý Kiripolec (Kostolište), Hochštetno (dnes Vysoká pri Morave), Dimburk (dnes Suchohrad), zaľudnili Hasprunku (Studienka), Lakšársku Novú Ves. Svojmu jazyku prispôsobili aj názvy hradov, stupavský hrad premenovali na Paulenstein, niekedy i Pfeilstein z čoho vznikol poslovenčený Pajštún. Vzťahy medzi Rakúskymi krajinami a Uhorskom zostávali aj naďalej napäté. Syn Rudolfa Habsburského, vojvoda Albrecht, v závere 13. storočia

¹¹ WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. (Arpádskori új okmánytár) VIII.* Pest, 1870, s. 337- 338.

¹² VARSÍK, Branislav. *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku.* Bratislava : Veda, 1984, s. 90-91.

niekoľkokrát plienil pohraničné územia. Ako oporný bod využíval dobre opevnený Marchegg.¹³

Oto, syn Rugeria z Telesprunu, vlastnil hrady Stupavu i Devín aj s dedinami ešte i roku 1323, keď mu Karol Robert znova potvrdil ich držbu. V prospech kráľa sa však dobrovoľne vzdal časti hradu a obce Devín.¹⁴ Toto viac-menej dobrovoľné odovzdanie bolo logickým výsledkom snáh ambiciózneho Karola Róberta usilujúceho sa o zväčšenie kráľovského majetku. Podobnú aktivitu vyvíjal i jeho syn Ľudovít (1342-1382), ktorý využil smrť vlastníka stupavského údelu Ota z Telesprunu a jeho dedičom navrhol vymeniť ho za dedinu Šomod' v Abovskej stolici a cenový rozdiel doplatil. V roku 1349 Stupava, Pajštún a ďalšie obce spolu s polovicou hradu Devín pripadli kráľovi.¹⁵

V júni 1390 panstvo Stupava kráľ Žigmund daroval grófovi Petrovi Svätøjurskému. V donácii sa pripomínajú zasluky grófa Petra preukázané panovníkovi v predchádzajúcom období a najmä to, že v bojoch so Žigmundovými protivníkmi boli jeho dediny zničené a ich obyvateľstvo z časti vyhnané a vyvraždené.¹⁶ Žigmundova donácia len právnou formou potvrdila faktický stav. Gróf Peter Svätøjurský, v darovacej listine nazývaný aj „*miles strenuus*“ – rázny či odhodlaný vojak, sa totiž Stupavského panstva zmocnil pred rokom 1386. V roku 1404 si Bratislavská kapitula na grófa a jeho synov Petra IV., Ladislava a Kozmu sťažovala, že už celých 18 rokov zo svojho stupavského majetku neodvádzajú cirkvi zákonom stanovený desiatok.¹⁷

Okolo roku 1450 panstvo Stupava pozostávalo z obcí Stupava, Mást, Borinka (Pajštún), Záhorská Bystrica, Zohor, Vysoká pri Morave (Hochštetno), Malé Leváre, Gajary, Láb a Lozorno. Ešte v prvej polovici 15. storočia patrili k nemu aj Veľké Leváre, ale tie niektorý z grófov Svätøjurských predal správcovi (provizorovi) menom Stampfer za 800 zlatých. Ten zomrel bez potomkov a Veľké Leváre pripadli rakúskemu šľachtickému rodu z Lambachu.¹⁸ Aj iné udalosti naznačujú, že napriek postupnému pribúdaniu slovenského obyvateľstva, vo väčšine obcí na južnom Záhorí ešte aj v 2. polovici

¹³ WERTNER, Moritz. *Die Grafen von Sankt Georgen und Bösing*. Wien, 1891, s.14.

¹⁴ SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II*. Bratislava : Academia Scientiarum Slovaca, 1987, listina č. 953, s. 415 a listina č. 966, s. 419-420.

¹⁵ FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tomus IX., Vol. 1. Budae, 1833, s. 694.

¹⁶ MÁLYUSZ, Elemér. *Zsigmondkori oklevéltár I., 1387-1399*. Budapest, 1951 s. 173., orig. Mol Dl, 7614.

¹⁷ WERTNER, *Die Grafen von Sankt Georgen und Bösing*, s. 19.

¹⁸ Krajinská Sécčénihó knížnica Budapešt (Országos Szécheny könyvtár, Budapest), oddeľenie rukopisov, folia latina 3804, s. 480.

15. storočia prevažovali Nemci. Prispievali k tomu aj samotní grófi, ktorí sa politicky orientovali na Habsburgovcov a na rakúskej strane Moravy získali poddanské obce, čo umožnilo ďalší príliv nemecky hovoriaceho živlu. Gróf Juraj III. Svätójurský narodený po roku 1400 patril k veľkým prívržencom Habsburgovcov a v roku 1438 ho kráľ Albrecht vymenoval za strážcu uhorskej koruny. Podporoval aj ovdovelú Alžbetu a jej syna Ladislava Pohrobka v bojoch s poľskou stranou na čele s kráľom Vladislavom Jagelonským. Ten ho v roku 1441 obvinil, že vyraboval dediny patriace jeho prívržencom a Juraja III. zbavil všetkého vlastníctva, no bolo to len hrozivé gesto.¹⁹ Aj po smrti Jagelonca roku 1444 sa Juraj III. dostal do sporov s inými magnátmi. V roku 1447 si sťažoval na Michala Orsága a Pankráca zo Svätého Mikuláša, že napadli a vyplienili jeho majetky.²⁰ Gróf Juraj III. využíval chaos v období, keď Uhorsko spravoval gubernátor Ján Huňady a vďaka priazni Habsburgovcov získal aj Marchegg s niekoľkými dedinami. Pred smrťou okrem Marcheggu ovládal panstvá Stupava, Svätý Jur, Malinovo, Pezinok, Mošon, Neusiedl, ku ktorým pribudol aj Plavecký hrad. O jeho podpore habsburských snáh v Uhorsku svedčí aj účasť na korunovácii Fridricha III. za uhorského kráľa v meste Güssing roku 1459.

Začiatkom 16. storočia prišli neobyčajné povodne aj morové epidémie a spôsobili masívny úbytok obyvateľstva. V dňoch 14.-24. augusta 1501 bola na Dunaji obrovská, údajne až tisícročná povodeň. Vody Dunaja vytlačili aj všetky prítoky vrátane rieky Moravy. O dva roky zachvátila niektoré podunajské regióny epidémia moru. V lete 1508 veľké prívaly dažďa spôsobili dokonca dvakrát povodeň na Dunaji a jeho prítokoch a opäť vyčíňal mor.²¹ Zo strachu pred nakazením kráľ Vladislav II. ušiel z Budína do Čiech. Mor najviac postihol územie medzi Viedňou a Bratislavou. Bieda strhla polovicu obyvateľov do hrobu. Okolo roku 1513 boli mnohé dediny na Záhorí spustnuté a takmer bez obyvateľov. Podobná situácia panovala aj v okolí Trnavy, odkiaľ máme k dispozícii aj konkrétne poznatky. Podľa údajov z registra príjmov panstva Šintava z roku 1520 sa v Križovanoch nad Dudváhom nachádzalo 38 pustých usadlostí, vo Vlčkovciach bolo 16 usadlostí pustých, v Šintave 50, v Pate 41, v Červeníku 72 a vo Veľkej Mači 25.²²

¹⁹ WERTNER, *Die Grafen von Sankt Georgen und Bösing*, s. 73.

²⁰ Slovenský národný archív Bratislava (ďalej SNA), Archív hodnoverného miesta Bratislavská kapitula, caps 8, fasc. 1. č. 22.

²¹ LINZBAUER, Franciscus Xaver. *Codex Sanitario - medicinalis Hungariae I. Budae* : Typis caesereo-regiae scientiarum universitatis, 1852-1856, s. 132-133.

²² MNA, DL 37002.

Vo feudálnom systéme dvojnásobne platilo staré rímske príslovie – „ubi populus ibi obolus“ – teda, „kde sú ľudia, tam sú aj peniaze“. To bol hlavný dôvod, že majiteľ stupavského hradného panstva Peter Svätojurský vo sviatok sv. Ulricha roku 1513 vydal listinu, aby na svoje značne vyľudnené stupavské panstvo prilákal nových osadníkov. Každému, kto by sa tu usadil, ponúkal oslobodenie od daní a roboty až do smrti okrem deviatku z úrody obilia. Rovnako i deti novousadlíkov mali byť po dobu 16 rokov oslobodené od dávok a služieb voči zemepanskej vrchnosti. V dokumente sa stupavský zemepán zmieňuje o úplnom zničení a vyľudnení zapríčinenom vojnami.²³ Tieto výhodné podmienky prilákali do obcí na južnom Záhorí množstvo kolonistov zo Slovenska, Moravy Sliezska Slavónie a Chorvátska. Dodnes prevláda názor, že chorvátska kolonizácia sa začala po roku 1540. V skutočnosti prišli na Záhorie prví Chorváti už v rokoch 1515 - 1516, po pustošivých vpádoch Turkov do Slavónie.²⁴ Istú predstavu o pôvode prisťahovalcov nám umožňuje urbár panstva Stupavy, zachytávajúci mená všetkých poddaných. Aj keď bol dokument vyhotovený takmer o osemdesiat rokov neskôr ako začal Peter Svätojurský zaľudňovať spustnutý majetok, boli to z väčšej časti potomkovia prvých prisťahovalcov. V súpise Stupavy z roku 1592 prevažujú chorvátske priezviská - Granec, Slovenec, Dragonic, Zučovič, Tutlovič, Kivec, Tarovič a i. Medzi obyvateľmi bolo aj veľa Slovákov: Matulník, Baran, Petráš, Zlodolník, Postriháč, Janičko, Kalivoda, Krajčí, Dubský, Gajarský, Skalický, Novácky. Niekoľko prisťahovalcov bolo pôvodom z Moravy a Sliezska, o čom svedčia priezviská Slezák a Moravec. V čase novej kolonizácie sa dostahovali aj Nemci pravdepodobne z blízkeho Rakúska. Nie je vylúčené, že niekoľko pôvodných obyvateľov nemeckej národnosti prežilo pohromy zo začiatku 16. storočia. Preto nájdeme mená Wagner, Ctekzilber (azda skomolené Quecksilber), Springer, Brenner, Suster, Gittl a iné. Usadili sa tu i Maďari hľadajúci miesto na pokojnejšiu existenciu. O ich prítomnosti na konci 16. storočia svedčia priezviská Hiba, Pinter, Serhay, Posgay, Horváth.²⁵ V susednom Máste z 38 držiteľov usadlostí 26 malo typické chorvátske priezviská:

²³ SNA Bratislava, Ústredný archív rodu Pálfi, Elenchus nr. VI. s. 65.

²⁴ V roku 1582 spomínal obyvateľ Záhorskej Bystrice Mikuláš Škerlič, zvaný Paterka, narodený okolo roku 1517, že jeho rodičia boli zakladateľmi Lamača, kde si vystavili prvé primitívne domy. On sa už narodil v Lamači a odtiaľ sa presťahovali do Marianky a neskôr do Záhorskej Bystrice. Z jeho výpovedi vyplýva, že predtým, ako Chorváti obnovili Lamač, v okolí boli tu pusté lesy a húštiny plné zbojníkov. Krajináská Sécěního knižnica Budapešť, oddelenie rukopisov, folia latina 3804, s. 385.

²⁵ MARSINA, Richard - KUŠÍK, Michal. *Urbáre feudálnych panstiev I. XVI. storočie*. Bratislava : SAV, 1959, s. 523 – 524.

Belošič, Slovenec, Porušič, Persič, Milčič, Rosič, Bilešič, Bucocič, Jakšič a i. Iba niekoľko priezvisk naznačuje slovenský (Starý, Uher, Veliký) a maďarský pôvod. (Horváth, Barbely). Chorvátski kolonisti boli vo veľkej prevahe aj Zohore, Vysokej pri Morave, Lozorne, Záhorskej Bystrici a Gajaroch.²⁶ Urbár stupavského panstva z roku 1592 poskytuje podrobný obraz o osídlení jednotlivých obcí chorvátskymi utečencami.

Chorvátska kolonizácia ovplyvnila národnostné zloženie južného Záhoria. Výrazný podiel nemeckého obyvateľstva, ktorý bol výsledkom hromadného prisťahovania z rakúskych krajín za Rugeria z Telesprunu a jeho dedičov klesol na minimum.

Aj spustnutý Lamač, ktorý bol poddanskou obcou Bratislavy, osídlili prevažne Chorváti. V súpise Bratislavskej stolice z roku 1553 figuruje Lamač pod menom Chorvátsky Lamač (Horvát Lamacs). Ten istý súpis eviduje Devínskej Novej Vsi patriacej k panstvu hradu Devín osem port, čiže sedliackych hospodárstiev novopostavených utečencami. Aj v tomto prípade šlo o Chorvátov.²⁷ Príliv nových obyvateľov rôzneho pôvodu zaznamenali prakticky všetci dediny v záhorskej časti Bratislavskej stolice. Rovnako intenzívna migrácia prebiehala v obciach a mestečkách na Moravskom poli spustošených Turkami počas prvého obliehania Viedne v roku 1529. Turci dôkladne vyplienili široké okolie mesta. Za obeť im padlo veľa obcí a mestečiek na rakúskej strane Moravského poľa. Obyvateľstvo čiastočne povražďili alebo odviekli do otroctva. Vydrancovaný a takmer ľudoprázdnny Marchegg už roku 1531 znova zaľudnili Nemci pôvodom zo Švábska. Až 50 spustnutých dedín osídlili prevažne Chorváti, utekajúci pred Turkami.

V súvislosti s tureckou inváziou počet migrantov na Záhorie rástol. Z juhu prichádzajú nielen početné skupiny Chorvátov, ale i Maďari a Srbi. V obciach patriacich k panstvám Holíč a Šaštín sa usadili všetky tri spomínané etniká. Spolumajitelia panstiev Bakičovci, pôvodom zo Srbska, si dovedli Srbov aj Chorvátov. Pravoslávni Srbi si dokonca zriadili v Holíči modlitebňu a mali tu i svojho pravoslávneho kňaza.²⁸ Maďarskí Czoborovci, ktorí boli spoluvlastníkmi oboch panstiev, poskytli azyl maďarským rodinám z južných oblastí a osídlili nimi niektoré obce. Strediskom maďarských utečencov boli Kopčany, obec ležiaca na hranici s Moravou. V polovici tridsiatych rokov dedina úplne spustla, ešte roku 1532 tu zdanili 12 port. Portálny súpis

²⁶ MARSINA – KUŠÍK, *Urbáre feudálnych panstiev I.*, s. 526-537.

²⁷ Štátny archív Bratislava (ďalej ŠAB), Bratislavská župa, súpisy *Conscriptio portarum* 1553.

²⁸ ŠÁTEK, Jozef. Holíčske a Šaštínske panstvo roku 1554. In *Slavín - historická ročenka*, r. II (1967), s. 23.

Nitrianskej stolice z roku 1536 uvádza, že tu bol len panský majer, ale žiadne poddanské rodiny. Zemepáni okolo roku 1540 do pustej obce nastahovali maďarských utečencov. Podľa súpisu Nitrianskej stolice z roku 1548 bolo v Kopčanoch, usadených 25 rodín maďarských utečencov (fugitivi Hungari).²⁹ Maďari pochádzali z coborovských majetkov v stolici Baraňa, ktorá po páde Osijeku v roku 1538 a Segedína v roku 1542 sa celá dostala pod kontrolu Turkov. Maďarskí prisťahovalci neboli obyčajní sedliaci, ale patrili k panskému služobníctvu. Obec si storočie udržala maďarský charakter, čo potvrdzuje prevaha maďarských priezvisk.

V roku 1548 bol aj susedný Holič zaplavený utečencami rôznej národnosti a spestrený aj habánmi, náboženskými migrantmi zo susednej Moravy, ktorí boli väčšinou nemeckej národnosti. Súpis udáva maďarských aj chorvátskych utečencov (hungari et croati fugitivi) i Srbov, ale ich domy slúžny nepočítal, lebo všetci boli služobníkmi zemského pána („...*Rascianorum domos non sunt connumeratae, nam omnes sunt servitores domini...*“). V Kátove, kde sa nachádzali 4 porty pôvodného obyvateľstva, bolo ešte 6 port chorvátskych slobodníkov. Celý Trnovec obývali utečení Chorváti. Početná skupina chorvátskych kolonistov bola usadená aj Gbeloch. V Petrovej Vsi zemepán Peter Bakič do prázdnych sedliackych domov usadil svojich husárov.³⁰ Pod Bakičovým vedením sa zúčastnili Šmalkaldskej vojny v rokoch 1546 – 1547. Odkiaľ husári pochádzali, nie je známe. V období, keď na pôde Nemecka prebiehal zápas cisára Karola V. podporovaného bratom Ferdinandom I. s protestantskými kniežatami sa spúšťala ďalšia vlna migrácie smerujúca na severozápadné Záhorie. Boli to už spomínaní anabaptisti, slovensky habáni alebo novokrstenci. Tvorili radikálne náboženské spoločenstvo, ktoré sa sformovalo po vzniku reformácie vo Švajčiarsku a Nemecku. V bežnom živote sa striktne riadili Bibliou a hlásali návrat k pôvodnej kresťanskej cirkvi zavrhujúc hierarchiu i súkromné vlastníctvo. Pre svoj náboženský radikalizmus boli v roku 1525 vypovedaní zo Švajčiarska, Nemecka a Rakúskych krajín. Najprv sa uchýlili na južnú Moravu, ale tamojší zemský snem vyhovel požiadavke Ferdinanda I. a nariadil, že anabaptisti, pokiaľ sa nepridajú ku katolíkom alebo utrakvistom, musia do 24. júla 1546 opustiť krajinu. V dôsledku tohto rozhodnutia sa skupiny novokrstencov vysťahovali do susedného Uhorska – na Slovensko. Prvou obcou, kde sa usídlili, bolo mestečko Sobotište, na panstve

²⁹ MNA Budapešť, archív Uhorskej komory, Sekcia E, portálne súpisy - E 158 - Nitrianska stolica. *Connumeratio portae 1531*, s. 13-15.

³⁰ MNA Budapešť, Archív Uhorskej komory, Sekcia E, portálne súpisy - E 158 - Nitrianska stolica. *Regestum subsidii unius floreni 1548 in comitatu Nitriensi...*, s. 4-5.

Branč, ktorý vlastnil František Ňáři z Bedeku. Ňáři bol majiteľom moravského panstva Bzenec a novokrstencov dobre poznal, najmä ich remeselnú zručnosť a preto im rád poskytol útulok.

Habáni považovali Sobotište za akýsi symbol slobody a nazývali ho *Freiheitschutz* - doslovne ostrov slobody. Nový domov našli aj na holičskom panstve, kde im Peter Bakič tiež dovolil usídlť sa. V roku 1549 bolo v Holíči 5 anabaptistických domov, jeden v Kátove, ďalšie v Kunove, Sobotišti, Dojči, v Strážoch, v Kútoch, Gbeloch, Uníne, Petrovej Vsi a v Rovensku.³¹ Medzi najväčšie strediská habánov patrilo Brodské, kde istý čas sídlil aj habánsky biskup. V Brodskom žila početná skupina habánov pôvodom z Talianska.

Ešte roku 1548 kráľ Ferdinand I. oznámil Ňárimu a Bakičovi, že v krajine nie je dovolené trpieť habánov, čo napokon nariadil vo veci siekt novokrstencov a sakramentárov aj uhorský snem. V júni 1548 pohrozil obom, že neuposlúchnutie príkazu vyhnať príslušníkov sekty môže potrestať aj konfiškáciou majetkov. K tomu však nedošlo, čo potvrdzuje súpis obcí Nitrianskej stolice z nasledujúceho roku. Situácia s habánmi sa upokojila aj na Morave, kde síce zemské snemy viackrát nariadili vyhnanie príslušníkov sekty dokonca aj pod trestom smrti, no život bežal ďalej. Po roku 1570 sa ich pobyt zlegalizoval aj tým, že habáni pristúpili na platenie daní. Obdobný vývoj zaznamenalo aj Uhorsko. V roku 1556 snem pod tlakom Ferdinanda I. opäť nariadil, aby každý šľachtic v priebehu štyroch týždňov vyhnať habánov zo svojich majetkov a kto by tak neučinil bude postihnutý prejavom panovníkovej nemilosti. K vyplneniu zákona však nedošlo, naopak habánske komunity na západnom Slovensku sa utešene rozrastali. Napokon bola existencia tejto v ostatnej Európe bezohľadne prenasledovanej sekty v Uhorsku zákonne povolená. Zákon im však uložil, podobne ako židom, platiť dvojnásobnú krajinskú daň.³² V daňovom súpise Nitrianskej stolice z roku 1600, keď habáni platili osobitnú daň sa uvádza, že habáni z Brodského odvedli 60 zlatých a habáni bývajúci v Sobotišti 40 zlatých. Výška suma naznačuje, že cez strediská Brodské a Sobotište platili aj ostatné habánske dvory v okolí.³³

³¹ MNA Budapešť, Archív Uhorskej komory, Sekcia E, portálne súpisy - E 158 - Nitrianska stolica, *Regestum connumerationis primi subsidii subsidii unius floreni et denari triginta....in comitatu Nitriensi anno 1549....*, s. 152-159.

³² Zákonný článok 1556/26 a 1578/2. In *Corpus iuris Hungarici seu decretum generale incltyi Regni Hungariae*. Tom. I. Buda, 1822, s. 455 a 559.

³³ MNA Budapešť, Archív Uhorskej komory, Sekcia E, portálne súpisy - E 158 - Nitrianska stolica. *Regestrum taxae Nobilium unius cuariae et Armatorum etiam molitorum, anabaptistarum et judaeorum in comitatu Nitriensi existentes Anni domini 1600.*

Po bielohorskej porážke českej odbojnej šľachty nastal nový pohyb a vlny migrantov z politických a náboženských príčin Záhorie naplno zasiahli. Iste aj preto, že priamo hraničilo s českým kráľovstvom. Prvými emigrantmi boli vojaci a politickí previnilci na čele s Henrichom Matejom Thurnom, ktorý sa začiatkom roku 1621 objavil v Betlenovom hlavnom stane, v Trnave.

Ďalšou skupinou hladajúcich azyl v Uhorsku bol zvyšok moravských habánov, ktorí boli vyhnaní na základe patentu kardinála Františka Ditrichštajna. Vypovedali ich z dôvodov podpory stavovského povstania aj z náboženských príčin. Ich počet sa odhaduje na 10 000, z nich asi polovica, najmä starší a chorí, prestúpili na katolícku vieru, čo ich zachránilo pred exilom. Mnohí však len naoko. Zvyšok odišiel do Uhorska, kde boli prijatí s otvorenou náručou. Bratom vyšiel v ústrety aj sedmohradský knieža a v tom čase aj protikráľ Gabriel Betlen, ktorý uhorským pánom na západnom Slovensku vydal príkaz, aby im nekládli prekážky a umožnili usadiť sa. Časť z utečencov rozmnožila pôvodné habánske dvory v Sobotišti, Holíči, Kátove, Brodskom či Moravskom Sv. Jáne. Mnohých prichýlil Pavel Nádašdy, syn Alžbety Bátoryčky v obciach čachtického panstva. Viacero skupín habánov využilo ponuku Gabriela Betlena a vysťahovali sa do Sedmohradska. Obdarovaní rôznymi privilégiami od Betlena sa usadili v Alvinci (dnes Vintul de Jos). Privilégiá potvrdili sedmohradským habánom aj nasledujúce sedmohradské kniežatá a v roku 1702 aj samotný cisár Leopold I.³⁴

Život habánskych spoločností na Záhorí zďaleka nebol bez problémov. Najmä počas vojenských ťažení sa ich dvory stali terčom útokov a rabovania. Aj domáce poddanské obyvateľstvo, ktoré trpelo biedou v posledných rokoch 30 ročnej vojny, vypálilo a vyrabovalo habánske dvory v Brodskom, v Moravskom Sv. Jáne a vo Veľkých Levároch. Napätie medzi domácimi a habánmi vyvieralo z národnostnej a náboženskej odlišnosti. Ešte aj na prahu 20. storočia potomkovia habánov boli považovaní za cudzincov, keďže doma rozprávali nemecky. Ako osobitná náboženská skupina habáni zažili všeobecné prenasledovanie nekatolíkov po potlačení Vešelénihho sprisahania v rokoch 1671-1681, ale časť odolala. Snahy o ich katolizáciu sa stupňovali za vlády Márie Terézie, čo sa podarilo len čiastočne. Hoci sa oficiálne hlásili ku katolíckej alebo evanjelickej viere, zachovali si ešte isté vieroučné odlišnosti. Preto mali určených kurátorov. V Sobotišti bol roku 1831 kurátorom habánov hlásiacich sa k evanjelickej viere Adam Wittich. V ľudnatej farnosti Sobotište, do ktorej patrili aj Podbranč, Častkovce a veľa kopaničiarskych domov žilo 905 katolíkov, 4654 evanjelikov a 594 židov. Aj vo Veľkých Levároch mali svojho

³⁴ KALESNÝ, František. *Habáni na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1981 s. 87-90.

kurátora Michala Millera. Tu prijali katolícku vieru. Na rozdiel od Sobotišťa, kde sa už habáni poslovenčili, vo farnosti Veľké Leváre sa kázalo slovensky aj nemecky.³⁵

Na Záhorie, ale aj do ostatných častí slovensko-moravského pohraničia, z Čiech i z Moravy, sa tri roky po bielohorskej porážke vo väčších počtoch sťahovali evanjelici a príslušníci českobratskej cirkvi. Dvadsiatehodeviateho marca 1624 boli zakázané akékoľvek bohoslužby okrem katolíckych a 18. mája vyšiel zákaz pobytu všetkým „kacířským“ kazateľom v Čechách. Protireformácia postupovala míľovými krokmi. Viacero evanjelických kazateľov našlo nový domov na Záhorí. Od roku 1625 sa húfne sťahovalo aj obyvateľstvo. Po vydaní mandátov pre Čechy 31. júla 1627 - a pre Moravu 9. marca 1628 s príkazom do šiestich mesiacov prestúpiť na katolicizmus alebo opustiť krajinu odchod najmä vzdelanejších vrstiev nadobudol masový charakter. Podmienky pre náboženský azyl boli v tej dobe ešte priaznivé najmä v severovýchodnej časti Záhoria. Ňáriovci na panstvo Branč, Nádašdy na čachtické panstvo a slobodné kráľovské mesto Skalica, ochotne prijímali remeselníkov i kazateľov. Vlny náboženských emigrantov z Čiech mali aj značný hospodársky prínos. Migrantov lákala náboženská sloboda aj jazyková príbuznosť s domácim obyvateľstvom, ale aj tesné susedstvo Českého kráľovstva. Takmer každý exulant zatiaľ ešte dúfal v možný návrat, ktorý sa ale neuskutočnil. Na rozdiel od nemecky hovoriacich habánov, či novokrstencov, moravskí a českí náboženski emigranti rýchlo splynuli s domácim obyvateľstvom. V priebehu 17. storočia a ešte i v prvej dekáde storočia 18. vo viacerých prípadoch boli záhorské oblasti vyplienené a vyrabované, či už v rámci protihabsburských povstaní alebo osmanských vpádov. Spôsobili depopuláciu obcí, odchod, útek i odvlčenie početných skupín obyvateľstva a nepochybne aj príchod nových osadníkov. V roku 1608 po Bočkajových vpádoch a vzbure hajdúchov zo 49 obcí na nitrianskom Záhorí bolo 27 spálených do tla.³⁶ Na jeseň roku 1663 Tatári a ľahká turecká jazda vpadli na Záhorie. Z mnohých tamojších dedín a tiež dedín na susednej Morave odvliekli veľké skupiny obyvateľov. Pri Senici zajali evanjelického kňaza Štefana Pilárika a mnohých ďalších. Svoju zajateckú anabázu opísal v epickej básni „Los Pilárika Štefána“.³⁷ Aká časť z množstva zajatých sa vrátila domov podobne ako Pilárik, nie je možné ani odhadnúť.

³⁵ Schematismus venerabilis cleri archidieceosis Striegoniensis. Strigonii, 1831, s. 163-175.

³⁶ MNA Budapešť, Archív Uhorskej komory, Sekcia E, portálne súpisy - E 158 - Nitrianska stolica. *Connumeratio fumorum in Comitatu Nitriensis Anno Domini 1608*.

³⁷ MINÁRIK, Jozef (ed.). Sors Pilarikiana, Los Pilárika Štefána, *Štefan Pilárik (1615 – 1693) - Výber z diela*. Bratislava : SAV, 1958.

K spestreniu národnostného zloženia niekoľkých obcí na severnom Záhorí prispel kráľovský miestodržiteľ Uhorska František Štefan Lotrinský, manžel Márie Terézie a neskôr aj rímsko – nemecký cisár, keď tu usadil kolóniu francúzsky a nemecky hovoriacich Lotrinčanov. Ich príchod bol poslednou organizovanou migráciou z politických a hospodárskych dôvodov. Od roku 1736 Franrišek Štefan postupne vykupoval Jozefom Coborom a jeho otcom beznádejne zadĺžené panstvá Holíč a Šaštín, proces bol ukončený až roku 1752. Podpisom mierovej zmluvy s Francúzskom roku 1735, ktorý ukončil vojnu o nástupníctvo v Poľsku, František Štefan prišiel o Lotrinsko, svoje dedičné kniežatstvo, ktoré pripadlo Francúzku. Rozhodol sa, že zručných remeselníkov a odborníkov presťahuje na novonadobudnuté majetky, kde plánoval rozvinúť hospodárske aktivity. Už v roku 1737 v Kopčanoch usadil prvých lotrinských migrantov. Boli to Nemci a aj Francúzi.³⁸ Od roku 1742 sa však centrom lotrinských migrantov stal Holíč. Príslušníci lotrinskej kolónie tvorili personál manufaktúr, ktoré František Štefan Lotrinský zriadil na oboch panstvách. Pre deti francúzsky hovoriacich migrantov vznikla v Holíči dokonca aj francúzska ľudová škola.³⁹ Pôsobila celé štvrtstoročie, keď sa ďalšia generácia Lotrinčanov poslovenčila, škola zanikla a iba niektoré cudzokrajne znejúce priezviská v Holíči a na okolí, nám pripomínajú týchto z Francúzska presídlených cudzincov.

Ešte je treba spomenúť dve skupiny obyvateľov cudzieho pôvodu, ktoré prišli na Záhorie. Boli to cigáni a židia. Neľahkú existenciu kočujúcich niekde i usadlých cigánov ilustruje nariadenia kongregácie Nitrianskej stolice z augusta 1634 všetkým šľachticom, ba aj magnátom, aby zo svojich majetkov vyhnali Cigánov. Ako dôvod sa uvádza, že žijú proti Božím prikázaniam a neprestajne sužujú ľud krádežami a lúpežami. S vyhánaním sa malo začať okamžite. Ak by niektorý zemský pán cigánov na svojich majetkoch ďalej trpel, mal byť potrestaný pokutou 200 zlatých.⁴⁰

O 65 rokov neskôr podobne postupovala aj Bratislavská stolica. Dňa 30. augusta 1699 rozhodla o vyhnaní cigánov z jej územia, lebo škodia ako

³⁸ V roku 1737 zomrel v Kopčanoch Ondrej syn Johana Prutera z Lotrinska, o dva roky neskôr umrel Lotrinčan František Fels a v roku 1740 na cintoríne v Kopčanoch pochovali Christiana Huberinga, taktiež z Lotrinska. ŠAB, zbierka cirkevných matrík, matrika zomrelých rímsko- katolíckej farnosti v Holíči.

³⁹ SNA, Bratislava, Riaditeľstvo cisárskych majetkov Viedeň, účtáreň. Panstvo Holíč, pokladnica, hlavné knihy 1742, inv. č.8, - 1760, inv. č. 23. V účtovných prehľadoch z tohto obdobia sa vyskytujú finančné dotácie určené francúzskej škole v Holíči (französische Schule).

⁴⁰ KOLOZSVÁRI, Sándor - ÓVÁRI, Kelemen (eds.). *Monumenta hungariae juridico historica. Corpus statutorum, tomus IV. pars I. Statuta et articuli municipiorum Hungariae cis.* Budapest, 1896, s. 174.

mor a verejní zloději. Stolicu museli opustiť do 15 dní, ak by ich po uplynutí lehoty chytili mali sa im všetky veci skonfiškovať.⁴¹ Všetky nariadenia oboch stolíc ohľadom pobytu cigánov sa ale mňali účinkom a keďže vrchnosti v Uhorsku nepostupovali tak drasticky ako v rakúskych a českých krajinách, kde za ilegálny pobyt im hrozil trest smrti, cigáni zostali súčasťou obyvateľstva mnohých záhorských obcí až do dnešných dní.⁴²

Ďalšou migrujúcou náboženskou, a v podstate i etnickou skupinou, boli židia. Hoci niet priamych dôkazov na Záhorie prichádzali už vo vrcholnom stredoveku, lebo početné židovské komunity venujúce sa prevažne obchodu a peňažníctvu boli v Bratislave, Viedni, Trnave a aj v Pezinku, tu žili pod ochranou svätajurských grófov, ktorí boli majiteľmi stupavského i plaveckého panstva. Po bitke pri Moháči väčšina židov Uhorsko opustila, keďže obyvateľstvo ich podozrievalo z tajného paktovania s Turkami a prenasledovalo ich. V roku 1529 celú pezinskú židovskú komunitu po obvinení z rituálnej vraždy grófi František a Wolfgang zo Svätého Jura odsúdili na smrť upálením s výnimkou detí mladších ako desať rokov.⁴³ Do konca 16. storočia na Záhorí niet žiadnych židov. Až súpis Nitrianskej stolice z roku 1600 udáva, že židia žijúci v Holíči a Šaštíne, teda pod ochranou zemských pánov, zaplatili mimoriadnu daň 12 zlatých.⁴⁴

Najvýznamnejším strediskom židov na Záhorí do konca 18. storočia bola Stupava. Podľa svedectva nápisov na najstarších náhrobných kameňoch na niekdajšom starom židovskom cintoríne, židia v Stupave žili už v prvých desaťročiach 17. storočia. Ešte v období pred 2. svetovou vojnou sa tu totiž našiel epitaf Abrahama, syna Anselmovho, ktorý skončil 5. nissana roku 5403 od stvorenia sveta, teda 25. marca 1643. Podľa židovských zvyklostí v mieste existencie židovského pohrebiska muselo jestvovať náboženské združenie (tzv. svätý spolok) Chewra - Kadischa.⁴⁵ Počet židovských obyvateľov rástol aj vďaka zemepánovi Pavlovi Pálfimu, ktorý bol tolerantný voči židom a práve v období, keď bol zvolený za palatína (1648) vypuklo v Poľsku povstanie

⁴¹ KOLOZSVÁRI – OVÁRI, *Monumenta hungariae juridico historica*, s. 499.

⁴² Počty cigánov v 20. storočí exponenciálne vzrástli. V roku 1880 žilo na území celom Bratislavskej stolice 722 cigánov a na území Nitrianskej 1271, teda toľko ako dnes v jednej väčšej osade. Magyar korona országaiban 1881 végrehajtot népszámlálás, Budapest, 1882, s. 708 – 715.

⁴³ DVOŘÁK, Pavel (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. Turci v Uhorsku*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005, s. 284-286. ISBN 80-89222-00-5.

⁴⁴ MNA Budapešť, Archív Uhorskej komory, Sekcia E, portálne súpisy - E 158 - Nitrianska stolica. *Regestrum taxae Nobilius unius cuariae et Armatoru etiam molitororum, anabaptistarum et judaeorum in comitatu Nitriensi existentes Anni domini 1600*.

⁴⁵ HERZOG, Michael.Samuel. *Geschichte der Juden in Stupava (Stampfen)*. In *Zeitschrift der Juden in der Tschechoslowakei*, 1936, s. 54-56.

Bohdana Chmeľníckého, počas ktorého veľa židov zo strachu pred kozáckymi pogromami ušlo do Uhorska. V Stupave a na panstve našli azyl aj viedenský židia po poslednom protižidovskom pogrome vo Viedni v roku 1679. Významným medzníkom v živote židovského obyvateľstva na Záhori bol 1. január 1722, keď im palatín a majiteľ stupavského panstva Mikuláš V. Pálfi, udelil privilégium. V jeho úvode sa hovorí, že v Stupave aj v ďalších dedinách panstva žije 40 židovských rodín, ktorým sa zemepán zaväzuje poskytnúť ochranu. Pálfi im povolil podomový obchod (tzv. hauzírovanie) nielen na celom území Stupavského panstva, ale aj na Plaveckom a Devínskom panstve. Stupavskí židia mohli tak slobodne obchodovať so všetkými druhmi tovarov a produktov s výnimkou pálenky a soli.⁴⁶

V priebehu 18. storočia sa pod správou stupavskej židovskej komunity dostali aj židia usadení na panstve Ostrý Kameň a Šaštín. Predstavení židovskej obce boli poverení od svojich súvercov inkasovať tolerančnú taxu. V roku 1751 žiadali židia zo Stupavského a Malackého panstva Bratislavskú stolicu o zníženie tolerančnej taxy z 800 na 500 zlatých, keďže takú vysokú sumu nemôžu zaplatiť.⁴⁷ O desať rokov neskôr si židia zo Šaštína sťažovali Bratislavskej stolici na surové zaobchádzanie a vydieranie stupavskými židmi, ktorí od nich požadujú už 3 zlaté a nie sú ochotní uľaviť ani tým, ktorí urobili miestoprísahné vyhlásenie o svojej chudobe a majú byť podľa zákona od taxy oslobodení.⁴⁸ Počet židov v obciach a mestečkách oboch záhorských okresov začal prudko rásť po pripojení Haliče k Uhorsku roku 1772. Dobrý príklad poskytuje mestečko Stupava. V roku 1780 tu žilo 291 židov, v roku 1821 ich napočítali už 562 a v priebehu desiatich rokov vzrástli až na 830. V prvej polovici 19. storočia na území Bratislavskej a Nitrianskej stolice bola najvyššia koncentrácia židov v celom Uhorsku. Tvorili 5- 6 % z celkového počtu obyvateľstva.⁴⁹ V Skalickom okrese Nitrianskej stolice, ktorý pokrýval celé severné Záhorie, bola ich koncentrácia ešte vyššia. V uvedenom roku tu napočítali 59 000 obyvateľov, z nich 5110 židov, teda takmer 9%. V Záhorskom okrese Bratislavskej stolice žilo 56 000 ľudí, k židovskej viere sa hlásilo 2500.⁵⁰

⁴⁶ SNA, Bratislava, Zbierka písomnosti rôznej proveniencie, privilégium pre stupavských židov 1722.

⁴⁷ ŠAB, Bratislavská župa, kongregačné spisy kart. 58, fasc. 5. č. 14.

⁴⁸ ŠAB, Bratislavská župa, kongregačné spisy, kart. 86, fasc. 14, č. 8.

⁴⁹ V roku 1840 na území Bratislavskej stolice žilo spolu 267 000 obyvateľov, z nich sa hlásilo k židovskej viere 13100 ľudí. Na území Nitrianskej stolice ich bolo 339 400 obyvateľov, z nich židov bolo takmer 19 750, teda 6 %. FÉNYES, Elek. *Magyarország és hozzá kapcsolt tartományoknak állapotja Statistikai és Geographiai tekintetben. II.* Pest, 1843, s. 399 a 248.

⁵⁰ FÉNYES, Magyarország, s. 248 a 476.

V šatínskom cirkevnom dištrikte roku 1831 žilo 36 000 kresťanov a 2980 židov, čo bolo bezmála 8 % z celkového počtu obyvateľov. Najviac židov bývalo v Holíči (1009) a v Šaštíne (451). Vo Vradišti, poddanskej dedine kráľovského mesta Skalica, napočítali 421 židov, ktorí tu tvorili 42,5 % obyvateľstva. V Senici boli židia najpočetnejšou náboženskou skupinou, keďže popri 852 katolíkoch a 820 evanjelikoch roku 1831 tu evidovali 917 židov. V susednom dištrikte Moravský sv. Ján napočítali 830 židov roztrúsených po jednotlivých dedinách.⁵¹ V druhej polovici 19. storočia sa židia začali postupne sťahovať do väčších miest, najmä do Viedne a Budapešti. Opúšťajú najmä dediny a potom i mestecká. Z Vradišta pri Skalici odišlo 400 židov, v roku 1919 už po vzniku Č-SR ich tu žilo len 19. V Holíči poklesli o 50 %, zostalo ich tu ešte 503, rovnaký pokles zaznamenala židovská komunita v Senici (416), v Šaštíne (262) atď. V celom bývalo Skalickom okrese Nitrianskej stolice, kde roku 1840 žilo vyše 5 tisíc židov, roku 1919 zostali ich len necelé dve tisícky. Aj v stredisku židov na južnom Záhorí, v mestečku Stupave, ubudlo takmer 500 židov, podľa prvej česko-slovenskej úradnej štatistiky z roku 1919 ich v mestečku žilo 359, zato však v susednej Bratislave ich počet narástol na 9 570.⁵²

Sledovať migráciu jednotlivcov na nitrianske a bratislavské Záhorie je pre nedostatok prameňov a strohosť matrik náročné. Len vďaka pedantným záznamom stupavského kňaza Mateja Žigmunda Uzeróczyho, ktorý v Stupave pôsobil v rokoch 1700-1715, ktorý zapisoval nielen mená ženícha a nevesty, ale aj odkiaľ pochádzajú. Jeho záznamy umožňujú spoň čiastočnú predstavu o migrácii jednotlivcov. Začiatkom 18. storočia sa v niekoľkých prípadoch priženili do stupavskej farnosti, kam patrili i obce Mást a Pajštún, aj vojaci z cisárskych žoldnierskych regimentov, ktorí boli cudzincami: Paul Kolbeck z nemeckého Trieru si roku 1700 zobral Annu Čechovú zo Stupavy. Andreas Schwartz z Českého Krumlova sa v tom istom roku oženil s Annu, vdovu po Jurajovi Ťážkom z Mástu.

Okrem toho v rokoch 1700-1715 sa usadilo v stupavskej farnosti viacerých ďalších cudzincov. Boli to zväčša remeselníci, úradníci na panstve, alebo nádenníci: Slezák z Napajedel na Morave, Koppmanpichler z Tirolska, Kopf zo saskakého Lichtenfeldu, Longer z moravského Rousinova, Ziliner a Woy z rakúskeho Drösingu a Mochtenburgu, Licht z českého Šterneberku, Wajer z nemeckého Stendalu, Husenka z Moravy, Renn z Mitterdorfu, Ledecký z Moravy, Lasek z Prušánek na Morave, Korger z Niederlaisenu v Rakúsku,

⁵¹ Schematismus venerabilis cleri archidieceasis Striegoniensis, s. 155-159, 175, 207.

⁵² Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919. Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920.

Alexa z českých Třebenic, Haniš z Moravy, Hasler z Rakúska, Galba z Valašských Klobúkov, Niderman z Bavorska, Steiner z Talianska, Weningher z Marcheggu, Bednár zo Sliezska, Kramer z Falcka, Šanovič z Chorvátska, Umberger z rakúskeho Linzu, Schenberger z Bavorska, Kampl z Bavorska, Weitaler z Tirolska.⁵³

Prílev cudzích obyvateľov pokračoval po celé 18. storočie. Napríklad za celý rok 1747 v stupavskom kostole uzavrelo sobáš 29 snúbencov. Zo ženíchov štyria pochádzali z Rakúska, traja z Moravy, dvaja zo Sliezska a po jednom z Trnavy, Kuchyne a Oravy, sedemnásti boli domáci. Z neviest sa tu sobášili tri Rakúšanky, jedna pôvodom z Moravy a jedna z Trnavy.⁵⁴

Takmer tretina sobášených bola cudzieho pôvodu. Prvá generácia ich potomkov vzhľadom na miešané manželstvo bola už prevažne slovenská, čo bol prirodzený proces, ktorý prebiehal aj v iných sídlach na Záhori, i na celom Slovensku. Osobitnou témou by bola sonda do národnostných pomerov v 19. a 20. storočí, no v rámci tohto príspevku nie je možné venovať jej viac pozornosti. V poslednej tretine 19. storočia začali aj na Záhori prudko pribúdali Maďari, v prevažnej miere to neboli migranti ani kolonisti, ale ľudia domáceho pôvodu, ktorí z rôznych príčin podľahli maďarizácii. Po politických zmenách v roku 1918 sa väčšina z nich vrátila k svojim slovenským koreňom. Výstižne nám to ilustrujú pomery v Malackom okrese Bratislavskej stolice. Kým v roku 1910 uhorská štatistika v jeho 29 obciach zaznamenala 1518 osôb hlásiacich sa k maďarskému materinskému jazyku, v roku 1919 ich zostalo len 313. Ešte väčší pokles postihol Nemcov, z 2272 k roku 1910 klesli na 475 v roku 1919. Zato počet Slovákov vzrástol na 46 452, kým roku 1910 bolo Slovákov v celom Malackom okrese 44 371. Napriek stratám spôsobeným vojnou ich pribudli viac ako dve tisícky a to najmä návratom štatistických Maďarov i Nemcov k slovenskej národnosti. Žiaľ, po vzniku Č-SR v štatistikách zanikla slovenská národnosť a nahradila ju národnosť československá. Do nej započítali aj Chorvátov, ktorých uhorské štatistiky poctivo zaznamenávali. V roku 1910 žilo v Devínskej Novej Vsi 1164 ľudí s materinským jazykom chorvátskym, podľa štatistiky z roku 1919 tu bolo 2477 príslušníkov umelo skonštruovanej československej národnosti a žiadni Chorváti.⁵⁵

⁵³ ŠA Bratislava, zbierka cirkevných matrik. Matrika narodených, sobášených a zomrelých 1896-1670 r. kat. fary Stupava, inv. č. 2166.

⁵⁴ ŠA Bratislava, zbierka cirkevných matrik. Matrika narodených, sobášených a zomrelých 1670-1896 r. kat. fary Stupava, inv. č. 2166.

⁵⁵ A magyar szent korona országainak népszámlálása I. Budapest, 1912, s. 149-146., Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919, kapitola Župa Bratislavska.

Na bratislavskom a nitrianskom Záhori od zániku Svätoplukovej ríše, našej Veľkej Moravy, až do 20. storočia je možné sledovať niekoľko migračných vln rôznych etník. Príchod strážcov hraníc, osadníkov, kolonistov, hosti, náboženských emigrantov aj penetrácia jednotlivcov z rôznych kútov monarchie i z európskych krajín, toto všetko ovplyvnilo skladbu tunajšieho obyvateľstva. Títo cudzinci zanechali kultúrne, ba aj jazykové stopy a prispeli k vylepšeniu genofondu. Prirodzenou asimiláciou sa postupne zmazali i kultúrne rozdiely a splynuli s prevládajúcim slovenskými obyvateľmi, takže celé územie nadobudlo etnicky homogénny charakter.

Dvadsiate storočie prinieslo ďalšie zmeny podmienené politickým vývojom, ale aj zvýšenou mobilitou a ekonomickými premenami regiónu. Najprv sa dotkli židovskej komunity. Časť židov žijúcich na Záhori bola roku 1942 vyvezená do koncentračných táborov a roku 1944 podobný osud postihol aj židov s výnimkami. Po vojne boli vyvezení aj Nemci, ak pravda už pred príchodom frontu neodišli s ustupujúcimi oddielmi Wehrmachtu. Ich bytový fond zaujali noví ľudia z rôznych kútov Slovenska, ba aj Slovákov zo zahraničia. Nasledovali nútené odsuny nespôhlivých živlov z pohraničných obcí a presuny tzv. nepriateľov ľudovodemokratického zriadenia a kulakov do rôznych končín Československej republiky. V tom istom období z rozhodnutia mocenských orgánov boli „politicky nespôhliví“, jednotlivci nútené sťahovaní z miest do niektorých obcí na Záhori.⁵⁶ Ale to už je iná kapitola minulosti tohto regiónu.

Zoznam použitých zdrojov

Archívne pramene

Archív mesta Bratislava. Zbierka stredovekých listín, stredoveké listiny, Listina kráľa Ladislava IV. 1280, inv. č. 6.

Maďarský národný archív Budapešť (Magyar nemzeti levéltár Budapest. Diplomatikai levéltár), Archív listín, DL 10 893.

Maďarský národný archív Budapešť. Archív Uhorskej komory, (Magyar nemzeti levéltár Budapest. Magyar kamara Levéltára), conscriptio portarum, E 158 - Nitrianska stolica: *Connumeratio portae 1531*, s. 13-15.

Regestum subsidii unius floreni 1548 in comitatu Nitriensi..., s. 4-5, s. 152-159.

Regestrum taxae Nobilius unius cuariae et Armatoru etiam molitororum, anabaptistarum et judaeorum in comitatu Nitriensi existentes Anni domini 1600.

Connumeratio fumorum in Comitatu Nitriensis Anno Domini 1608.

⁵⁶ Starý otec autora príspevku Ján Mrva s manželkou bol ako člen Demokratickej strany roku 1951 nútené vysťahovaný z Nitry do Borského sv. Mikuláša, kde žil desať rokov.

- Krajinská Sécéniho knižnica, oddelenie rukopisov. (Országos Szécheny könyvtár, Budapest, kéziratár), folia latina 3804, s. 480, 3804, s. 385.
- Štátny archív Bratislava. Zbierka cirkevných matrík, Matrika zomrelých rímsko - katolíckej farnosti v Holíči.
- Štátny archív Bratislava. Zbierka cirkevných matrík, Matrika narodených, sobášených a zomrelých 1670-1896 rímsko - katolíckej fary Stupava.
- Štátny archív Bratislava. Bratislavská župa, kongregačné spisy, Conscriptio portarum, kart. 58, fasc. 5. č. 14., kart. 86, fasc. 14, č. 8.
- Slovenský národný archív Bratislava. Archív hodnoverného miesta Bratislavská kapitula, capsa 8, fasc. 1. č. 22.
- Slovenský národný archív Bratislava. Ústredný archív rodu Pálfi, Elenchus nr. VI.
- Slovenský národný archív Bratislava. Zbierka písomností rôznej proveniencie, Privilégium pre stupavských židov 1722.
- Slovenský národný archív Bratislava. Riaditeľstvo cisárskych majetkov Viedeň, účtáreň, Panstvo Holíč, pokladnica, hlavné knihy 1742, 1760.

Edície prameňov a štatistiky

- A magyar szent korona országainak népszámlálása I.* Budapest, 1912, s. 146-149.
- GYÖRFY, György (ed.). *Anonymus : Gesta Hungarorum.* Budapest, 1977, s. 111.
- MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* Bratislava : Academia Scientiarum Slovaca, 1971, s. 111.
- MARSINA, Richard (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II.* Bratislava : Academia Scientiarum Slovaca, 1987, s. 152, č. 219.
- Corpus iuris Hungarici seu decretum generale incltyi Regni Hungariae, partiumque eidem annexarum in duos tomos distinctum.* Tomus I. Budae, 1822, s. 135, zákonný článok 26/1556 a 2/1578.
- WENZEL, Gusztáv (ed.). *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. (Arpádkori új okmánytár) VIII.* Pest, 1870, s. 337- 338.
- LINZBAUER, Franciscus Xaver. *Codex Sanitario - medicinalis Hungariae I.* Budae : Typis caesereo-regiae scientiarum universitatis, 1852-1856, s. 132-133.
- FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* Tomus IX., Vol. 1. Budae, 1833, s. 694.
- MÁLYUSZ, Elemér. *Zsigmondkori oklevéltár I., 1387-1399.* Budapest, 1951 s. 173.
- Magyar korona országaiban 1881 végrehajtot népszámlálás, Budapest, 1882, s. 708 – 715.
- KOLOZSVÁRI, Sándor - ÓVÁRI, Kelemen (eds.). *Monumenta hungariae juridico historica. Corpus statutorum, tomus IV. pars I. Statuta et articuli municipiorum Hungariae cis.* Budapest, 1896, s. 174.
- DVOŘÁK, Pavel (ed.). *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. Turci v Uhorsku.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005, s. 284-286. ISBN 80-89222-00-5.
- SEDLÁK, Vincent (ed.). *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II.* Bratislava : Academia Scientiarum Slovaca, 1987, listina č. 953, s. 415 a listina č. 966, s. 419-420.
- MARSINA, Richard - KUŠÍK, Michal. *Urbáre feudálnych panstiev I. XVI. storočie.* Bratislava : SAV, 1959, s. 523 – 537.

Literatúra

- FÉNYES, Elek. *Magyarország és hozzá kapcsolt tartományoknak állapota Statistikai és Geographiai tekintetben. II.* Pest, 1843, s. 399-476.
- HERZOG, Michael.Samuel. Geschichte der Juden in Stupava (Stampfen). In *Zeitschrift der Juden in der Tschechoslowakei*, 1936, s. 54-56.
- KALESNÝ, František. *Habáni na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1981 s. 87-90.
- MAREK, Miloš. *Národnosti Uhorska. Vysokoškolský učebný text*. Trnava : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2011, s.153. ISBN 978-80-8082-470-9.
- Schematismus venerabilis cleri archidieceesis Striegoniensis. Strigonii, 1831, s. 155-159, 175, 207.
- Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919, Župa Bratislavská. Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920.
- SCHEITHAUER, Erich - SCHMEISZER, Hebert - WORATSCHEK, Grete. *Geschichte Österreichs in Stichworten. Teil I: Von Urzeit bis 1282*. Wien : Ferdinand Hirt, 1971, s. 64-65. ISBN 13: 9783701981007.
- MINÁRIK, Jozef (ed.). Sors Pilarikiana, Los Pilárika Štepana, Štefan Pilárik (1615 — 1693) - Výber z diela. Bratislava : SAV, 1958.
- ŠÁTEK, Jozef. Holíčske a Šaštínske panstvo roku 1554. In *Slavín - historická ročenka*, r. II (1967), s. 23.
- VARSÍK, Branislav. *Z osídlenia západného a stredného Slovenska v stredoveku*. Bratislava : Veda, 1984, s. 90-91.
- WERTNER, Moritz. *Die Grafen von Sankt Georgen und Bösing*. Wien, 1891, s.14.
- ZEMEK, Metoděj. *Moravsko-uherská hranice v 10.-13. století*. Brno : Musejní spolek Brno, 1972, s. 28-29.

S U M M A R Y

At the end of the Middle Ages, the eastern part of the Moravian field lying from the left bank of Moravia to the Little Carpathian Mountains was called Záhorie and was formed by separate districts of Bratislava and Nitra. This area was settled and inhabited by people of diverse ethnic origin, and in terms of migratory waves since the 10th century, Záhorie has undergone a complex and interesting development. In its small territory, migration was so concentrated that we would hardly find a similar phenomenon anywhere else in Slovakia. Guard tribes settled here, then villages and towns were colonized by Germans, Croats, Serbs, Hungarian resettlers and refugees, before the Turks also settled here. The population was diversified by a continuous influx of migrants from the Czech Kingdom and Austria, and we find groups of gypsies, Jews and finally the French-speaking Lorraine. Despite the extremely diverse composition of the migrating and colonizing groups, Slovaks naturally predominated, absorbing and assimilating those of non-Slovak origin. Záhorie became, with few exceptions, an ethnically homogeneous territory. Unlike many Slovak regions, where such a diverse substrate was absent in terms of national identity and awareness, Záhorie ranked first in the whole of Slovakia.

From the end of the 10th century, Záhorie was an area to which the Hungarian, Austrian and Czech rulers initially laid claim. In contemporary sources, this area is also called con-finium-border. When the influence of Hungary prevailed, the first Arpad rulers settled groups of fighters in charge of the guard and intelligence service in order to strengthen their defences. During the 11th and 12th centuries, guardians of originally nomadic tribes such as the Sikuli, ancient Hungarians and Kumans settled in some parts of Záhorie.

The Tatar invasion in 1241-1242 and the wars over the Babenberg heritage, which lasted intermittently until 1278, caused a large population decline throughout Záhorie. In the last decades of the 13th century, the run-down areas were populated by German colonists, mainly thanks to Rugeria (Ruedigera) from Tallesbrunn, originally from Lower Austria, who owned Devín and the Stupava castle and its manor. German colonists also settled under the Little Carpathians. They were attracted by the mineral wealth to be found there, and the names of some municipalities such as Pernek, Rohrbach - Rárbok (now Rohožník), and Sološnica (originally Breitenbrunn) point to their presence. At the beginning of the 16th century, after the extraordinary floods on the Morava River, plague epidemics affected Záhorie, and there were also military campaigns. These events caused a massive population decline.

In 1513, the owner of the Stupava castle estate, Peter Svätajurský, lured new settlers to depopulated villages with the promise of a lifetime exemption from peasants' taxation, tithe and forced labour. The favourable conditions attracted many colonists from Slovakia, Moravia, Silesia, Slavonia and Croatia to the villages in southern Záhorie. The first Croats came here as early as 1515 - 1516, after the Turks invaded and devastated Slavonia. As a result of the Turkish invasion, the number of migrants to Záhorie grew. Other groups of Croats came from the south, then Hungarians and Serbs. All three ethnic groups settled in the villages belonging to the Holíč and Šaštín estates. The co-owners of the Bakičov estates, originally from Serbia, brought in both Serbs and Croats. Orthodox Serbs even set up a prayer house in Holíč with an Orthodox priest. The Hungarian Czobor, who were co-owners of both estates, granted asylum to Hungarian families from the southern regions and settled some villages with them. Their center was Kopčany, a village located on the border with Moravia, where there also lived religious communities such as Anabaptists, Slovak Habans or New Baptists.

After the expulsion of the Anabaptists from Moravia in 1546, several groups of German-speaking members of the persecuted religious sect moved to the neighbouring Kingdom of Hungary, specifically to Slovakia. In the middle of the 16th century, their houses were in Holíč, Kátov, Kunov, Sobotiště, Brodské and other villages in northern Záhorie. There was even a large group of Habans originally from Italy living in Brodské.

After the defeat of the Czech resistance nobility in Belarus, a new movement took place. Waves of migrants moved to Záhorie for political and religious reasons, as it bordered directly on the Czech Kingdom, while other groups of Habans came from Moravia. As a special religious group, they experienced the persecution of non-Catholics in the years 1671-1681, but some resisted. Even on the threshold of the 20th century, the descendants of the Habans were considered foreigners, as they spoke German at home.

After the issuance of imperial mandates for Bohemia and Moravia in 1627 and 1628, ordering that residents convert to Catholicism or leave the country, the departure

of the more educated classes began to occur in greater numbers. Unlike the Habans or the newly baptized, who kept German as a domestic language for an exceptionally long time, Moravian and Czech religious emigrants quickly merged with the domestic Slovak population.

Francis I, who held the titles of Archduke of Austria, the Duke of Lorraine and Bar, Holy Roman Emperor, and who was the husband of Maria Theresa of Austria, contributed to the diversification of the ethnic composition of several municipalities in northern Záhorie. There, he established a colony of French- and German-speaking Lorraine people on his estate Holíč-Šaštín, and from 1742, Holíč became main destination for Lorraine migrants. A French folk school was also established in Holíč for the children of French migrants and operated in the town for a quarter of a century. The last groups of foreign origin to settle in the region were gypsies and Jews. Despite the fact that the gypsies were expelled from the territory of Bratislava and Nitra several times, they have remained part of the population of many Záhorské municipalities to this day.

After 1526, the Jewish population disappeared for several decades not only from Záhorie, but also from the whole of Hungary. It was not until the census of the Nitra capital from 1600 that Jews were again observed in Holíč and Šaštín. The main location of Jews in Záhorie until the end of the 18th century was Stupava. Viennese Jews found shelter in the town after the last anti-Jewish program in Vienna in 1679. An important milestone for the Jewish population in Záhorie was January 1, 1722, when the palatine and owner of the Stupava estate, Count Nikolaus II. Pálffy de Erdőd, granted them a privilege. He allowed them to trade door-to-door in the whole territory of the Stupava, Plavecký and Devín estates. The number of Jews began to grow faster after the annexation of Galicia to the monarchy in 1773. In the first third of the 19th century, Jews made up 9% of the population of the Skalica district of Nitra Záhorie. However, they moved from the countryside to larger cities, especially to Budapest, and their number began to decline rapidly. The creation of Czechoslovakia and the following decades brought further changes in the ethnic structure, conditioned by political development, mobility and economic changes, but this is another chapter in the history of ethnic conditions in this region.

The City of Beckserek in the second half of the 16th century

ZOLTAN IUSZTIN

Abstract: The Ottoman defters from the second half of the 16th century provide some details about the situation of the settlements located in the eyalet of Timișoara. These sources are particularly important because they have provided many information about the localities of the Banat region. For the present paper will be important the Social testimonies, in the context in which we aim to outline an image of the society and the inhabitants of a city recently conquered by the ottomans.

After the disaster from Mochács the Hungarian kingdom begins to dismember. Institutional, the formation of Buda eyalet broke the unity of the country. The Eastern side became the Principality of Transylvania with a vassal subordination to the Ottoman empire. The region near Danube and Tisa, named later Banat, was included in the same Principality, but not for long time. After the military campaign from 1551-1552, the west half of the region was conquered and annexed by the ottomans. In this Mark they organized the eyalet of Timișoara subdivided in tree sancaks. One of them, the sancak of Csanád included the left side of Tisa river. The south part of sancak was represented by Beckserek nahiye which covered a swampy area. In this administrative unity the most important settlements were Beckserek and Modos. Our attention will be focused on the city of Beckserek to observe its evolution after the numerous conflicts.

The method of work will consist in the identifying of the anthroponimes recorded by these source in the city. Due to the fact that, for this period, we only benefit from two defters, that of 1567 respectively 1579, the analysis will be summed up at this short time.

Keywords: Beckserek nahiye, Banat region, Medieval cities and settlements, city inhabitants, anthroponimes

Introduction

The southern border of the Hungarian kingdom was crossed near Belgrad, by the river Tisa and continued, along the Danube to the fortress of Severin. In the late Middle Age this eastern side was known as "Temesköz", "the part between Temes rivers"¹. Also the same territory is named "Banat" after a rigorous delimitation, which corresponded to the modern province of "Temeswarer Banat", which was demarcated by natural borders: Mureș and Tisa rivers to the North and West, the Danube to the South and the Temes-Cerna corridor to the East. In this region, near the Tisa river, is located the city of Beckserek, today Zrenjanin, in the Serbian Republic.

¹ FENYVESI, Lajos. A Temesközi-Szörénységi végvárvidek funkcióváltásai (1365-1718). Végvárak és régiók a XVI–XVII. Században. In *Studia Agriensia*, 1993, no. 14, p.236.

In the 14th-15th centuries Becskerek designated a settlement placed in the Torontal county. About its toponym there are several hypotheses, the most trustful supporting an Hungarian origin, language in which would have the meaning of "the forest of Becse"². But the word "kerek" has a broader significance when it refers to nature, denoting forms of relief like hillocks or lakes and also forests with a round shape³. It is certain that at a distance of 30 km northeast from the locality, on an island of the Tisa river, was situated the Becse fortress after which the settlement is named⁴. Also information attests that near Becskerek existed a lake⁵, from which it could have reached its name.

Except Eugen Szentkláray, the older literature asserted that Becskerek earned early the title of "civitas" in 1331⁶. The source was a document published with a few errors by Georg Fejér⁷. He does not indicate the exact number of the source, but is very clear that the document is the one registered as MNL. OL. DL.52379. This was issued in 1381 and not on the date mentioned. Also the "civitas" to which it's referred is Beche not Becke, how Fejér transcribed. Thus Szentkláray view which present Becskerek as a small settlement, developed in the 14th century is the most veridic⁸. The papal tithes strengthen the hypothesis. The amount paid by the priest *Johannes* in the 30's of the 14th century suggests that his parish does not fit between the big ones but not among the small ones⁹.

² MÓRICZ, Miklós. Nagybecskerek. In *Torontál vármegye*, eds. BOROVSZKY, Samu, Budapest : Országos Monografia Társaság, 1912, p.555; MILLEKER, Felix. *Délmagyarország középkori földrajza*. Temesvár : A Délmagyarországi Történelmi és régészeti Múzeum-Társulat, 1915, p.6.

³ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára [on line], [cit. 2020.11.07] <<https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezoszotara/szotar.php?szo=KEREK&offset=74&kezdobetu=K>>.

⁴ CSÁNKI, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korába*, vol. II. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1894, s.v. Torontálmegye : Vára : Becse(j).

⁵ SZENTKLÁRAY, Jenő. A Becskereki vár. In *Értekezések a történeti tudományok köréből*. Budapest : Kiadja A Magyar Tud. Akadémia, 1886, no.12, p.5.

⁶ BÁRANY, Ágoston. *Torontál vármegye hajdana*. Buda : A Magyar Kir. Egyetem Betűivel, 1845, p.62; CSÁNKI, Dezső, *Magyarország*, vol. II. s.v. Torontálmegye : Városai : Becse(e) kerek(e); MÓRICZ, Miklós, *Nagybecskerek*, pp.556-557; MILLEKER, *Délmagyarország*, p.6.

⁷ FEJÉR, Georg (eds.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. X/3. Budae, 1838, p.288.

⁸ SZENTKLÁRAY, *A Becskereki vár*, pp.12-16.

⁹ ORTVAY, Tivadar. *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*, vol. I. Budapest, 1891, p.147, 154, 156, 158.

In the 15th century, following the conquest of Serbia by the Turks, the despot and many Serbian great nobles took refuge in the Hungarian kingdom. Within the first agreement from 1411, king Sigismund of Luxemburg (1387-1437) offered many fortresses, castles and domains to the despot Steven Lazarevics, located on the territories of the Hungarian crown¹⁰. Also the despot received the title of count of Torontal, Honor through which he assumed the rule over the Becse fortress and domain¹¹. Among this estate was counted Beckserek city in the period between 1411-1514, as some historians suggest¹². In return the despot remained faithful to the crown whose borders had to defend¹³. But, fifteen years later, following the treaty of Tata, George Brankovics, the despot's nephew, inherited Serbia and Sigismund received the major fortress from the Danube¹⁴. So, after Lazarevic's death in 1427, the new despot acquired the Becse domain.

An interesting source from 1433 certifies that Brankovics owned the city. The document is a citation addressed to his officials and residents from Beckserek. In the letter they are called "officialibusque necnon populis et jobagionibus suis in opido suo Behekereke vocato constitutis et comorantibus"¹⁵, which show that the residents of the city weren't just free people but also serfs. The last ones had to pay specific taxes to their master, which consisted in free work or payments. Also the sources certify that one of the revenues of the city was a custom¹⁶.

But Brankovics arrived in Hungary after 1440¹⁷. However some clue suggests that his domains from the kingdom were administered by his men. The 25 articles of the laws issued by king Albert (1437-1439) stipulate that the despot's possession from Hungary had to be administered by Hungarian officials,

¹⁰ ENGEL, Pál – KRISTÓ, Gyula – KUBINY, András. *Magyarország története 1301 – 1526*. Budapest : Osiris Kiadó, 2005. p.155.

¹¹ ENGEL, Pál. *Magyarország világi Archontológiája 1301-1457*. Budapest : História, MTA Történettudományi Intézete, 1996, p.210.

¹² ENGEL, Pál. *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. Budapest : PC-CD-ROM Térinfó Bt. 2001, s.v. Beckserek.

¹³ ENGEL – KRISTÓ – KUBINY, *Magyarország története*, p.155.

¹⁴ PESTY, Frigyes. *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota czim*. In *Értekezések a történeti tudományok köréből*. Budapest : A M. Tud. Könyvkiadó Hivatala, 1877, no.6, pp.4-8.

¹⁵ MNL. OL. DL.30433.

¹⁶ MNL. OL. DL.13686.

¹⁷ PESTY, *Brankovics György rácz despota*, p.28.

not by foreigners¹⁸. In this context may be possible that the above-mentioned officials of the Becskerek city have been Serbs or newcomers.

After the battle of Varna and king Vladislav's (1440-1444) death, the relation between Brankovics and the kingdom governor Hunyadi has deteriorated. However the despot's men still wore the offices from Torontal county, at least until 1447. In this year Brayan was "vicecomes despoti Rascie" and chaired the trial seat of the county¹⁹. A year later Dezemir and Juga were just "vicecomites"²⁰, the same in the case of Noak/ Novak in 1450²¹. Even if they have Slavic names, the title suggests they were no more the despots men. The opinion concurs with the view that proposes that the despot's domains were confiscated after the Varna campaign, then returned in 1448 in exchange of Hunyadi release from captivity²². As we shall see, Brankovics received the city for a short period, – late 1448-1449 – because a little later John Hunyadi confiscated again the possessions²³. This time George Brankovics lost the city even if he tried to reconcile with Hunyadi within an agreement sealed with the marriage of the despot's niece, Elizabeth and Matia, the younger son of John²⁴. On the other hand the historical testimonies prove, in the case of the despot's officials, that they had Slavic names which suggests a southern origin and supports the opinion about ethnics changes which took place in the first part of the 15th century at Tisa river mouth. A few researchers considered that the despot's possessions near the Danube were colonized with Slavic population²⁵.

The information confirms that Becskerek was obtained by Szilagy Mihaly, Hunyadi's brother-in-law²⁶. A contract agreed by king Matias (1458-1490) shows that in August 1458 Szilagy Mihaly gave back the city to Brankovic's sons in exchange of the Golubac fortress²⁷.

¹⁸ *Decreta Regni Medievalis Hungarie*. BAK, János – ENGEL, Pál – ROSS SWEENEY, James (eds.). Salt Lake City, 1992, pp.84-85.

¹⁹ MNL. OL. DL.55345.

²⁰ MNL. OL. DL.55368.

²¹ MNL. OL. DL.44588.

²² PESTY, *Brankovics György rácz despota*, p.33.

²³ The general congregation from 1450 attest the confiscation of despots possessions.

²⁴ MNL. OL. DL.13686.

²⁵ HEGYI, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága*, vol. I. Budapest : História, MTA Történettudományi Intézete, 2007, p.336.

²⁶ C. TÓTH, *Magyarország világi archontológiája 1458-1526*, vol. III/2. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 2016, p.280.

²⁷ C. TÓTH, *Magyarország világi archontológiája*, p.280.

But Gregor Brankovics, the last despot's son died in October 1459 without heirs²⁸ so Beckserek returned to Szilagy in conformity with the above-mentioned contract. The last one fell in captivity short after, at the end of 1460, and the city returned to the king. Then Matia offered the Becse domain to Szokolyi Peter. The city with the whole estate remained at the Szokolyi family at least until 1517²⁹.

Times of Dissolution

The situation changed for Beckserek after the disaster of Mochacs. Following the political and military disorders a part of the population from lower Tisa region joined the self-proclaimed Tsar Jovan Nenad, who supported the anti-Ottoman resistance. However the Turks continued their offensive and occupied the fortresses of Bečej and Beckserek³⁰. The last one was a new fortification located near the city³¹.

In the context in which, in 1528, the king John Szapolyai (1526-1540) requested and received the protection of the High Porte, the two fortresses returned to him³². Thus, a relative climate of peace was established in the Banat region, but it did not last long. After the founding of the Eyalet of Buda, the sultan Soliman the Magnificent (1520-1566) offered Transylvania and the Banat region to Szapolyai's youngest son, John Sigismund (1540-1571). Count Peter Petrovics, one of the little king's tutors, was given with the investiture flag, called "sancak", for his possessions from the Banat area³³. So the Beckserek new fortress and its city were received by John Sigismund's follower.

The negotiations between the Habsburgs and George Martinuzzi and then the penetration of the imperialists into Transylvania and Temesvar precipitated the events. The High Porte was forced to intervene in the second half of September 1551, to occupy the fortresses of Bečej and Beckserek and then to besiege Temesvar³⁴. At the end of the year, the beylerbeyi of Rumelia, Sokollu Mehment (1551-1579) conceived the plans for organizing the new conquered

²⁸ ENGEL, Pál. *Középkori Magyar Genealógia*. Budapest, 1998, s. v. Brankovics.

²⁹ C. TÓTH, *Magyarország világi archontológiája*, pp.280-281.

³⁰ SZENTKLÁRAY, A *Becksereki vár*, pp.20-22.

³¹ SZENTKLÁRAY, A *Becksereki vár*, pp.20-22.

³² TÓTH, László Sándor. Vilajetek a hódoltságban. In *Acta Universitatis Szegediensis*, 1999, no. CIX, p.64.

³³ FODOR, Pál. A temesvári vilájet a török hódoltságban. In *Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Lengvári, István (ed.), Pécs, 1996, p.195.

³⁴ FENEŞAN, Cristina. *Vilajetul Timișoara (1552-1716)*. Timișoara, 2014, p.20.

territories and for setting up the Bečej-Becskerek sancak. Basically, the first Ottoman administrative unit in the Banat region was founded. According to some opinions, this sancak would have corresponded to the former Torontal county³⁵.

The sancak first ruler, Kasim pasha received, in 1552, an order through which he was asked to allow some Christians from Transylvania to be placed in the Bečej-Becskerek sancak. The High Porte found out about the intention of these Christians and the fact that there were many abandoned villages on the territory of the sancak³⁶. In this context, the intention of these Christians to settle in the new Ottoman administrative unit indicates a return of the old inhabitants rather than a migration from Transylvania.

The complex situation is indicated by another order addressed to the same Kasim, in order to allow refugees from Bačka to return to their native villages. The Porte heard that Kasim's men had thwarted their return³⁷, which suggests that some of them had settled in the Bečej-Becskerek sandjak. These testimonies suggest major population movements were due only to the military campaign of 1551.

Even if it is attributed to the conflicts with the Habsburgs, the real reason for the Christians who came from Transylvania was to return home. The explicit order sent to sancakbeyi Kasim confirms this hypothesis. Of course, not all of these refugees came from the Becskerek area, some of them came from the South of the Danube or Bačka. Their motivation was justified by the expansion of the Ottoman Empire. After the end of the military campaigns, but not only, the High Porte made known its intention to repopulate the newly conquered territories. In this context, it is obvious that some of the inhabitants of Torontal and Keve counties have returned to their native places.

Becskerek had been under the Ottoman rule since 1551, but the Turkish influence in the region was not recent. It is assumed that a part of the nobility from these territories perished at Mochács, and those who survived retreated to Transylvania or north-western Hungary³⁸. Other opinions state that the nobility did not have the courage to oppose the Ottomans and to support

³⁵ FENEŞAN, *Vilayetül Timişoara*, p.133.

³⁶ DÁVID, Géza – FODOR, Pál. *Az ország ügye mindenek előtt való. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544-1545, 1552)*. Budapest : História, MTA Történettudományi Intézete, 2005, p.484.

³⁷ DÁVID – FODOR, *Az ország ügye (1544-1545, 1552)*, p.484.

³⁸ REISZIG, Ede. *Torontál Vármegye Története*. In *Torontál vármegye*. Borovszky Samu (ed.), p.359; ZIMÁNYI, Vera. *Gazdaság és társadalmi fejlődés Mochácstól a 16. század végéig*. In *Századok*, 1980, no. CXIV/4, p.514.

king Ferdinand, adopting a neutral position³⁹. These assumptions cannot be sustained in the absence of concrete evidence.

On the other hand, it is estimated that, despite various origins, the majority of the nobility in the medieval kingdom of Hungary was, in the sixteenth century, Hungarian or Hungarian-speaking⁴⁰. In this context, it would be necessary to identify these inhabitants and highlight the repercussions they suffered, but such direction of research is not possible due to the lack of written sources.

At the local level it is not possible to distinguish the peasants from the small nobles. The only acceptable premise would be that only the wealthy nobility withdrew from the Ottoman advance. The implications of abandoning residences and livelihoods could only be overcome by the rich ones. Those whose standard of living was represented by subsistence would have had fewer options, but also fewer means to re-establish a new residence or dwelling into another region, where they would not have been recognized and accepted by the local nobility.

The Ottomans themselves wanted to know the number of owners who returned to the estates now located in the Empire. Benefiting from information according to which, from the moment of conquest, part of the nobility gradually returned and tried to regain the old possessions through the Ottoman property right (timar), at the end of 1559, the High Porte explicitly requested this to the beylerbeyi of Temesvar⁴¹. The information was more elaborated and it is known that, if a tax exemption was initially promised to the old owners being offered documents in this regard, the exemptions were not included in the defters and therefore they had to pay taxes⁴². In the same situation were the peasants persuaded to return⁴³.

A moment of comeback

Even if it does not provide other details, the testimony is very important, because it mentions those who regained their homes and proves that these

³⁹ IBIĆ, Alexa. *Istorija Srba u Vojvodini*. Novi Sad, 1929, p.79.

⁴⁰ COSTEA, Ionuț. *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, etnie, regionalism in Transilvania princiară*. Cluj-Napoca, 2005, p.45.

⁴¹ DÁVID, Géza – FODOR, Pál. *Az ország ügye mindenek előtt való. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559-1560, 1564-1565)*. Budapest : História, MTA Történettudományi Intézete, 2009, pp.49-50, d.61.

⁴² DÁVID - FODOR, *Az ország ügye (1559-1560, 1564-1565)*, pp.49-50, d.61.

⁴³ DÁVID - FODOR, *Az ország ügye (1559-1560, 1564-1565)*, pp.49-50, d.61.

owners who returned to their old homes were in fact small nobles, whose condition did not differ much more from that of serfs and peasants.

To what extent these petty nobles, from the confluence of the Tisza and the Danube, were mostly Hungarians or Hungarian-speakers is hard to say. In some border areas, such as Croatia, there was a wealthy Croatian-Hungarian bilingual nobility⁴⁴, a situation that cannot be excluded. What is certain is that in Becskerek, Hungarian anthroponyms were also mentioned in the 1579 census⁴⁵. The Ottoman defters attest the fact that the city kept its importance, being one of the two fairs located, after the new administrative reorganizations, in the Becskerek nahiye of the Csanad sancak. The ethnic identity of its inhabitants was a mixed one, specific to a town. The majority were Serbs, alongside a Hungarian community and a few Romanians⁴⁶.

The detailed defter from 1567 presents all the city inhabitants, mentioning in some cases their activities. Of course, there are recorded the craftsmen and the merchants. The first registered were the Mohammedans, forty in number. For most of them were recorded their activities as well⁴⁷. So, there were mentioned not just the craftsmen and the merchants, but also the secular and religious officials. The difference is that there is no information about their families or about their civil status⁴⁸.

Regarding the Christian population the census follows the registration of the family or of the household heads and of the male representatives who reached the age of 12-14 years⁴⁹. Due to these criteria the reviewers counted in the mentioned year 166 household who paid the *porta* tax⁵⁰. But the defter enumerates 295 family heads at Becskerek⁵¹, a total of 470 male individuals. Probably the entire population reached around 1500 inhabitants⁵².

To clarify the inconsistencies between the registered family and the number of households is necessary to remember that the Becskerek fortress and city with 30 villages and *pusta* (deserted villages) from the homonymous nahiye were given to Sokollu Mehmed pasha, grand vizier of the Ottoman

⁴⁴ ZIMÁNYI, *Gazdaság és társadalmi fejlődés*, p.515.

⁴⁵ KÁLDY-NAGY, Gyula. *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Szeged : Kiadja a Csongrád Megyei Levéltár, 2000, pp.248-250.

⁴⁶ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-250.

⁴⁷ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.245.

⁴⁸ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.245.

⁴⁹ DÁVID, Géza. The Age of unmarried male children in the Rahrir-Defter (Notes on the Coefficient). In *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1977, no.31/3, p.356.

⁵⁰ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.248, 250.

⁵¹ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-248.

⁵² The ottomans defters ignored the number of women and the elderly.

Empire⁵³. He received the domain in 1552⁵⁴ and turned it into a *vakıf*, an institution which financed the charitable causes⁵⁵. Thus the situation of the inhabitants of the city became a special one.

The Ottoman scribes revealed that the city was colonized with *reaya* or Christian peasants⁵⁶ and migrants⁵⁷. The information must be interpreted *ad literam* because we found indices about ex inhabitants of the city which lived in other settlements. As we mentioned above, during the campaign of 1551, there is no doubt that the population have already left the city, many of them wandering to other locations. We do not know the number of those who did not returned to the city, but we found in Beckserek nahiye some anthroponyms formed with this toponym. Unquestionably these inhabitants had the *Beckserek* surname not because they considered themselves inhabitants of the new Ottoman administrative unit, but because once they had lived in the city. There were four persons with this surname: Ilija which lived in Heckska village⁵⁸, Lazar from Modos city⁵⁹ and two others from Desk village, Cvetko and Giivan⁶⁰. Interesting is that only the census from 1567 registered the *Beckserek* surnames. The latter, from 1579 didn't keep such kind of names due also to the fact that many of those who were linked to the city disappeared. On the other hand, we cannot ignore the local migration among the nearby settlements which was in connection with the social process.

However we consider that a part of the inhabitants have returned to the city also encouraged by the intention of the Porte to recolonize the deserted settlements. Of course not all the inhabitants registered in Beckserek were former citizens. In the census from 60` we found individuals with surnames of different settlements: Mihal Aracs, Mihal Varjas, Pozsoga János⁶¹.

Also a number of 50 families out of 295 were registered in the city during the second census⁶² which proves a continuity of habitation. 15 of them were Hungarian, one Romanian and the rest were Serbians⁶³.

⁵³ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.235-269.

⁵⁴ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.236.

⁵⁵ ÁGOSTON, Gábor – MATTERS, Bruce. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, 2009, p.590.

⁵⁶ ÁGOSTON-MATTERS, *Encyclopedia*, p.19.

⁵⁷ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.245.

⁵⁸ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.258.

⁵⁹ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.204.

⁶⁰ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.263.

⁶¹ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-248.

⁶² Table 1.

⁶³ Table 1.

Amongst the Hungarian community can be noted a few families with similar surnames and some continuity of habitation. The Nagy and Szabó patronymics are found in both censuses⁶⁴, but we cannot identify the relations between them due to the fact that they were very widespread surnames in the Hungarian communities. The situation is different in the cases of Kajdocs, Fejes, Barbír, Bikács or Bakács households, among which a few descendants can be identified⁶⁵. In the absence of other evidence and especially because these surnames cannot be found in other settlements of the Becskerek nahiye⁶⁶, indicates a kind of connection with the city.

The testimonies increase in the cases of the Serbian households. There are six families with the surname of Kožuhar and later will appear another eight families⁶⁷, but even if three are mentioned by both censuses we cannot prove the relations between them. A distinct situation is observed concerning the families with the name of Verga. Primary were registered four households and later just two but the surnames do not appear in another settlements of the nahiye⁶⁸. The situation is similar with the Dojić families who initially were five and later only one. The Gyurić families were six but in only one case we can see the relation within the generations⁶⁹. But Gyurić is a widespread surname in the nahiye⁷⁰, so it becomes irrelevant for the analysis. Family names which are found only in this city are Kalić and Berilović at which we can not observe the relation between the generations⁷¹. The lineage is presented to the Gyurgyević too⁷².

The continuity of habitation is observed also in the case of the Romanian families. In general the Romanian origins are showed by the forenames. In Becskerek nahiye were noticed first names like Zaharie, Gavril, Oprea and Ognean⁷³ which are not characteristic to the Slavic anthroponyms. The most widespread Romanian surnames are Vlah, Iflah and other derivates, but they are ethnonyms and cannot always guarantee the individual's identity. A Romanian surname from Becskerek city is Matiaș (Matijas)⁷⁴ whose prefix

⁶⁴ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-250.

⁶⁵ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-250.

⁶⁶ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.237-269.

⁶⁷ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-250.

⁶⁸ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.237-269.

⁶⁹ Table 1.

⁷⁰ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.237-269.

⁷¹ Table 1.

⁷² Table 1.

⁷³ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.196-197, 204, 209, 228-229, 245, 250, 258.

⁷⁴ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.245.

„sh” indicates its origin. There are few families with this surname among which we meet names like: Gavril, Radul, Lazăr and Ilie⁷⁵. The identity of the Romanians is hard to be surprised in the communities where the Serbians represented the majority because many Romanians had Slavic antroponyms. In the case of Matiaş family, Tripon was the father of Dirina and Lazăr⁷⁶. Radul Matiş was a distinct descendant but we don't know to which family belonged. Another Romanian antroponyms from the city were Zaharija Vlašković, Pato Blaj (Blas), Bata Vlah, etc⁷⁷.

The last census from 1579 points out some of the families which came to the Becskerek city. There are a few cases in which we can observe the provenience of the inhabitants. Despite the very common first names like Petar or Cvetko, the surname Cvetković is not very common, at least in the Becskerek nahiye. So the person named Petar Cvetković was initially registered in Dolne Sige⁷⁸ and later in the city⁷⁹. Stepan Mihić and his son, Nikola came from Szentgörgy village, where both have been registered⁸⁰. Between the newcomers were two families with the surname of Rašić⁸¹. This kind of names are found in Modos city, but we don't benefit from testimonies which can indicate the relations among them. The situation is the same in the case of Vargić and Borić households. Both family names were met only in Modos⁸².

From another point of view, the second census attested that many families left the city. Petković was a very widespread surname in the nahiye, just in Becskerek city were four households with this name⁸³. The first defter shows that these families were sheep breeders, which later they disappeared from the city⁸⁴. Other sheep breeders were the Milić families which have also left Becskerek. To follow their itinerary is necessary to process several sources. Just in some cases like Mišar households we have testimonies which attest that they were individuals who had a certain continuity of habitation in this area, because one of these families present Hungarian names⁸⁵.

⁷⁵ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-250.

⁷⁶ Table 1.

⁷⁷ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.248-250.

⁷⁸ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.195-196.

⁷⁹ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.248-249.

⁸⁰ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.264.

⁸¹ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.248-250.

⁸² KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.237-269.

⁸³ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.237-269.

⁸⁴ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-250.

⁸⁵ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.248-250.

But between the newcomers are also Hungarian surnames. There were two Ötvös families which arrived in the city. The most numerous were the Mónár households, five new families adding up to the initially three⁸⁶. Because we cannot observe the relations among them we suppose they were newcomers. Their presence can be connected to the craft needs, how the both surname suggest: Ötvös (Goldsmith), Mó(l)nár (Miller). Without offering more information the Ottoman scribe mentioned the mills of the city of Becskerek as distinct sources of benefits⁸⁷. In this case, their functioning depended on a qualified staff and according to these, it could have existed a kind of relation between Mó(l)nár families and those mills whose number was not recorded.

Even if many families have left Becskerek, both defters indicate the presence of the craftsmen. Of course most of them were mentioned by the first census, but from what we can see, they did not disappear later. So in 1567 seven smiths and a merchant have been registered, then, twelve years later, two smiths and two tailors⁸⁸. But we do not ignore the significance of surnames which indicate crafts, as the above-mentioned, to which we can add the following: Kalmár (retailer) and Szabó (tailor).

Despite an obvious depopulation, the city did not lose his function. The departure of many families, as it has been argued, was due to the establishment of the new sancak of Gyula and to the tax exemptions the new recolonization entailed⁸⁹. A part of the former inhabitants still remained, fifty families among which were Serbians, Hungarians and Romanians. Without a doubt a few of them have took part in 1593 too the conquest of Becskerek city by the Serbian troupes.

⁸⁶ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-250.

⁸⁷ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, p.236.

⁸⁸ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-250.

⁸⁹ FENEŞAN, *Vilayetul Timişoara*, pp.34-35.

Table 1. *Beckerek households which are found in both defters from the second part of the 16th century.*⁹⁰

No. Family	The 1567 defter			The 1579 defter		
	Sons	Brothers & kins	Family	Sons	Brothers & kins	
1	Fazikas Jakab			Fazikas Jakab	1. Gáspár 2. Máté	
2	Tomas Alberd		Gyuragy \	Tomas Alberd	Matiás	Farkas \
3	Mónár Anbrus			Mónár Anbrus		
4	Bálás Borsos		Jakab \	Borsos Bálás		
5	Fejes Tomás	Máté		Fejes Tomás	1. János 2. Miladin	
6	Kajdocs Mihál	Alberd		Kajdocs Alberd	János	
7	Piros Márton	Anbrus		Piros Márton		
8	Barbír Lőrinc			Barbír Lőrinc	Bálás	
9	Bikács Imre			Bakács Imre		
10	Gyuragy Sabov	Stepan		Gyurgy Sabov	Stepan	
11	Tót László	Lázár		Tót Lázár		
12	Petár Mónár	Gáspár	Ferenc \	Petko Monarić	Gašpar	
13	Kaszab Pétre		Gyanis \	Gyanis ...		
14	Aleši Bratoš			Pilisi Bratus		
15	Hirvát György			Mihál Hirvát		
16	Nikola Miladin			Nikola Miladin	Jovan	↓ Ilija
17	Mihál Varjas	Ilija		Mihal Varjas	Ilija	
18	Dimitre Jovan			Dimitre Jovan	1. Nikola 2. Jovan	
19	Petar Berilović – 300	Ivanko	Jovan \	Ivanko Berilović		Dirina
20	Petar Kožuhar			Petar Kožuhar		
21	Petar Kožuhar	Gyuragy		Petar Kožuhar		
22	Marko Gyurgyevič	Stepan		Stepan Gyurgyevič		Jaka \
23	Šimon Gyuraš – 500	Toma		Šimon Gyuragy	Aćim	1. Toma \ 2. Dimitre \
24	Jovan Olić – 400	Stepan		Jovan Olić	Stepan	

⁹⁰ KÁLDY-NAGY, *A csanádi szandzsák*, pp.245-250.

25	Jovan Ibralanar	1. Filip 2. Petar		Jovan Ibralanar	1. Filip 2. Petar 3. Gyurgy	
26	Petar Lipovac	Subota		Bisa Lipovac	Subota	
27	Vuk Sremac		Petar \	Petre Sremac	1. Boža 2. Subota	
28	Pop Mirko			Mirko Pop	Mentionati	Lazar \
29	Pop Vuk		Jovan \	Vuk Pop	unul dupa altul	
30	Jovan Kožuhar			Jovan Kožuhar		
31	Stana Bijić			Stana Bijić	Lazar	
32	Jovan Oliver			Jovan Oliver		
33	Radosav Nikolić			Radosav Nikolić		
34	Toma Stepan		Petar \	Toma Stepan	Lazar	
35	Kozma Bučković	Jaka		Jaka Bučković		
36	Nikola Lukić			Nikola Lukić		
37	Berta Danić			Brata Danić	Martin	
38	Gyura Gyurinović			Marko Gyurinović		
39	Petar Gyurko			Petar Gyurković	Ilija	
40	Petar Verga			Petar Verga		
41	... Verga			Petko Verga		
42	Marko Gyurić			Marko Gyurko		
43	Luka Todor			Luka Todor		† Petar
44	Vučko Stepan	Matej		Vučko Stepan	1. Dimitre 2. Todor 3. Andor 4. Matej	
45	Filip Gyurić	1. Bučko 2. Matej		Bučko Gyurić	Stepan	
46	... Kalić			Gyurgy Kalić		
47	Gyuragy fierar			Gyura fierar	1. Petar 2. Tripon	
48	Bučko Batković			Bučko Batović		Avram \
49	Tripon Matiaš	Lazar		Dirina Matijaš		Laza
50	Marko Dojić		Mihal \	Miha Dojić		

Becskerek City on the Habsburg maps from the 18 th century

Bibliography

- ÁGOSTON, Gábor – MASTERS, Bruce. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York, 2009.
- BÁRANY, Ágoston. *Torontál vármegye hajdana*. Buda : A Magyar Kir. Egyetem Betűivel, 1845.
- BOROVSKY, Samu. *Torontál vármegye*. Budapest : Országos Monografia Társaság, 1912.
- COSTEA, Ionuț. *Solam virtutem et nomen bonum. Nobilitate, etnie, regionalism în Transilvania princiară*. Cluj-Napoca, 2005.
- CSÁNKY, Dezső. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korába*, vol. II. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1894.
- DÁVID, Géza. The Age of unmarried male children in the Rahrir-Defter (Notes on the Coefficient). In *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1977, no.31/3.
- DÁVID, Géza – FODOR, Pál. *Az ország ügye mindenek előtt való. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544-1545, 1552)*. Budapest : História, MTA Történettudományi Intézete, 2005.
- DÁVID, Géza – FODOR, Pál. *Az ország ügye mindenek előtt való. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1559-1560, 1564-1565)*. Budapest : História, MTA Történettudományi Intézete, 2009.
- Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*. BAK, János – ENGEL, Pál – ROSS SWEENEY, James (eds.). Salt Lake City, 1992.
- ENGEL, Pál. *Magyarország világi Archontológiája 1301-1457*. Budapest : História, MTA Történettudományi Intézete, 1996.
- ENGEL, Pál. *Középkori Magyar Genealógia*. Budapest: História, MTA Történettudományi Intézete, 1998.
- ENGEL, Pál. *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. Budapest : PC-CD-ROM Térinfó Bt., 2001.
- ENGEL, Pál – KRISTÓ, Gyula – KUBINY, András. *Magyarország története 1301 – 1526*. Budapest : Osiris Kiadó, 2005.
- FENEȘAN, Cristina. *Vilayetul Timișoara (1552-1716)*. Timișoara, 2014.
- FENYVESI, Lajos. A Temesközi-Szörénységi végvárvidék funkcióváltásai (1365-1718). Végvárak és régiók a XVI–XVII. században. In *Studia Agriensia*, 1993, no. 14.
- FODOR, Pál. *A temesvári vilájet a török hódoltságban*. In *Tanulmányok Barta Gábor emlékére*, Lengvári, I. (ed.). Pécs, 1996.
- FEJÉR, Georg (eds.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol. X/3. Buda, 1838.
- HEGYI, Klára. *A török hódoltság várai és várkatonasága*, vol. I. Budapest : História, MTA Történettudományi Intézete, 2007.
- IBIĆ, Alexa. *Istorija Srba u Vojvodini*. Novi Sad, 1929.
- KÁLDY-NAGY, Gyula. *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Szeged : Kiadja a Csongrád Megyei Levéltár, 2000.
- MILLEKER, Felix. *Délmagyarország középkori földrajza*. Temesvár : A Délmagyarországi Történelmi és régészeti Múzeum-Társulat, 1915.

- ORTVAY, Tivadar. *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*, vol. I. Budapest, 1891.
- PESTY, Frigyes. Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota czim. In *Értekezések a történeti tudományok köréből*. Budapest : A M. Tud. Könyvkiadó Hivatala, 1877, no.6.
- SZENTKLÁRAY, Jenő. A Becskereki vár. In *Értekezések a történeti tudományok köréből*. Budapest : Kiadja A Magyar Tud. Akadémia, 1886, no.12.
- C. TÓTH, Norbert – HORVÁTH, Richard – NEUMANN, Tibor – PÁLOSFALVI, Tamás. *Magyarország világi archontológiája 1458-1526*, vol. III/2. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete, 2016.
- TÓTH, László Sándor. Vilajetek a hódoltságban. In *Acta Universitatis Szegediensis*, 1999, no. CIX, p.64.
- ZIMÁNYI, Vera. Gazdaság és társadalmi féléődés Mochácstól a 16. század végig. In *Századok*, 1980, no. CXIV/4.
- A Magyar Nyelv Értelmező Szótára [on line], [cit. 2020.11.07] <<https://mek.oszk.hu/adat-bazis/magyar-nyelv-ertelmezoszotara/szotar.php?szo=KEREK&offset=74&kezdobetu=K>>.

S U M M A R Y

The city of Becskerek was one of the towns of the Hungarian kingdom which had a significant development in the 15th century. This is particularly remarkable because, during this mentioned period, the Ottoman attacks intensified on the southern borders of the kingdom. By its position, near the mouth of Tisa river, Becskerek was directly affected. Thus not only the robbery raids of the akindjis, but also the migration of slavic population from Balkan peninsula had disturbed the region of the lower Danube. This led to a change in the ethnic structure of the population from Becskerek and its surroundings. The ottoman defters from the second half of the 16th century clearly confirm this situation. However the migration of the slavic population didn't stop after the Ottoman conquest of Temesvar but intensified. The mentioned defters prove that a slavic type of family had arrived in the Becskerek area. The researchers call it *Kuća*, being considered precursor of the family named *zadruga*.

Album Arcibratstva pásikárov z Chtelnice

I V A N A K V E T Á N O V Á

The register book of the Archconfraternity of the Cord of St. Francis from Chtelnica

Abstract: Some of the inhabitants from Chtelnica (Slovakia, originally Dobrá Voda-manor, district Piešťany) decided to become the members of layman Franciscan Order. They founded the local community and thus joined the Archconfraternity of the Cord of St. Francis (The Cordbearers of St. Francis), which was created at the Monastery of St Catherine of Alexandria near of Dechtice (Slovakia, originally Dobrá Voda-manor, district Trnava). We have obtained more information about the local Archconfraternity of Cordbearers thanks to a newly discovered register book of the members (so-called album). This unique book has been preserved in the Archive of the Roman Catholic Parish at Chtelnica and it is displayed at the Museum in the Castle of Chtelnica. This is only one edition of the register books preserved until today. Apparently, the newly discovered book is only a continuation of another elder and probably lost register book. Its contents list of the members of Archconfraternity in Chtelnica, compiled between 1749-1782. This newly discovered register book became a part of rarely preserved album. Certainly, it is a very important supplement of general register books to all the members of the Archconfraternity of the Cord of St. Francis, which was created at St. Catherine's Monastery (founded in 1709, saved at The University Library in Bratislava – Cabinet of historical manuscripts).

Keywords: Monastery of St Catherine of Alexandria near of Dechtice, Katarínka, Franciscans, Archconfraternity of the Cord of St. Francis, The Cordbearers of St. Francis, Register book, Dobrá Voda-manor, Chtelnica

V príspevku prezentujeme novoobjavený album Arcibratstva pásikárov v Chtelnici, ktorý sa zachoval v archíve miestnej rímsko-katolíckej fary. Obsahuje zoznam členov tunajšieho bratstva, spísaného medzi rokmi 1749-1782. Tzv. pásikári boli členmi laického bratstva Sv. Františka Serafínskeho, nazývaného tiež Arcibratstvom chordigerov, či kordigerov alebo pásikárov, či jednoducho Opaskovým bratstvom. Pomenovanie vyplynulo zo zvyku nosiť pod odevom konopný pletený opasok (tzv. chordu alebo kordu) pripomínajúce mníške cingulum. Spoločenstvo chordigerov existovalo aj pri františkánskom kláštore Sv. Kataríny pri Dechticiach, ku ktorému patrili aj pásikári z Chtelnice.

Existencia kláštora Svätej Kataríny pri Dechticiach (Katarínka), ovplyvnila aj život obyvateľov žijúcich v jeho bezprostrednom okolí. Stala sa centrom pútnikov, ktorí sem putovali, či už veriac v zázraky Sv. Kataríny

Alexandrijskej – patrónky kostola a kláštora, alebo boli oslovení spiritualitou františkánov, ktorým bolo toto miesto zverené do opatery. Kláštor bol založený Krištofom Erdődím v roku 1618. Zakladajúcu listinu kláštora vydali 21. decembra 1618 v kaštieli v Chtelnici, ktorý bol vtedajším centrom správy Dobrovodského panstva (obr. 1).¹

Obr. 1. Františkánsky kláštor a kostol Sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dechticiach

¹ MVSР, Štátny archív v Bratislave – Fond Mariánska provincia františkánov (ďalej ŠA-BA-MPF): In č. 929: KÓŠA, Eugen. *Antiquarii Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Minorum Sancti Francisci collectanea*. (1706-1774), s. 375; BALOGH, Bernard. *Fratris Eugenii Kósa Antiquarii Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Minorum Sancti Patris Nostri Francisci Strictioris Observantiae collectaneneorum, Patris Tertiae... Tom. II/3*, (1774-1808), s. 6. Kóša omylom zamieňa meno manželky zakladateľa Krištofa Erdődiho. Ako manželku spomína Annu Máriu, matku Krištofa a manželku Tomáša Erdődiho, ktorá bola však v tom čase už po smrti. BALASOVITS, Odoricus. *Brevis historia conventuum ordinis S. Francisci Seraphici reformatae provinciae ex authentici fontibus in archivio provincie existentibus deducta*. Posaonia, 1869, s. 184-185.

K založeniu kláštora viedli viaceré okolnosti – zázraky, ktoré sa na tomto mieste diali, a predovšetkým príbeh mladého Jána Aponiho.² I napriek svojmu urodzenému pôvodu, žil tuná v roku 1617 ako pustovník po dobu jedného roka. Na tomto mieste sa mu údajne zjavovala Sv. Katarína Alexandrijská. Rodina nástojila na jeho návrate do rodinného sídla, kam ho násilím napokon odvedli. Na ďalší deň mladý Ján zomrel.

Keďže sa miesto nachádzalo na území Dobrovodského panstva, právomoc založenia kláštora teda prináležala vtedajším majiteľom Erdődiovcom. Avšak i rodina Aponiovcov, či Labšanských z Jablonice bola s týmto miestom úzko spätá okrem iného i vďaka postave spomínaného Jána Aponiho. Rodiny si vybrali Katarínku ako miesto svojho posledného odpočinku. Prví františkáni (menší bratia rádu Sv. Františka) prišli na Katarínku už v roku 1619, teda rok po vydaní zakladajúcej listiny. Usadili sa už pri existujúcej staršej kaplnke, vedľa ktorej bola postavená najskôr len budova kláštora. Kláštor patrilo do Marianskej provincie. Dôvod, pre ktorý boli na miesto pozvaní práve františkáni, by sme mohli hľadať zrejme i v menšej finančnej náročnosti ku založeniu frantiskánskeho kláštora,³ no v neposlednom rade v samotnej náklonnosti Erdődiovcov práve k tejto reholi. Analógiou by mohol byť ďalší kláštor založený touto rodinou na ich pozemkoch v Chorvátsku (frantiskánsky kostol a kláštor – Klanjec). Otázkou, ktorá zostáva stále nezodpovedaná je, kto spravoval staršiu gotickú kaplnku a okolitý cintorín? Kaplnku spomínala nielen zakladacia listina kláštora z roku 1618, bola rovnako potvrdená archeologickým a architektonickým výskumom.⁴

² ŠIMONČIČ, Jozef. Kostol a kláštor Sv. Kataríny. In *Mojej Trnave, K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava, 1998, s. 346. ISBN 80-967935-1-9. MATULOVÁ, Martina. *Kláštor sv. Kataríny pri Dechticiach*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave : Katedra slovenských dejín. Bratislava, 2003, s. 23.

³ KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Vplyv uhorských magnátov na obnovu katolíckej cirkvi a po dobu ľudovej zbožnosti v prvej polovici 17. storočia. In FEDERMAYER Frederik et al. *Magnátske rody v našich dejinách 1526-1948*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 108. ISBN 978-80-970196-6-2.

⁴ Už v roku 2005-2002 objavil jej severný múr J. Urminský. V nasledujúcich rokoch, počas archeologického výskumu vedeného M. Slivkom a I. Kvetánovou a architektonicko-historického výskumu realizovaného J. Žuffovou, sme identifikovali jej východnú stenu a polygonálne presbytérium. KVETÁNOVÁ, Ivana – SLIVKA, Michal. *Archeologický výskum Dechtice - Kláštor sv. Kataríny Alexandrijskej „Katarínka“ (júl - august 2007)*. Výskumná správa, Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Bratislava, 2007; ŽUFFOVÁ, Jaroslava. *Ruina Kostola a Kláštora sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dehticiach, tzv. Katarínka. Architektonicko-historický výskum, 2. Etapa. Výskum situácií odkrytých archeologickým výskumom*. Bratislava, 2011. (rukopis), s. 25 - 27. Analýzám kostrových pozostatkov z cintorína v okolí kaplnky sa venovala S. Bodoriková. BODORIKOVÁ, Silvia – URMINSKÝ, Jozef. Kostrový hrob z presbytéria zanik-

Arcibratstvo pásíkárov

V okolí kláštora sa akosi prirodzene rozšírilo pod patronátom františkánov, laické Bratstvo Sv. Františka Serafínskeho. Založili ho v roku 1635, teda 17. rokov po založení kláštora.⁵ O roku vzniku nás informuje B. Balogh, avšak samotná zakladajúca listiny konfraternity sa nezachovala. Jeho členmi sa mohli stať laici, ktorých zaujala charizma Sv. Františka. Známi sú ako Arcibratstvo chordigerov, či kordigerov alebo pásíkárov, či jednoducho Arcibratstvo Sv. Františka Serafínskeho (lat. *Archiconfraternitas cordigerorum S. Francisci*). Pomenovanie vyplynulo zo zvyku nosiť pod odevom konopný pletený opasok (tzv. chordu alebo kordu) pripomínajúce mníške cingulum (obr. 2, 3). Arcibratstvá pásíkárov vďaka za svoju existenciu pápežovi Sixtovi V., ktorý vydal povolenie na ich vznik v roku 1585.⁶ Všetky založené bratstvá laikov boli pridružené k Arcibratstvu v Assisi, ku ktorým ich viazal systém odpustkov a milostí. Po konventuáloch, bolo od roku 1587 povolenie zriaďovať arcibratstvá rozšírené aj medzi františkánmi prísnej observancie.⁷ Spoločenstvo chordigerov existovalo aj pri kláštore Sv. Kataríny. Postupne si vytvorilo sieť bratstiev v dedinách a mestečkách na juhozápadnom Slovensku. Tieto z veľkej časti patrili do teritória kveštu kláštora, avšak na Záhorí

nutého kostola sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dechticiach (okr. Trnava). In *Slovenská Antropológia*, 2007, roč. 10, č. 2, s. 4-10. ISBN 1336-5827. BODORIKOVÁ, Silvia – KVETÁNOVÁ, Ivana – SLIVKA, Michal. Nové kostrové nálezy zo zaniknutého kostola sv. Kataríny pri Dechticiach (okr. Trnava, Slovensko). In *Slovenská Antropológia*, 2008, roč. 11, č. 1, s. 14-19. ISBN 1336-5827. MOLNÁROVÁ, Katarína. *Analýza kostrových pozostatkov z prikostolných cintorínov v Lehniciach (okr. Dunajská Streda), na „Katarínke“ (okr. Trnava) a v Gáni (okr. Galanta)*. Rigorózna práca. Univerzita Komenského v Bratislave : Prírodovedecká fakulta. Bratislava, 2012, s. 34-64.

⁵ ŠAB-MPF, inv. č. 930: BALOGH, *Fratris Eugenii Kósa Antiquarii Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria*, s. 37. Okrem Balogha potvrdzuje založenie v roku 1735 aj novoobjavený text zo SNA v Bratislave: KADLEČÍK, František Mária. *Kostol a kláštor Sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dechticiach v prameňoch Ústredného archívu rodu Erdődy*. Nepublikovaný rukopis, prednáška počas konferencie 400. výročia založenia kláštora Sv. Kataríny Alexandrijskej. Chtelnica, 17.11.2018. Za informáciu ďakujem F. Kadlečkovi, OFM.

⁶ ČAPKOVIČ, Pius. Bratstvo Pásíkárov. In *Františkánsky obzor*, Žilina, 1941/42, roč. 8, č. 2, s. 64; GAJDOŠ, Vsevlad Jozef. Kto je autor Hory zlatej serafínskej. In *V tichu kláštorov a knižnic*. Bratislava : Lúč, 2004, s. 221-230. ISBN 80-7114-491-6.

⁷ *Sommario dell'indulgenze, gratie, stationi, et tesori spirituali. Concessi dalla Santità di Papa Sisto Quinto alla venerabile Archiconfraternità d'Assisi et alla fraternità del Cordone del Serafico Padre S. Francesco, ereta nella Chiesa delli R. Padri Conventuali di esso Santo in Cremona* [online]. Cremona 1597. [cit. 8.1.2019]. Dostupné na internete: <<https://cordigerisanfrancesco.blogspot.com/search/label/Cordigerato>>

Obr. 2. Agostino Carracci: Sv. František z Assisi odovzdáva cingulá zástupu veriacich, rytina 1586.

a smerom ku Čachticiach presahovalo toto vymedzené územie.⁸ Prvým známym direktorom bratstva na Sv. Kataríne bol františkán Jakub Fábri r. 1644, neskôr Zachariáš Handrovic (Handrovič) v r. 1647, ďalej Hieronym Nárošný, Šebastián Hojný, Pavol Nikl, v období 1690 – 1695, viacrás spomínaný Benignus Smrtník. Posledným bol Wolfgang Vozár v rokoch 1780 – 1782.⁹

Členovia si dali záväzok konať dobré skutky, dobročinnosť, pomoc blíznym a chorým, asistovať pri pohreboch. Nevyžadovalo sa dodržiavanie celibátu a tak mohli žiť v manželstve. Mali sa však zdráhať opilstva a modliť dennodenne predpísané modlitby. Spoločenstvo malo filiálky po celom okolí kláštora, každé z nich viedlo zoznamy členov zapísané v matrike zaodetej do červeného zamatu, nazývanej aj album. Okrem centrálného albumu obsahujúceho zoznamy všetkých členov podľa jednotlivých dedín, či mestečiek, si každé spoločenstvo viedlo vlastný miestny album. Záujemca o vstup do arcibratstva sa ohlásil u otca alebo matky bratstva. Tí ho predstavili ostatným členom a počas prijatia im bol odovzdaný opasok posvätený direktorom bratstva. Následne zapísali ich meno do albumu. Raz do mesiaca, najčastejšie prvú nedeľu po nove, sa stretávali na pobožnostiach pôvodne zrejme priamo v kláštore na Sv. Kataríne pri Dechticiach. Bežne sa v arcibratstvách zaradovala na nasledujúci pondelok sv. omša za zosnulých členov.¹⁰ Nechýbali procesie a iné pobožnosti, počas ktorých sa odporúčalo nosiť opasky nie ukryté pod šatami, ale na viditeľnom mieste.¹¹ Neskôr ich cirkevná vrchnosť i miestni kňazi nabádali k tomu, že slávnosti môžu vysluhovať i vo vlastných farských kostoloch, namiesto putovania do vzdialeného kostola na Katarínke.¹² Členovia mohli za istých okolností získať odpustky. Mali spoločnú pokladničku, z ktorej financovali sv. omše pre mŕtvych ako i živých členov a bezúročne z nej požičiavali chudobným. Ak žil niekto v hriechu, dostal nanajvýš tri upo-

⁸ Veľká časť archívnych dokumentov dokladá neustále spory a vymedzovania hraníc kveštu s okolitými kláštorami. Hranice kveštu okolo roku 1644 tvorila líniu Jablonica-Myjava – Čachtice – Trebatice – Biňovce – Trstín. V 18. stor. boli určené v rozsahu 1 míle smerom na Trnavu, 2 míle, smerom na Šaštín a 3 míle na Nové Mesto nad Váhom. MATULOVÁ, *Kláštor sv. Kataríny pri Dechticiach*, s. 68.

⁹ ČAPKOVIČ, *Bratstvo Pásikárov*, č. 1, s. 13, č. 2, s. 63. MATULOVÁ, *Kláštor sv. Kataríny pri Dechticiach*, s. 74.

¹⁰ TŮSKĚS, Gábor - KNAPP, Ilona Éva. *Bruderschaften in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert*. In *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde. Institut für Volkskunde*. München, 1992, s. 12.

¹¹ ČAPKOVIČ, *Bratstvo Pásikárov*, č. 2, s. 63-67; GAJDOŠ, *Kto je autor Hory zlatej serafínskej*, s. 222-224.

¹² Príkladom sú tiež odporúčania pre dechtických pásikárov v kanonickej vizitácii Dechtíc z roku 1756. DUBOVSKÝ, Ján Milan. *Cirkevné dejiny obce Dechtice*. In ŠIMONČIČ, Ignác (eds.). *Dechtice – K dejinám R. Kat. Farnosti. 840. Výročie Kostola Všetkých svätých*. Dechtice, 2012, s. 57.

zornenia, po ich neakceptovaní bol vylúčený z bratstva a jeho meno bolo jeho vyčiarknuté zo zoznamu.¹³

Členom arcibratstva bolo odporúčané riadiť sa príručkami. V našom prostredí to bola *Hora Zlatta serafínska*, ktorú napísal Ján Mihalkovič a vyšla v Trnave r. 1674. Neskôr, v r. 1691 vydal Benignus Smrtník dielo *Poklad Serafínsky*.¹⁴ V samotnej knižnici kláštora na Katarínke evidujeme v roku 1766 až 50 výtlačkov *Pokladu Serafínskeho*,¹⁵ samozrejme nechýbala ani *Zlatá hora serafínska*.¹⁶ V samotnom kláštore uchovávali ústredné súpisy albumy všetkých členov arcibratstva. Podľa inventára spísaného po zániku kláštora sa v kláštornej chodbe (*in medio ambitu*) nachádzali dva albumy pokryté typickou červenou látkou (*Liber Confraternitatis bisso rubra obductus*), pričom jednu z nich označujú ako *antiquus*, teda išlo zrejme o starší album, ktorý podľa zapisovateľa inventáru nemal žiadnu hodnotu (*valoris nullius*).¹⁷

Obr. 3. Sv. František z Assisi a pásikári
(*Sommario dell'indulgenze... Cremona 1597*)

¹³ TŮSKÉS - KNAPP, Bruderschaften in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert, s. 12.

¹⁴ GAJDOŠ, Kto je autor Hory zlatej serafínskej, s. 221-230.

¹⁵ MVSR, ŠABA-MPF: Inv. 469: *Inventarium Bibliotheca 1766*, s. 11.

¹⁶ MVSR, ŠABA-MPF: Inv. 469: *Inventarium Bibliotheca 1766*, s. 17.

¹⁷ MVSR, ŠABA-MPF: Inv. 780/1: *Inventarium Rerum Aboliti Conventus S(anc)tae Catharinae tam existentium, quam dividendarum ex 1787*, s. 4 – v poznámke pri *Liber Confraternitatis antiquus bisso rubra obductus* je dopísané ceruzou – Budam, teda tento exemplár zrejme putoval do Budapešti. Inv. 780/2: *Elenchus Rerum et Mobilium aboliti Conventus P.P. Franciscanorum S. Catharinensium Anno 1787*, s. 3.

Pásikári očami Juraja Fándlyho

Svoj osobitý pohľad na pásikárov priniesol i Juraj Fándly, známy kritik fran-tiškánskeho kláštora Sv. Kataríny, kňaz pôsobiaci v rokoch 1780-1807 na fare v Naháči, nachádzajúcom sa hneď pod kláštorom. V známom diele *Dúwerná zmlúwa mezi mníchom a diáblom* (1789) uvádza akúsi štatistiku, ktorej cieľom bolo poukázať, že veriaci z okolia sa nevedeli modliť ani tie najzákladnejšie modlitby ako Otčenáš, Verím v Boha, Anjel Pána, Desatoro atď., alebo nepristupovali k sv. spovedi: „*Jeden farár ked prišól na fáru, s kteréj farníci k bližnému klášteru s pásiki velmi tuho boli priwázaní, našol od mnoha rokov v sprostosci zanedbaných lidí...* Fándly dáva aj svoje vysvetlenie: *...odkád to pochádzalo? Ne odinád, len odtád, že takí farníci beháwali w čas Ráno we Swátek do mnišského Kostela na ranú Swatemšu, a ted ju, tam máličko postojíce, počuli, o Slowa božího naučení ništ nedbali; a do farského kostela prez rok sotvá šest rázi prišli, tak sprostí, aj s dítkami zostali, ani to sebe za hrích nepokládali, co nátura, to swecké i božské prikázání zakazuje, slowem: wolakteri žili, jako howadá...*¹⁸

Či to bolo až tak zlé so zbožnosťou pásikárov, nevieme. Je možné, že Fándly generalizoval a nerozlišoval medzi tými, ktorí boli aktívni členovia arcibratstva a ostatnými veriacimi z okolia, ktorí sa tiež zrejme s obľubou uberali na sv. omše na Katarínku. Kláštor bol do istej miery konkurenciou pre okolitých farárov a preto nečudo, že mnohým bol trňom v oku. Isto sa kňazom nepáčilo, ak sa ich veriaci nezúčastňovali pobožností v domácom kostole a tým, ich nemohli viesť duchovne, Fándly ale potvrdzuje, že i zisk za sväté omše im nebol lahostajný. Na druhej strane obviňuje tých kňazov, ktorí spolupracovali s mníchmi a tolerovali akékoľvek stretnutia a sv. omše pásikárov vo farskom kostole, z ktorých im potom prináležal podiel.¹⁹

Na inom mieste prezentuje zrejme nielen svoj pohľad na to, že farníkov priťahovala účasť na bohoslužbách v kláštore, kým farské kostoly zostávali poloprázdne. „*Jestli sa ale nedaleko farského kostela wistaví mnišsky kostel, opúščajú farníci swojů duchownů matku, která jích skrz krst duchowne splodila, to jest swoj farský kostel, a utekajú k bližnim mníchom, abi tam, lebo na krátce swojé božské službi wikonali, a lebo abi nowotné pobožnoscí k wábení lidu*

¹⁸ FÁNDLY, Juraj. *Dúwerná zmlúwa mezi mníchom a diáblom*. Bratislava, 1789, s. 415-417. MATULOVÁ, *Kláštor sv. Kataríny pri Dechticiach*, s. 74.

¹⁹ FÁNDLY, *Dúwerná zmlúwa mezi mníchom a diáblom*, s. 414: *Jeden farár (ba mnohí, ne len jeden tak mислеli) powedal, ked bich já si tého Braterstwá, nemál každí mesic zlatí za Swatem-su, dáwno bich ho bol skasiruwal.*

wimislené, wideli.²⁰ Nezabúdajme však, že Fándly musel arcibratsvo strpieť len počas dvoch rokov svojho pôsobenia v Naháci, nakoľko v roku 1782 bolo zrušené.

Odmysliac si kritiku a nevyberané slová na adresu „kordákov“ nás Fándly privádza na tzv. „Obnówky pásikowého Braterstwa“. Odohrávali sa raz ročne vo farských kostoloch, priamo v sídlach jednotlivých arcibratsiev, kam za veriacimi prichádzal sám páter direktor, ktorý bol poverený riadením bratstva. Rovnako sprostredkováva celú štruktúru vedenia bratstva:

„...mnísi wšelijakím (pod menom pobožnosti) spúsobem ľudí k sebe wábi-li, a to aj we farských kosteloch. Jeden bol pásikowého Braterstwa mních najwat-ší riditel, a spráwce (musel bít už wimudruwaní, a Babičkám známi kweštár) tento chodil po osadách, jako misionár z Rímu wislaní...“

Fándly píše, že direktor a jeho pomocník, ktorí sa uberali na „obnówky“ do dediny, sa vopred ohlásili: „Prw, leż títo dwá obnowiteli, na wolajakú osadu došli, jednim lebo dwoma dni predkom odpísali, że dondú na Obnówku. Na tento chír celá osada sa pohnula z radosti, k najwatsej ročitej pobožnosti...!“

Obnówky sa logicky neobišli ani bez hostiny, ktorá sa odohrávala v dome tatička brastva: „...tu hned pani matički snášali slepički, kopúnów, múku, koláč-ki, sladkosti, a neboli tež posledné dari fašankowné klobáski a iné také maškrti, které sa u tatička tého braterstwa warili, pekli a pražili, znášali též na pásiky konope.“²¹ Vidíme tiež, že zrejme konopné šnúrky, alebo pásiky pre nových členov nezabezpečovali františkáni, ale každé bratstvo samo. Návšteva direktora trvala viac ako jeden deň, večer po príchode sa konala večera na uvítanie, keďže Fándly píše: „...potom Páter direktor na druhí den, mál we farském kostele sedúce pri swém stolíku, (jako biskup) kázeň, po nej hrubú swatú mšu, a dostal za ňu od Kordákow tolar, proti wšetkej običaje. Mál pod tú swatú mšu tak welkú oferu, jakú nikdá w roku nemáwal farár; potom prepasuwal chlapow, aj ženi, aj w katekizmusi newedomé deti, a uložil im na ten pásik ríkat istotné každodenné očenáše.“ Zdá sa teda, že počas tejto každoročnej obnovy okrem kázne, sv. omše, došlo i k príjmaniu nových členov a slávnostnému obdržaniu pásikov. Vek príjmania zrejme nebol presne definovaný. Počas tejto sv. omše došlo i k voľbe alebo potvrdeniu zástupcov arcibratstva: „Potom wolil, lebo potwrzuwal braterski úrad, tatíka, wíce tatíka; pani matku, konšalow k nezdrawému, lebo k pohrebu...“²² Keď sa oficiálna slávnosť v kostole skončila,

²⁰ FÁNDLY, *Dúwerná zmlúwa mezi mníchom a diáblom*, s. 243; MATULOVÁ, *Klástor sv. Kataríny pri Dehticiach*, s. 71.

²¹ FÁNDLY, *Dúwerná zmlúwa mezi mníchom a diáblom*, s. 410-411.

²² FÁNDLY, *Dúwerná zmlúwa mezi mníchom a diáblom*, s. 411

išlo sa opäť k tatíčkovi. Fándly je opäť uštipačný a podotýka, že tam jedli a pili len starší a bohatí bratia a sestry jedli to, čo chudobnejší naznášali. Rovnako kritizuje, že i napriek tomu, že si sami priniesli konope na pásiky, jeho prijatie ich stál groš. Počas hostiny vraj členovia pred direktorom sami na seba žalovali. Po skončení každoročnej obnovy, prikazoval direktor, aby sa v nedeľu popoludní schádzavali do kostola a tam sa modlili a predčítali si texty z *Hory zlate serafinskej* a čítali si regulu arcibratstva.²³

Juraj Fándly si zrejme prečítal aj príručku kordigerov *Zlatú horu serafinskú*: „... táto knižka ništ nemá samo w sebe zlého(.....). Mali v tejto knižke artikul osmi wikládat, a twrdo prikazuwat zachowáwat, którzy zní takto: abi tim lepsi Pána Boha wsemohúciho, a Církwí swatej prikázani wedeli a je plniiti mohli. To spasi Kordáka, a né korda...“²⁴

Hoci sa nám vtipné opisy slávností v podaní Fándlyho zdajú sympatické, treba neustále medzi riadkami čítať jeho iróniu a rozhorčenie. Je to aj pohľad praktika a intelektuála zároveň, obkoleseného jednoduchými ľuďmi, ktorý zrejme nemal veľké porozumenie pre ľudovú zbožnosť. I napriek hnevu, ktorý Fándly voči františkánom z Katarínky a „kordákom“ prechovával, musíme potvrdiť, že mnohé informácie, ktoré vo svojej rozmluve podáva, sú dôležitým faktom. Spomedzi početných historických prameňov nám práve Fándly udal presnú polohu súsošia kalvárie, ktorú dali v roku 1717 postaviť pred budovu kláštora na Katarínke práve členovia bratstva Pásikárov.²⁵

„Wím já jeden wcul prázní, wolakedi františkánsky klášter, S. Katerina menuwaní, stojí pred nim veliká štácia, na spúsob hori Kalwárie, s kresaného kamena wistavená, na nej velikí Kríž s figúru Spasitela našého, pod ním na tej istej Kalwárie kamenskej stojí figúra Panny Marie, z druhéj strani swatého Jána [Evanjelsitu], všetko s kamena, pod níma je tento nápis:

EXpensIs ChorDigerorVM ereCta.

Hle na takí cíl, a konec, na ozdobu mníšskych kostelov a klášterov, na rozmnožení mníšskych pobocních, nepotrebných pobožností, spižuwali sa. Na obnóvkách od chudoby widrankali sa peníze, nemohlo sa to ináč utrowit ? Mohla sa táto mast draho predat, mohla sa dat na obživení chudobných farníkov, alebo

²³ FÁNDLY, *Dúwerná zmlúwa mezi mníchom a diáblom*, s. 411.

²⁴ FÁNDLY, *Dúwerná zmlúwa mezi mníchom a diáblom*, s. 413-414.

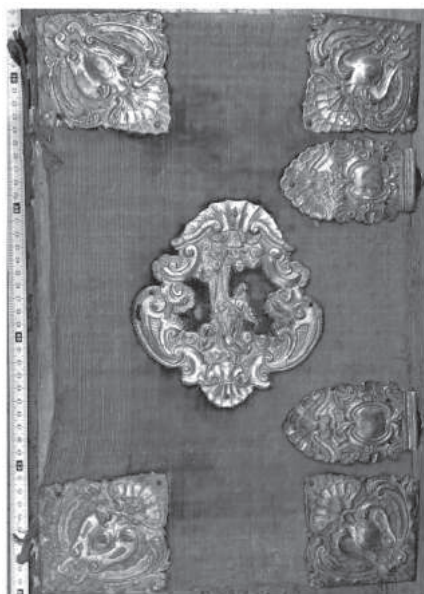
²⁵ MVSR, ŠAB-MPF, inv. č. 930: BALOGH, *Fratris Eugenii Kósa Antiquarii Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria*, s. 37. B. Balogh spomína jedine, že Kalvária bola postavená z peňazí konfraternity: „*quae suis impensis Calvariam Passionis Christi ante Conventum pro devotione populi ex lapidus erexit.*“

na ozdobu chudobných farských kostelov, stojí tam, aj bude stát v horách darebná útrata na památku...²⁶

Kalvária bola po zrušení kláštora, v roku 1811, prevezená do Dechtíc pred farský kostol, tak ako na to poukazuje nápis na podstavci.²⁷ Podmurovka z nej, ktorá zostala na pôvodnom mieste, sa nám podarilo nájsť v roku 2017 počas archeologického výskumu. Čím sa definitívne objasnila diskusia o pôvodnej polohe Kalvárie v rámci areálu kláštora.

Album chtelnického Arcibratstva chordigerov

K Bratstvu chordigerov sa pridali i obyvatelia Chtelnice, vzdialenej len približne 8 km od kláštora na Katarínke a založili vlastné spoločenstvo. O jeho existencii vieme i vďaka unikátnej matrike pásikárov, ktorá sa zachovala v archíve miestnej rímsko-katolíckej fary v Chtelnici. Knihu dnes možno vidieť v priestoroch expozície v Kaštieli Chtelnica.

Obr. 4. Kniha arcibratstva pásikárov alebo album z Chtelnice.

²⁶ FÁNDLY, *Dúwerná zmlúva medzi mníchom a diablom*, s. 420-421; ŠIMONČIČ, Jozef. Kostol a kláštor Sv. Kataríny v Dehticiach. In *Vlastivedný časopis*, 1989, č. 4, s. 161 – 166.

²⁷ ČIČO, Martin – KALINOVÁ, Michaela – PAULUSOVÁ, Silvia et al. *Kalvárie a krížové cesty na Slovensku*. Bratislava, 2002, s. 140-141.

Kniha čtennického Bratstva pášikárov zaujme vašu pozornosť ešte predtým, ako si v nej zalistujete (obr. 4). Je obalená do obvyklého červeného zamatu a zdobí ju kovanie s vyobrazením Sv. Františka Serafínskeho prijímajúceho stigmata. Tento výjav stigmatizácie sa inšpiroval tzv. Chórovou legendou, podľa ktorej sv. Františkovi vtisol znaky Kristovho umučenia, práve Serafín, ktorý sa mu zjavil. Legenda, ktorej autorom je Tomáš z Celana, sa označuje chórovou práve preto, lebo ju Františkáni zvykli čítať na chóre v predvečer sviatku Sv. Františka. Po rohoch sú z oboch strán ďalšie štyri ozdobné kovania a dve kovania na uzatvorenie knihy. Kniha (rozmery: 33x21 cm) nemá číslované strany. Zoznam mužských členov konfraternity zaberá 17 strán, a súpis ženských mien – 22 strán.

Hneď po otvorení knihy, sa na jej titulnom liste (obr. 5), dočítame, že pochádza z roku 1749: „*Kniha welebného Arczy Bratrstva S. Otcze Františka w mestecsku Chtelnicza založeného pod fratre(m) patrem Florianom Na t:c: (na toho času) Directorem tohož Arczy Bratrstva: S nakladem Pana tatika Ioannes Rosicsa. V: Tatika Nicola Coloniho: Inspectora Georgius Vittingera w nowe sprawena w Rocse 1749: Za nottariustwa Jakuba Frosa.*“

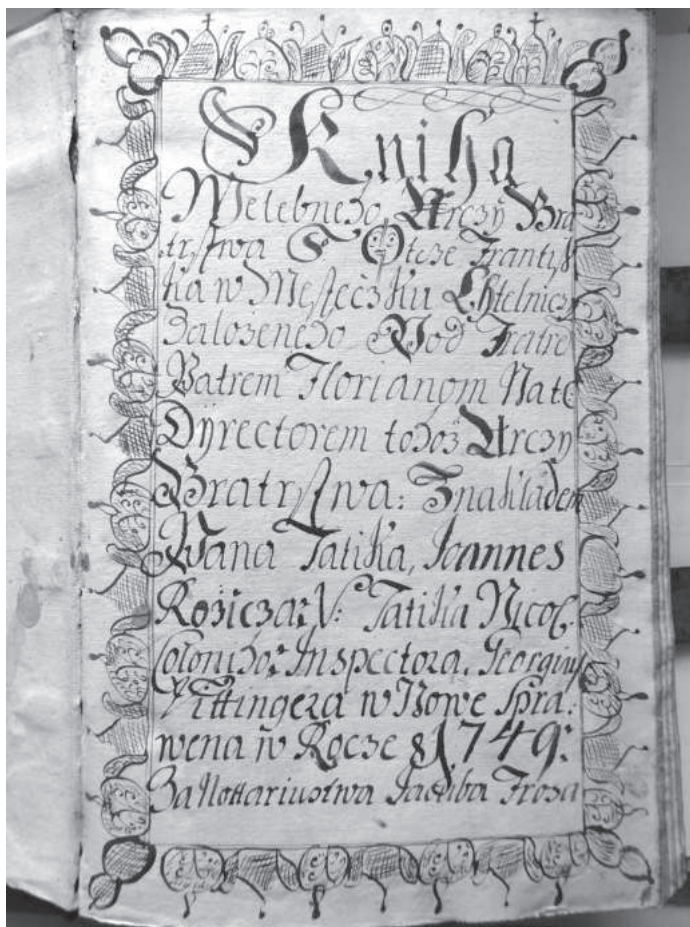
Obr. 5. Kovanie s vyobrazením stigmatizácie Sv. Františka

K súpisu došlo za pôsobenia miestneho kňaza Jána Loviškoviča (1746-1783). Na ďalších stranách nájdeme zoznam mien bez uvedenia presného roku, avšak spomína sa meno miestneho kňaza Jána Komlošiho, ktorý v Chtelnici pôsobil do roku 1746. Zrejme ide o starších členov, ktorí vstúpili do bratstva ešte pred spísaním tejto knihy. Nasleduje súpis mien od 1753 do roku 1782, kedy boli zrušené cisárom Jozefom II. všetky bratstvá v celej Habsburskej monarchii.

Medzi pášikárov patrili rovnako muži ako i ženy, zoznam ich mien bol rozdelený na *bratov* a *sestry*, tak ako sa vzájomne medzi sebou oslovovali. Súpisy mužov a žien nenasledujú za sebou, za zoznamom mužov boli vynechané strany určené na zápis počas ďalších rokov. V knihe sú viaceré priezviská, ktoré v Chtelnici a okolí prežívajú dodnes (*Bašník, Bílik, Blaško, Číž, Hlaváč, Hlúch, Honza, Chvala, Jakab, Kičina, Kňazik, Krišlo, Kudla, Kvetán, Magnus, Mráz, Ostrovský, Putera, Polakovič, Pripko, Prvý, Rehtorík, Rožič, Slamka, Španár a iné*). Mnohé z priezvisk sa z Chtelnice vytratili (*Brunovský, Colloni, Foltín, Frolo, Fros, Híbela, Hlavička, Lednický, Neverický, Pastierik, Radványi, Rakovický, Sklenár, Sládek, Toman, Vartovný, Trebický, Turan*, atď.). Zaujímavá je aj podoba ženských priezvisk, ktoré sa napokon neoficiálne sa v miestnom dialekte používajú v tejto forme i doteraz – *Dorota Rozicska, Anna Hulmanka, Katerina Kiczinka, Katerina Jankovicska, Anna a Beta, či Katerina Magnuska (Virgo), Anna Boledowiczka, Eva Polakovicska, Katerina Basnaczka (Virgo), Anna Jakabka* etc. Jedno priezvisko sa odpisuje v rôznych prepisoch – *Kvetan – Kwetan – Kvetany – Qvetan*, alebo *Magdaffa*, inokedy *Majdaffa*. Pri sestrách, ktoré neboli vydaté sa objavuje slovo *virgo*, teda *panna* alebo výstižnejšie *nevydatá, slobodná* členka bratstva. Ak sa v mestečku objavili osoby toho istého mena, tak ich odlíšili jednoducho pridaním mena ich manžela, tak ako to bolo aj v prípade Anny Blaškovej (*Anna Blaskowa Janova*), ak mali otec a syn totožné meno, uviedli za menom poznámku – syn alebo mladší (*Ioannes Buscko, sin, alebo Ioannes Radváni, junior*). Pri menách zomrelých sa objavuje križik (obr. 6).

Kedy v Chtelnici vzniklo Bratstvo pášikárov?

Rok 1749 uvedený na prvej strane albumu by nás mohol zviest k jednoduchému konštatovaniu, že pášikári v Chtelnici vznikli práve vtedy. V zozname výdavkov bratstva, hneď v úvode albumu, nájdeme údaj, že bratstvo už v roku 1738 kúpilo zvonček pre umierajúcich členov spoločenstva, nové labarum, v roku 1743 nechalo zrekonštruovať oltár Sv. Františka, kúpilo

Obr. 6. Titulný list albumu.

materiál na podušky na oltár, zvonček a lampu na oltár a iné, zrejme pre kostol v Chtelnici, všetko za inšpektorátu Juraja Vittingera.

Vďaka inému, staršiemu albumu z roku 1709, ktorý sa uchoval v archíve františkánskeho kláštora v Malackách (dnes Univerzitná knižnica v Bratislave, Kabinet rukopisov, starých a vzácných tlačí), vieme, že chtelnické bratstvo vzniklo už skôr.²⁸ Spomínaný rok 1749 teda nie je rokom založenia miestneho

²⁸ Univerzitná knižnica v Bratislave, Kabinet rukopisov, starých a vzácných tlačí (ďalej UK), sign. Ms 785: *Matricula Almae Archiconfraternitatis S.P. Francisci Seraphici in Conventu*

arcibratstva, ale len začiatkom písania „novej kroniky“. Predpokladámé, že obyvatelia Chtelnice vstúpili do arcibratstva pri kláštore na Katarínke už krátko po jeho vzniku, po roku 1635.

Vyššie spomenutý album, ktorý sa zachoval vo františkánskom kláštore v Malackách s titulným listom, napísaným v latinčine, pochádza z roku 1709: *“Matricula Almae Archiconfraternitatis S.P. Francisci Seraphici in Conventu Eremi S. Catharinae Virg. et Mar. Concris et Directoris Suprafatae Archiconfraternitatis comparata Anno a partu Salutis MDCCIX.”*²⁹ Kniha, ktorá bola podľa exhibíciu uchovávaná vo Františkánskom kláštore v Malackách, sa však viazala ku kláštoru na Katarínke. Je zoznamom členov bratstva z obcí západného Slovenska a Považia. Obsahuje kompletný súpis členov z 53 obcí, resp. spoločenstiev z okolia, ako i jednotlivcov, ktorí dokonca pochádzali aj z iných častí dnešného Slovenska, Uhorska, z Moravy, Čiech či Rakúska. Tento súpis možno nájsť úplne v závere albumu.

Najstaršie záznamy tohto albumu pochádzajú z roku 1690 a najmladšie z 1773. Takmer pri každej obci figurujú mená starších členov, ktorí museli vstúpiť k pásikárom ešte predtým. Aj táto kniha z roku 1709 je teda len dodatočným súpisom členov bratstiev.

Medzi obyvateľmi Chtelnice museli pásikári existovať už pred rokom 1690, o čom svedčí krátky zoznam (presne 27 mien) na začiatku súpisu, avšak bez udania presného roku. Zachované záznamy pochádzajú z rokov posledného desaťročia 17. storočia. Pravdepodobne došlo k ich spísaniu na podnet predstaveného kláštora Benigna Smrtníka, ktorý bol nielen direktorom bratstva, ale aj autorom príručky pre pásikárov, podľa ktorej mali žiť. Vyšla pod názvom *Poklad Serafínsky* v Žiline v roku 1691.³⁰ Bol to zrejme práve Benignus Smrtník (1650 – 1710), ktorý podnietil zhotovenie kompletného súpisu členov arcibratstva a i oživil záujem o vstup do tohto spoločenstva. V súvislosti s existenciou pásikárov v mestešku Chtelnica treba tiež poznamenať, že Benignus Smrtník venoval svoje dielo *Poklad Serafínsky* chtelnickému kňazovi a dekanovi Františkovi Wittingerovi (1684-1706). Nie je vylúčené, že Juraj Vittinger alebo Wittinger, zastávajúci po dlhé roky funkciu inšpektora miestneho bratstva, bol v nejakom príbuzenskom vzťahu s niekdajším dekanom.

Eremi S. Catharinae Virg. et Man. Concris et Directoris Suprafatae Archiconfraternitatis comparata Anno a partu Salutis 1709, s. 27-39.

²⁹ UK, Ms 785; KOTVAN, Imrich. *Rukopisy Univerzitetnej knižnice v Bratislave*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 1970, s. 280-281, obr. XIII.

³⁰ BENIGNUS SMRTNÍK. *Poklad Serafínsky aneb Arcybratstva Pasku Prowaznjho Sw. Otca Františka WyWyssenost*. Žilina, 1691.

Organizácia a fungovanie Arcibratstva pásikárov v Chtelnici

Na titulnom liste albumu z chtelnickej fary sa dočítame, že konfraternita v Chtelnici bola v roku 1749 vedená bratom – pátrom Floriánom, z Rehole františkánov. Spomínaný brat Florián bratstvo nezaložil, ale bol len jeho duchovným správcom, direktorom tých bratstiev, ktoré boli pod patronátom kláštora na Katarínke. Jeho identita je zatiaľ v štádiu ďalšieho skúmania. V nekrológoch Mariánskej provincie³¹ sa objavujú viacerí františkáni s rehoľným menom Florián - *Florián Marsanyi* (+ 15.8.1750 na Sv. Kataríne), *Florián Voless/Veles* (+ 4. 8. 1766 v Malackách), *Florián Galovič* (+25. 5. 1803 v Trnave), *Florián Vertics* (+14.8.1806 v Bratislave), *Florián Somogyi* (+15. 8 1809 v Komárne). Pátra Floriána, ktorého spomína album chtelnickej pásikárov, by sme zrejme najpravdepodobnejšie mohli stotožniť s Florianom Marsanyim, ktorý sa v tom čase nachádzal v kláštore na Sv. Kataríne a následne v roku 1750 tam i zomiera. Florián Voless/Veles pôsobil v kláštore v Malackách, evidujeme ho tu už v roku 1746³² a tu i v roku 1766 zomrel. Páter Gallovič, ako i Florián Vertics, či Florián Somogyi by zrejme boli primadlí na funkciu direktora arcibratstva. O pôsobení Floriána Galloviča, rodáka z Chorvátskeho Grobu, v svätokatarínskom kláštore vieme vďaka súpisu o duchovných službách pátrov vykonaných v okolí kláštora z roku 1769 a rovnako figuruje v zozname pátrov zo svätokatarínskeho konventu z presne nevedeného roku.³³ Súpis členov arcibratstva z Albumu z kláštora v Malackách nám tiež v identifikácii pátra Floriána nijako nepomáha, nakoľko v rokoch 1749 meno direktora nezmieňuje.

³¹ MVSR, ŠAB-MPE, inv. č. 930: inv. č. 871, s. 167: Nekrolog františkanov Mariánskej provincie z roku 1754: "*Catalogus Patrum et Fratrum Almae Provinciae Sanctae Mariae Hungariae in Domino defunctorum a tempore quo p piae memoriae Regem Belam IV. Fratres Minores sub Vexillo albo in Regnum Hungariae glorie introducti sunt in dies totius Anni industrie digestus. Et pro Salubri Excitanda defunctorum in Domino patrum et Fratrum memoria in Dies coram Venerabili Communitate Methodo inferius specificata legendus. Ac hunc pium in finem per omnes Almae Provinciae Conventus distributus Anno 1754.*" Za upozornenie a pomoc pri identifikácii ďakujem Mgr. Mariánovi Babirátovi z ŠA BA.

³² GAJDOŠ Vševlad. Františkánska knižnica v Malackách. In *V tichu kláštorov a knižníc*. Bratislava : Lúč, 2004, s. 54-55. ISBN 80-7114-491-6.

³³ MVSR, ŠAB-MPE, inv. č. 866: Hoci sa pod týmto inventárnym číslom evidujú „Výkazy o personálnom stave kláštora z r. 1786-1788,“ viaceré zoznamy obsahujú mená aj tých bratov, ktorí v čase zániku kláštora na Katarínke nepôsobili. Meno Floriána Galloviča sa nachádza práve na zoznamoch bez uvedenia bližšieho roku. V jednom zo zoznamou sa uvádza, že mal toho času 50 rokov, z nich 31 rokov strávil v reholi. Podľa ďalšieho zoznamu bol v rokoch 1752 a 1753 v Šoproni a v roku 1754 v Bratislave.

Okrem direktora bratstva, sú dôležité i mená Jána Rožiča a Mikuláša Coloniho z Chtelnice. Prvý z nich sa pýšil označením *tatík*, teda otec, a druhý označením *vícetatík*. Bratstvo malo svojho inšpektora, ktorým bol Juraj (Georgius) Vittinger/Wittinger a funkciu notára zastával Jakub Fros. Bratstvá mali obvykle aj svojho prefekta, inšpektora alebo patróna a túto funkciu zverovali buď miestnemu kňazovi alebo kaplánovi, čo nám potvrdzuje aj Juraj Fándly.³⁴ Juraj Vittinger nefiguruje medzi kňazmi v Chtelnici.³⁵ Vo funkcii notára sa objavil už pred rokom 1749. Vedenie si arcibratstvo volilo na dobu jedného roka. P. Čapkovič udáva, že ku voľbe dochádzalo spravidla cez oktávu sviatku Sv. Františka (4.10). Voľba sa odohrávala počas slávnosti, ktorú Fándly označoval ako tzv. *obnówka*, teda obnova. Označovali sa aj ako *reformácie*.³⁶ Pisár v roku 1774 pri zapisovaní do albumu v Chtelnici uviedol aj dátum zápisu – 6. február, v nasledujúcich rokoch 8 február 1775, či 21. január 1777. Mohlo by ísť teda nielen o dátum zápisu ale i dátum obnovy. To by naznačovalo, že obnovy sa konali (minimálne v 70-tych rokoch 18. stor.) na začiatku roka. Pri vstupe došlo k zápisu mena do albumu, je však evidentné, že zoznam v jednotlivých rokoch zapisovala tá istá ruka. V roku 1773 sa objavuje medzi vedľa zoznamu pášikárov Chtelnice, i súpis obyvateľov susedných Dechtíc.

Kým kniha z Univerzitnej knižnice v Bratislave je cenným zdrojom informácií pred roku 1753, absentujú v nej zoznamy po roku 1773. Tie sa nám naopak zachovali v chtelnickej albume. Obe knihy sú akousi skladačkou a vzájomne sa tak dopĺňajú. Pri odpisovaní sa zrejme veľmi ľahko stalo, že niektoré mená zo zoznamu jednoducho vypadli, alebo boli uvedené v inom poradí. V albume z Univerzitnej knižnice vynechali v roku 1760 napríklad meno Emericus (Imrich) Krišlo. V chtelnickej knihe zasa úplne pozabudli dopísať zoznam z roku 1763, na základe čoho by sme chybne usudzovali, že toho roku nik nevstúpil do bratstva.

Prítomnosť chordigerov a iných arcibratstiev evidovali i zachované kano-nické vizitácie farnosti Chtelnica. V 18. stor. fungovali v Chtelnici minimálne tri bratstvá – *Najsvätejšieho ruženca* (*Ss. Rosario*), *Najsvätejšej Sviatosti oltárnej* (*Ss. Sacramentii*) a *Konfraternita cordighierov* (*Cordigerorum*). Nájdeme

³⁴ FÁNDLY, *Dúverná zmlúva medzi mníchom a diabľom*, s. 412.

³⁵ Rímsko-katolícky farský úrad v Chtelnici: *Kanonická vizitácia mestečka Chtelnice v r. 1777*, s. 48, § XII; KVETÁNOVÁ, Ivana. Ako vyzerala Erdődyovská kaplnka v kaštieli v Chtelnici? (2. časť) In *Chtelnickej noviny*, 2018, č. 4, s. 12-13.

³⁶ GAJDOŠ, Kto je autor Hory zlatej serafinskej, s. 224.

o nich zmienku i vo vizitácií v roku 1777.³⁷ Vizitátor konštatuje, že nie je známe kedy a z povolenia akej authority Arcibratstvo pásikárov vzniklo. Najnovšie bol však potvrdený listinou z 15. decembra 1756 na generálnom vikariáte v Trnave. Doslovný prepis tejto listiny sa nám zachoval priamo v kronike arcibratstva. Ide o potvrdenie na žiadosť miestneho farára Jána Loviškoviča.

V chtelnickom albume nachádzame zapísaných spolu 1233 členov bratstva z Chtelnice, ženy majú prevahu, registrujeme 709 sestier, kým bratov bolo 524. Do štatistiky sme zarátali aj členov spreď roku 1752 (99 mužských a 176 ženských členov). K 1233 členom z Chtelnice boli v roku 1773 z neznámeho dôvodu pripísaní aj obyvatelia zo susedných Dechtíc (24 bratov a 18 sestier). Po ich prirátaní k Chtelničanom, evidujeme spolu 1275 mien (tab. 1). I táto hoci neúplná štatistika, keďže absentujú staršie albumy, prípadne niektoré mená pri zápise mohli jednoducho uniknúť pozornosti pisára pri prepisovaní, potvrdzuje výsledky výskumu G. Tüskésa a I. É. Knappovej. Autori vyhodnotili pásikárov ako najpočetnejšie bratstvo v Uhorsku, spomedzi ďalších rozšírených v období 17. a 18. stor.³⁸ Z ich výskumu vyplynulo, že najväčší rozkvet dosiahlo bratstvo v 3. dekáde 18. stor., práve toto obdobie album z Chtelnice nezachytáva. Avšak bude ho možné v budúcnosti konfrontovať s albumom uchovávaným v Univerzitetnej knižnici v Bratislave. Podľa albumu z rímsko-katolíckej fary v Chtelnici (tab. 1, graf 1) sa ukazovali ako úspešné počtom novoprijatých členov roky 1757 (41 členov), 1762 (až 73 členov), 1766 (61 členov), 1768 (53), rok 1771 (41 členov), mimoriadne bol rok 1773, kedy sa zapísalo až 93 členov, 1775 (50 členov), 1778 (57 členov) a 1779 (45 členov). Je teda zaujímavým, že aj po istých cisárskych reštrikciách v roku 1773,³⁹ zaznamenalo bratstvo v Chtelnici prekvapivo vysoké počty zapísaných. Aj toto potvrdzuje, že Opaskové bratstvá i napriek obmedzeniam fungovali aj naďalej až do ich definitívneho zrušenia Jozefom II. (1781-1782).

Ukazuje sa taktiež, že chordigeri mali väčšie zastúpenie vo vidieckom prostredí, resp. v menších mestečkách,⁴⁰ ku ktorým Chtelnica, ako aj iné obce zapísané v všeobecnom albume arcibratstva, rozhodne patria. Početnosť

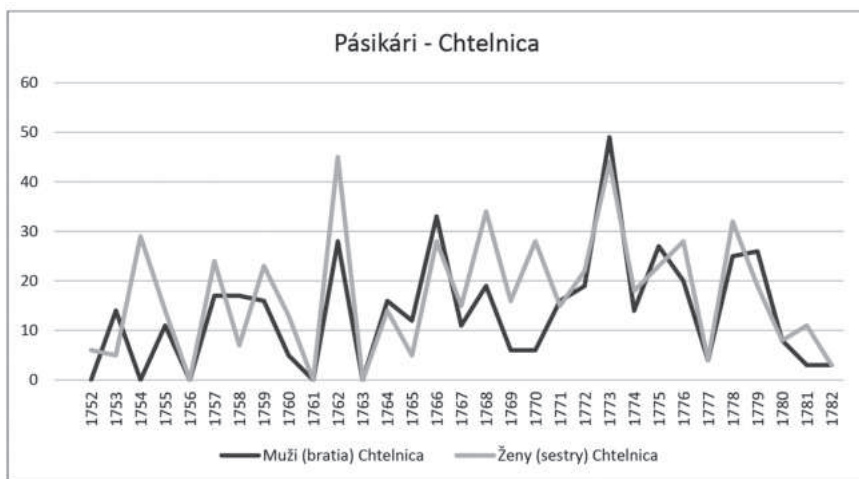
³⁷ Rímsko-katolícky farský úrad v Chtelnici: *Kanonická vizitácia mestečka Chtelnice v r. 1777*, s. 16.

³⁸ TÜSKÉS - KNAPP, *Bruderschaften in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert*, s. 6, tab. 3, s. 7, tab. 4; KUŠNIRÁKOVÁ, *Vplyv uhorských magnátov na obnovu katolíckej cirkvi a podobu ľudovej zbožnosti v prvej polovici 17. storočia*, s. 109.

³⁹ Týkali sa schválenia novovzniknutých bratstiev, ktoré si vyžadovalo cisárske povolenie, obmedzenia vo okázalých procesiách a iných verejných prejavov aktivít bratstiev. TÜSKÉS - KNAPP, *Bruderschaften in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert*, s. 14-15.

⁴⁰ TÜSKÉS - KNAPP, *Bruderschaften in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert*, s. 9.

Arcibratstiev pášikárov potvrdzuje mimoriadnu evanjelizačnú čulosť franšiskánov. V niekoľkých prípadoch však prispeli k založeniu bratstiev pášikárov aj diecézni kňazi a jezuiti.⁴¹ K atraktivite zaiste prispela aj prístupnosť členstva všetkým spoločenským vrstvám.

Graf. 1 Záujem o vstup do Bratstva pášikárov v rokoch 1752-1782 vo farnosti Chtelnica podľa albumu Bratstva pášikárov mestečka Chtelnice

Chordigeri z urodzených rodín

Áké bolo spoločenské zloženie členov Opaskového bratstva z Chtelnice? Na začiatku záznamu a v 60-tých rokoch sa objavujú pred niektorými menami skratky *N. D.* (*nobilis dominus/ domina*) alebo po slovensky *urodzený pán, urodzená pani*, eventuálne len *pán/pani*. V roku 1766 sa v zozname mužov vyskytuje *N. D.* Ján Pecsí, *dominus* Ján Dubniczky (panský špán), *dominus* Ján Jakoss. Medzi ženami by sme našli urodzené panie Evu Fereničovič, Kristínu Slováčku, Kláru Radiczku. V roku 1765 vstúpila do arcibratstva urodzená panna Anna Maria Agnes Wlkovics, v roku 1766 *domina* Eva Jakoss,⁴² zrejme manželka Jána Jakossa. Ide pravdepodobne o príslušníkov zemianskeho sta-

⁴¹ TŮSKÉS - KNAPP, Bruderschaften in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert, s. 8, s. 10 tab. 6. Podľa výsledkov autorov, aktivita reholí pri zakladaní bratstiev, a to nielen Bratstva pášikárov, vrcholí medzi 1720 und 1750, kým v rokoch 1740 - 1770 narastá aktivita svetského kléru.

⁴² UK, Ms 785: 37 (40).

vu, alebo boli v službách správy panstva. Tak tomu bolo v prípade panského špána (dvorského) Jána Dubniczkého, ktorého funkciou bolo spravovanie panských majerov.

Vďaka albumu z Univerzitnej knižnice vieme, že medzi členmi boli i šľachtici a osoby urodzeného pôvodu, ktorí pod svojim odevom skrývali „konopné pásiky“. Medzi chtelnickými pásikármi bola zapísaná práve grófka Judita Amadé (1690), manželka Gabriela Erdődiho.⁴³ Za ich éry došlo k prestavbe a rozšíreniu kostola na Katarínke. Pásikármi v Smoleniciach sa stali gróf Krištof Anton Erdődi a jeho manželka Zuzana (Mária) Pálffyová (1691),⁴⁴ Adam (Ladislav) a jeho brat, prípadne strýko Juraj Erdődi zo Smoleníc (1694).⁴⁵ Mimoriadnu zbožnosť a náklonnosť k františkánom prejavil aj Anton Erdődi, ktorý sa zapísal ku bratislavským terciárom.⁴⁶ Ku Chordigerom pri Kláštore Sv. Kataríny patril aj Ján Labšanský z Jablonice, jeho manželka Klára Pongrácová, ich syn Ladislav Labšanský (1695),⁴⁷ či Ladislavova dcéra Terézia Aponiová (1735).⁴⁸

Medzi pásikármi z Vrbového sa objavili Juliana Aponi (1717), ako i viacerí členovia rodiny Révai: Alexej a Emerenciána, Julianna (1691),⁴⁹ Konštancia Révaiová a Baltazár Révai (1699),⁵⁰ starý otec známeho Mórica Beňovského. Révaiovci mali tiež blízko k reholi Sv. Františka. Ku františkánom vstúpil aj člen ich rodiny - František Alexej Révai (1716 - 1774). Vyrastal spolu so svojou sestrou, matkou Mórica Beňovského vo Vrbovom, a neskôr sa vyznamenal aj ako spisovateľ. V zozname nájdeme aj Žigmunda Révaia z Beckova (v zozname z r. 1699).⁵¹ O Žigmundovi Révaiovi sa dozvedáme aj vďaka donácií knihy, ktorú venoval pre svätotaktarínskeho kláštora v roku 1673.⁵² Zapísanú Katarínu Jakušič (Jakussith), možno zrejme stotožniť s man-

⁴³ UK, Ms 785: s. 18 (27).

⁴⁴ UK, Ms 785: s. 130 (218).

⁴⁵ UK, Ms 785: s. 130 (218) r. Zo záznamu nie je jasné, či ide o Juraja alebo Juraja Leopolda Erdődiho.

⁴⁶ MVSR, Slovenský Národný Archív (SNA), Ústredný archív rodu Erdődy, Náboženské a patronátne záležitosti, Lad. 47, fasc. 7, No. 1-44, s. 11: Prijatie Adama Erdődiho ku terciárom dňa 29.marca 1762. Diplom podpísaný Davidom Schiltmayerom, direktorom tretieho rádu Sv. Františka v Bratislave.

⁴⁷ UK, Ms 785: s. 337 (420).

⁴⁸ UK, Ms 785: s. 340 (422).

⁴⁹ UK, Ms 785: s. 48 (77).

⁵⁰ UK, Ms 785: s. 48 (77).

⁵¹ UK, Ms 785: s. (400) 581.

⁵² GAJDOŠ, Františkánska knižnica v Malackách, s. 54. Kniha, ktorej autorom je Henricus Engelgrave: *Coeleste Pantheon*, pars. I. Kolín 1658 s poznámkou: „Anno 1673 8 Junii ex liberalitate Magnifici Domini Sigismundi Revaij residentiae Beczkoviensi donatus est. Post con-

želkou (+1716) Ladislava Révaia z Beckova a švagrinú vyššie spomínaného Žigmunda. V zozname obce Koritné (1727-1756) sa v roku 1756 objavuje meno Julianny Revai, rodenej Bošáni⁵³, dcéry Mikuláša Bošaniho a jeho manželky Júlie Labšanskej.⁵⁴

Z ďalších zvučných mien spomenieme - Katarínu a Rozáliu Forgáčovú z Hlohovca (1706),⁵⁵ Emerica (Imricha) Pongráca,⁵⁶ alebo Evu Tőkóliovú z Trenčína a mnohí iní. Práve Imrich Pongrác, ostrihomský kanonik a prepoš, podporil v roku 1696 reedíciu Zlatej hory serafínskej a údajne zastával aj funkciu rektora pásikárov v kláštore Sv. Kataríny.⁵⁷

Zbožná sestra Alžbeta Badová z Vrbového,⁵⁸ venovala v roku 1736 finančný dar (42 rýnskych dukátov) na Loretánsku kaplnku na Katarínke⁵⁹ a neskôr v roku 1756 400 zlatých, z ktorých putovala časť na údržbu Kaplnky Bolestnej Panny Márie na miestnom cintoríne vo Vrbovom.⁶⁰

Po zániku pásikárov

Dňa 10. decembra 1782 zrušil Jozef II. Arcibratstvá pásikárov v celej Habsburskej monarchii a ich majetok bol skonfiškovaný. Dôvodom zrušenia bolo údajne zneužívanie odpustkov a výsad,⁶¹ alebo naopak, záujem o posilnenie štátnej pokladnice. Po zániku kláštora (v roku 1786) a rozpustení pásikárov našiel chtelnícky album, nové využitie. Miestny kňaz Ignác Kunst (Kunszt) ju začal od roku 1814 využívať ako *Liber Rationum Ecchlessie Vittenczensis*. Strany albumu poslúžili na zapisovanie príspevkov na kostol, kaplnky a sochy vo farnosti. Od 1813 do roku 1851 pribúdajú záznamy o daroch a donáciách, napr. na podporu farského kostola Sv. Trojice

ventus s. Catharinae.“ Kniha naozaj figuruje v zozname kláštornej knižnice z roku 1766, medzi knihami zaradenými pod číslom 20, nachádzajúcimi sa v celách staršej budovy kláštora, viď. MVSR, ŠABA-MPF: Inv. 469: *Inventarium Bibliotheca 1766*, s. 16.

⁵³ UK, Ms 785: s. 552.

⁵⁴ UK, Ms 785: s. 553.

⁵⁵ UK, Ms 785: s. 582.

⁵⁶ UK, Ms 785: s. 399 (580).

⁵⁷ GAJDOŠ, Kto je autor Hory zlatej serafínskej, s. 229.

⁵⁸ UK, Ms 785: s. 48 (77).

⁵⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL): Magyar Kamara Archiviuma E 151: Acta eccl. Ordinum et monialium, a 12/44-45: Franciscanorum Conventus ad Sanctam Catharinam, Dechthe, f. 117), výpis kanonickej vizitácie vo Vrbovom – 27.10.1736.

⁶⁰ BOSÁK, Ľubomír – KÝŠKA, Patrik. *Pamiatky Vrbového. Stavebné pamiatky, pamätníky a pamätné tabule v meste Vrbové*. Vrbové, 2002, s. 36. ISBN 80-968838-1-x.

⁶¹ ČAPKOVIČ, Bratstvo Pásikárov, s. 66; MATULOVÁ, *Kláštor sv. Kataríny pri Dechticiach*, s. 74.

(*Ecclesia oppidi Vittencz*), ďalej kostola Sv. Jána Krstiteľa (*Capella S. Ioannis Decolati*), Kaplnky Sedembolestnej Panny Márie na cintoríne (*Capella B. M. V. in Coemeterio*), Kaplnky Sv. Kríža smerom na Lopašov (*Capella S. Crucis versus Lopasó alebo in Colle Lopaso*). Nechýbajú i donácie na sochu Sv. Jána Nepomuckého (*ad Braxam/Bratam*), kaplnku Sv. Rócha ukrytá v lese pri pustovni (*Capella S. Rochi in Eremo*), sochu Panny Márie na námestí (*B.M.V. in Foro*), Kríž na Šteklinoch (*Statua S. Crucis in Steklin*). Podpora plynula aj na „*Xenodochium*“. Či išlo o prvú župnú nemocnicu, ktorá bola tá bola už v roku 1834 presťahovaná do Nitry, ťažko povedať. Mohlo ísť i o hospic pre chudobných, chorých, či náhodných okoloidúcich. Zo záznamov možno zistiť, že na jednu dobročinnú vec sa dotácie zberali i po dobu až niekoľkých rokov.

Novoobjavený album Konfraternity Sv. Františka, ktorý sa po dlhé roky ukrýval zabudnutý na rímsko-katolíckej fare v Chtelnici, je dôležitým historickým prameňom k pamiatkam tak Chtelnice, jej obyvateľov, ako i histórií párikárov pri kláštore na neďalekej Katarínke. Nález tohto zaujímavého dokumentu podčiarkuje dôležitosť ochrany a uchovávanania farských archívov. Mal by byť výstrahou pred ich likvidáciou, ktorá sa žiaľ deje.

Archívne pramene

Štátny archív v Bratislave (MVSR, ŠABA):

Fond Mariánska provincia Františkánov, Inv. č. 929:

KŔŠA, Eugen. *Antiquarii Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Minorum Sancti Francisci collectanea. (1706-1774)*, s. 375.

BALOGH, Bernard. *Fratris Eugenii Kósa Antiquarii Provinciae Sanctae Mariae in Hungaria Ordinis Minorum Sancti Patris Nostri Francisci Strictioris Observantiae collectaneneorum, Patris Tertiae...*, Tom. II/3, (1774-1808), s. 6.

Fond Mariánska provincia Františkánov, Inv. č. 469:

Inventarium Bibliotheca 1766.

Fond Mariánska provincia františkánov, Inv. č. 871, s. 167:

Nekrolog františkánov Mariánskej provincie z roku 1754: “*Catalogus Patrum et Fratrum Almae Provinciae Sanctae Mariae Hungariae in Domino defunctorum a tempore quo p piae memoriae Regem Belam IV. Fratres Minores sub Vexillo albo in Regnum Hungariae glorie introducti sunt in dies totius Anni industrie digestus. Et pro Salubri Excitanda defunctorum in Domino patrum et Fratrum memoria in Dies coram Venerabili Communitate Methodo inferius specificata legendus. Ac hunc pium in finem per omnes Almae Provinciae Conventus distributus Anno 1754.*“

Univerzitná knižnica v Bratislave (UK), Kabinet rukopisov, starých a vzácných tlačí, sign. Ms 785:

Matricula Almae Archiconfraternitatis S.P. Francisci Seraphici in Conventu Eremitarum S. Catharinae Virg. et Mar. Concris et Directoris Suprafatae Archiconfraternitatis comparata Anno a partu Salutis 1709.

Rímsko-katolícky farský úrad v Chtelnici:

Kanonická vizitácia Chtelnice z roku 1777, s. 48, § XII;

Slovenský Národný Archív (MVSZ, SNA):

Ústredný archív rodu Erdődy, Náboženské a patronátne záležitosti, Lad. 47, fasc. 7, No. 1-44, s. 11: Prijatie Adama Erdődiho ku terciárom dňa 29. marca 1762. Diplom podpísaný Davidom Schiltmayerom, direktorom tretieho rádu Sv. Františka v Bratislave.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Budapešť:

Magyar Kamara Archiviuma E 151: Acta eccl. Ordinum et monialium, a 12/44-45: Franciscanorum Conventus ad Sanctam Catharinam, Dechtice, f. 117.

Literatúra

BALASOVITS, Odoricus. *Brevis historia conventuum ordinis S. Francisci Seraphici reformatae provinciae ex authentici fontibus in archivio provinciae existentibus deducta.* Posonia, 1869, s. 184-185.

BENIGNUS SMRTNÍK. *Poklad Serafínsky aneb Arcybratstva Pasku Prowaznjho Sw. Otca Františka WyWyssenost.* Žilina, 1691.

BODORIKOVÁ, Silvia – URMINSKÝ, Jozef. Kostrový hrob z presbytéria zaniknutého kostola sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dechticiach (okr. Trnava). In *Slovenská Antropológia* 2007, roč. 10, č. 2, s. 4-10. ISBN 1336-5827.

BODORIKOVÁ, Silvia – KVETÁNOVÁ, Ivana – SLIVKA, Michal. Nové kostrové nálezy zo zaniknutého kostola sv. Kataríny pri Dechticiach (okr. Trnava, Slovensko). In *Slovenská Antropológia*, 2008, roč. 11, č. 1, s. 14-19. ISBN 1336-5827.

BOSÁK, Lubomír – KYŠKA, Patrik. *Pamiatky Vrbového. Stavebné pamiatky, pamätníky a pamätné tabule v meste Vrbové.* Vrbové, 2002, s. 36. ISBN 80-968838-1-x.

ČAPKOVIČ, Pius. Bratstvo Pásikárov. In *Františkánsky obzor.* Žilina, 1941/42, roč. 8, č. 1, s. 9-67.

ČIČO, Martin – KALINOVÁ, Michaela – PAULUSOVÁ, Silvia et al. *Kalvárie a krížové cesty na Slovensku.* Bratislava, 2002, s. 140-141. ISBN: 80-968632-1-5.

DUBOVSKÝ, Ján Milan. Cirkevné dejiny obce Dechtice. In ŠIMONČIČ, Ignác (eds.). *Dechtice – K dejinám R. Kat. Farnosti. 840. Výročie Kostola Všetkých svätých.* Dechtice, 2012, s. 57.

GAJDOŠ, Věšvlad Jozef. Kto je autor Hory zlatej serafínskej. In *V tichu kláštorov a knižníc.* Bratislava : Lúč, 2004, s. 221-230. ISBN 80-7114-491-6.

GAJDOŠ Věšvlad. Františkánska knižnica v Malackách. In *V tichu kláštorov a knižníc.* Bratislava : Lúč, 2004, s. 54-55, ISBN 80-7114-491-6.

FÁNDLY, Juraj. *Důwerná zmlúwa mezi mnichom a diáblom.* Bratislava, 1789, s. 415-417.

KADLEČÍK, František Mária. *Kostol a kláštor Sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dechticiach v prameňoch Ústredného archívu rodu Erdődy.* Nепublikovaný rukopis, prednáška počas

- konferencie 400. výročia založenia kláštora Sv. Kataríny Alexandrijskej. Chtelnica, 17.11.2018.
- KOTVAN Imrich. *Rukopisy Univerzitnej knižnice v Bratislave*. Bratislava : Univerzitný knižnica, 1970, s. 280-281, obr. XIII.
- KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. Vplyv uhorských magnátov na obnovu katolíckej cirkvi a podobu ľudovej zbožnosti v prvej polovici 17. storočia. In Federmayer Frederik a kol. *Magnátske rody v našich dejinách 1526-1948*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 95-112. ISBN 978-80-970196-6-2.
- KVETÁNOVÁ, Ivana – SLIVKA, Michal. *Archeologický výskum Dechtice - Kláštor sv. Kataríny Alexandrijskej „Katarínka“ (júl - august 2007)*. Výskumná správa, Filozofická fakulta Univerzity Komenského. Bratislava, 2007.
- KVETÁNOVÁ, Ivana. Ako vyzerala Erdődyovská kaplnka v kaštieli v Chtelnici? (2. časť). In *Chtelnické noviny*. 2018, č. 4, s. 12-13.
- MATULOVÁ, Martina. *Kláštor sv. Kataríny pri Dechticiach*. Diplomová práca. Univerzita Komenského v Bratislave : Katedra slovenských dejín, Bratislava, 2003, s. 23.
- MOLNÁROVÁ, Katarína. *Analýza kostrových pozostatkov z prikostolných cintorínov v Lehniciach (okr. Dunajská Streda), na "Katarínke" (okr. Trnava) a v Gáni (okr. Galanta)*. Rigorózna práca. Univerzita Komenského v Bratislave : Prírodovedecká fakulta. Bratislava, 2012, s. 34–64.
- Sommario dell'indulgenze, gratie, stationi, et tesori spirituali. Concessi dalla Santità di Papa Sisto Quinto alla venerabile Archiconfraternità d'Assisi et alla fraternità del Cordone del Serafico Padre S. Francesco, ereta nella Chiesa delli R. Padri Conventuali di esso Santo in Cremona*. Cremona 1597, [cit. 8.1.2019]. Dostupné na internete: <<https://cordigerisanfrancesco.blogspot.com/search/label/Cordigerato>>
- ŠIMONČIČ, Jozef. Kostol a kláštor Sv. Kataríny v Dechticiach. In *Vlastivedný časopis*, 1989, č. 4, s. 161 – 166.
- ŠIMONČIČ, Jozef. Kostol a kláštor Sv. Kataríny. In *Mojej Trnave. K dejinám Trnavy a okolia*. Trnava : B Print, 1998, s. 346. ISBN 80-967935-1-9.
- TÚSKÉS, Gábor - KNAPP, Ilona Éva. Bruderschaften in Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert. In *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde. Institut für Volkskunde*. München, 1992, s. 1-25.
- ŽUFFOVÁ, Jaroslava. *Ruina Kostola a Kláštora sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dechticiach, tzv. Katarínka. Architektonicko-historický výskum, 2. Etapa. Výskum situácií odkrytých archeologickým výskumom*. Rukopis. Bratislava, 2011. s. 25 – 27.

Obrazová príloha

- Obr. 1 Františkánsky kláštor a kostol Sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dechticiach
- Obr. 2 Agostino Carraci: Sv. František z Assisi odovzáva cingulá zástupu veriacich, rytina 1586
- Obr. 3 Sv. František z Assisi a pášikári (Sommario dell'indulgenze... Cremona 1597)
- Obr. 4 Kniha arcibratstva pášikárov alebo album z Chtelnice
- Obr. 5 Kovanie s vyobrazením stigmatizácie Sv. Františka
- Obr. 6 Titulný list albumu

S U M M A R Y

Some of the inhabitants from Chtelnica (Slovakia, district Piešťany, originally Dobrá Voda-manor) have decided to become the members of layman Franciscan Order. They founded the local Chtelnica's community and therefore joined the Archconfraternity of the Cord of St. Francis (The Cordbearers of St. Francis), which was created at the Monastery of St. Catherine of Alexandria near of Dechtice (Slovakia, originally Dobrá Voda-manor, district Trnava). We could obtain more information about the local Archconfraternity of the Cordbearers (Chordigers), thanks to a newly discovered register book of the members (so-called album). This unique book has been preserved in the Archive of Roman Catholic Parish at Chtelnica and it is displayed at the Museum in the Castle of Chtelnica.

The Archconfraternity of the Cordbearers was established at St. Catherine's Monastery (so called and well known as Katarinka) in 1635, only 17 years after the foundation of this franciscan monastery. The name of Cordbearers (Chordigers) came from the usage of a rope belt (hempen and plaite) worn by the members under their robes (lat. chorda or corda). This kind of belt should have reminded a cingulum used by monastic order. The members made a commitment to do the good deeds, charity, benevolence, help for the neighbors and the sick or to assist at funerals. They had to avoid drunkenness and pray their intended prayers every day. The Archconfraternity had many of branches wide-spread in the territory within southwestern Slovakia. Every community had a special list of its members written down in the register book - an album covered by red velvet. The applicant for a membership of Archconfraternity checked in with the local superiors - „father“ or „mother“ of the local confraternity, they presented the candidates to other members of community. After acceptance of the new members, they took part on an initiation ceremony, where they received a typical rope belt, which was consecrated by a Archconfraternity's director. Thereafter the names of the new members was registered in the album. The Chordigers met regularly at St. Catharine's Monastery every month on 1st Sunday after a new moon. The Album or Register book from Chtelnica is covered in a characteristic red velvet and is decorated by a metal book fitting with a figure of Saint Francis of Assisi receiving the Stigmata (fig. 3). On the title page we can find a name of Franciscan friar Pater Florian, who was a director of Archconfraternity in 1749. The year 1749 indicated on the first page does not mean a foundation of community, but only beginning of the new volume of the registry book. The exact data of foundation is unknown. List of members (together 1275, including 42 members from Dechtice) was divided into a register of male fellows - the brothers (17 pages) and register of female fellows - the sisters (22 pages). The registry includes the also family names they have lived through the centuries and are still used in Chtelnica. There was a special member from the aristocratic family registered in the Chtelnica's album - the countess Judita Amadé, widow of Gabriel Erdódi. At last the Archconfraternity in the all Monarchy was abolished by the Emperor Joseph II. in 1782. After the extinction of Archconfraternity at Chtelnica the register book was reused as a registry of the donations for the parish church, chapels, statues at Chtelnica (1813 - 1851). This newly discovered register book became a part of rarely preserved albums. Certainly, it is a very important supplement of general register book of all members of Archconfraternity of the Cordbearers, which was created at St. Catherine's Monastery (created in 1709, saved at The University Library in Bratislava - Cabinet of historical manuscripts).

Farská knižnica v Dolnej Krupej – súčasný stav

RADOSLAVA RISTOVSKÁ

Parish library in Dolná Krupá – current state

Abstract: Parish libraries represent an underappreciated wealth of our past. It was the priests, being among the few educated people, who began to build these libraries. In the second half of the 18th century, during a canonical visitation ordered by Count Lajos Batthyány de Németújvár, lists of their books were recorded for the first time. At the end of the 18th and in the first half of the 19th century, it was the priests - the revivalists - who supplemented these libraries until they reached several hundred titles and volumes. These were primarily religious titles, but among them were also rare works by domestic or foreign scholars. Given the proximity of Dolná Krupa to Trnava, it is not surprising that many of these works came from a printer belonging to the University of Trnava (1635-1777). However, it is interesting not only to look at the parish libraries in the past, their foundations and the works they contained, but also their current state. And here, unfortunately, there is nothing to brag about. There are many examples of unconscious but also conscious destruction of these rare collections both during the totalitarian regime in Slovakia and today. The parish library in Dolná Krupa was represented by works published from the 17th to the first half of the 20th century, while the oldest work was from 1602. Part of this library can therefore rightly be considered a historical library. In 2003, all these books were arbitrarily transferred to the Saint Adalbert Association in Trnava by the decision of the then priest. In March 2011, however, they were returned to the parish in Dolná Krupá. By June 2019, almost 80 books, including the oldest, had disappeared from this parish library. What happened to them? No one knows. What is worse is that this is sadly not an isolated case.

Key words: parish library, Dolná Krupá, book, printer, church

V rámci slovenskej historiografie nie sú dejiny farských knižníc na Slovensku novou témou. Tejto problematike sa venovalo niekoľko autorov a spracovali vznik, vývoj, súčasný stav či snahy o záchranu ešte stále existujúcich, ako aj zaniknutých farských knižníc na našom území. Patria k nim Jana Cabadajová, Mariana Čentéšová, Emília Holanová, Klára Komorová, Hadrián Radváni, Peter Sedlák a ďalší.¹

¹ CABADAJOVÁ, Jana. Knižnica Rímsko-katolíckeho farského úradu v Kovarciach. In *Kniha 2003-2004*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2004, s. 132-137; ČENTÉŠOVÁ, Mariana. Farské knižnice v Šariši v 18. storočí. In *Kresťanská kultúra a jej miesto v dejinách východného Slovenska II*. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2013, s. 57-71; FABOVÁ, Bernadeta. Farské knižné zbierky v Abovsko-turnianskej župe v 18. storočí. In *Kresťanská kultúra a jej*

Nebolo nič nezvyčajné na tom, že knižnice sa v minulosti budovali akurát na farách. Farár bol jedným z mála, ak nie jediným vzdelaným človekom v obci. V období novoveku sa práve osvietenský kňazi dostávali do popredia aj v národnom živote. Dôležitosť zakladania knižníc na farách si uvedomoval už ostrihomský arcibiskup Mikuláš Oláh, ktorý o vytváraní takýchto knižníc rozhodol počas synody v Trnave v roku 1560.²

Farár často pôsobil v obci aj ako učiteľ v miestnej farskej škole, a práve od neho závisela i úroveň vzdelanosti a kultúry v danej obci. Pri svojom kňazskom, ale aj učiteľskom povolaní si pomáhal najmä knihami, ktoré zhromažďoval a ktoré tvorili základ budúcej farskej knižnice.³

Tak ako v Dolnej Krupej vznikli podobné knižnice aj v ďalších obciach, a to nielen v okolí Trnavy. Záznamy o nich môžeme nájsť v kanonických vizitáciách. Hovorí o nich i vizitácia ostrihomskeho arcibiskupa Jozefa Baťaniho z roku 1782.⁴ Smolenickému dekanátu a 18 jeho farnostiam⁵ a stavu

miesto v dejinách východného Slovenska II. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2013, s. 134-148; HOLANOVÁ, Emília. Historická farská knižnica. In Čitateľ, roč. 38, č. 4, 1989, s. 149-150; HOLANOVÁ, Emília. Historická farská knižnica v Dunajskej Lužnej – časť Jánošíková. In *Knižnice a informácie*, roč. 29, č. 11, 1997, s. 460-463; KARABOVÁ, Katarína. Farské knižnice dunajského dekanátu na začiatku 19. storočia. In *Kniha 2013. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Dejiny knižnej kultúry Spiša*. Martin : Slovenská národná knižnica – Odbor Národná bibliografia, 2013, s. 429-435; KERUL-KMEC, Mírón. Farská knižnica vo Vyšnej Olšave. In *Slovo : časopis gréckokatolíckej cirkvi*, roč. 28, č. 22, 1996, s. 14; KOMOROVÁ, Klára. Vzácnosti farskej knižnice vo Vrbove. In *Knižnice a informácie*, roč. 31, č. 5, 1999, s. 194-199; RADVÁNI, Hadrián. *Knižnica rímsko-katolíckeho farského úradu sv. Martina v Hrnčiarovciach nad Parnou*. Trnava, 1997, 61 s.; RUŽIČKOVÁ, Klára. Fragmenty farských knižníc bansko-bystrickej diecézy v historickom knižnom fonde Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici. In *Knižnica*, roč. 5, č. 1-2, 2004, s. 50-52; SABOV, Peter – HNÁTOVÁ Anna. Farská knižnica z Hornej Súče. In *Knižnice a informácie*, roč. 32, č. 2, 2000, s. 67-68; SEDLÁK, Peter. Historická farská knižnica v Nižnej Myšli. In *Múzeum*, roč. 47, č. 4, 2001, s. 11-12.

² DOBROTKOVÁ, Marta. Farské knižnice vo svetle kanonických vizitácií a súčasnosť, In *Problematika historických a vzácných knižných fondů*. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci, Sdružení knihoven České republiky, 2009, s. 267.

³ CABADAJOVÁ, Jana. Farské knižnice ako fenomén kultúry a vzdelanosti. In *Kniha 2016 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry : výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredo európskom priestore*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2016, s. 121.

⁴ Bolo to práve rozhodnutie arcibiskupa Baťaniho, ktorý nariadil dôsledné rozdelenie farských knižníc od farských archívov. In LOPATKOVÁ, Zuzana. Stav farských knižníc vo svetle tzv. baťaniovských vizitácií. In *Kniha 2016 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry : výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredo európskom priestore*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2016, s. 155.

⁵ Ide o nasledujúce farnosti: Bohdanovce nad Trnavou, Bohunice, Boleráz, Dechtice, Dlhá, Dolná Krupá, Dolné Dubové, Dolné Orešany, Horné Orešany, Hrnčiarovce, Naháč Ružindol, Smolenice, Suchá nad Parnou, Špačince, Trstín, Veľké Brestovany a Zavar.

tamojších knižníc v čase uvádzanej vizitácie sa venovala Zuzana Lopatková. Nie ku každej fare je uvedený počet kníh, ktoré v čase vykonania vizitácie predstavovali farskú knižnicu, avšak, jednou z najväčších knižníc v rámci fár nachádzajúcich sa v Smolenickom dekanáte sa mohla pochváliť dolnodubovská farnosť. V roku 1782 ju tvorilo 173 titulov. Vo vizitácii sa rozlišovali knihy patriace farnosti a knihy, ktoré patrili priamo farárovi. Na rozdiel od Dolného Dubového, kostolná knižnica v Dolných Orešanoch vlastnila iba 20 titulov a rovnaký počet titulov mal aj tamojší farár. Samozrejme, treba dodať, že vo väčšine prípadov išlo o niekoľkozväzkové tituly. Vo farskej knižnici v Hrnčiarovciach nad Parnou našiel vizitátor 64 knižných titulov – spolu 76 zväzkov. Kým v Smoleniciach sa dohromady nachádzalo 284 zväzkov kníh a niekoľko fólií, v Špačinciach len 41 titulov diel. Bohato zásobená bola tiež knižnica v Sucheji nad Parnou, ktorá disponovala 284 zväzkami kníh a k tomu 19 titulmi vo fóliách. Okrem slabo vybavenej hornoořešanskej fary vlastnila pomerne málo kníh aj farnosť Ružindol, a to „len“ 12 titulov. A v Zavare našiel vizitátor pri svojej návšteve 126 kníh, z ktorých 102 patrilo farnosti a 24 priamo miestnemu farárovi.⁶

Rovnako Marta Dobrotková vo svojej štúdií *Farské knižnice vo svetle kanonických vizitácií a súčasnosť* vychádzala z vizitácie arcibiskupa Batániho a spracovala obce Bohdanovce nad Trnavou, Boleráz, Dechtice, Dolné Orešany, Hrnčiarovce nad Parnou, Naháč, Suchá nad Parnou, Špačince, Smolenice a Trstín.⁷ Autorka sa však zamerala aj na súčasný stav knižníc v troch z uvádzaných farností, a to Hrnčiarovce nad Parnou, Suchá nad Parnou a Smolenice. V smolenickej farskej knižnici bolo v 90. rokoch 20. storočia uložených 357 zväzkov, na fare v Sucheji nad Parnou sa nachádzalo na začiatku 90. rokov 20. storočia 1982 titulov diel a farskú knižnicu v Hrnčiarovciach nad Parnou tvorí v súčasnosti 580 knižných titulov.⁸

Hodnotnou je, nepochybne, aj farská knižnica vo Vrbove, o ktorej písala Klára Komorová a vo svojej štúdií ju spomína aj Marta Dobrotková: „*Inventár knižnice zachytáva kanonická vizitácia z roku 1803. Celkový fond knižnice predstavuje 1960 titulov v 2450 zväzkoch. Z tlačí, ktoré obsahuje knižnica, je*

⁶ LOPATKOVÁ, Stav farských knižníc vo svetle tzv. batániiovských vizitácií, s. 155-160.

⁷ Nie pri všetkých však autorka uviedla aj celkový počet kníh (či už zväzkov alebo titulov), ktoré sa v čase vizitácie v danej farnosti nachádzali. Farnosti, pri ktorých autorka uviedla sumárne počty kníh, boli Dolné Orešany, Hrnčiarovce nad Parnou, Suchá nad Parnou, Smolenice a Špačince. Keďže ide o farnosti, ktoré sú totožné so štúdiou doc. Lopatkovej, údaje z roku 1782 znovu uvádzať nebudem.

⁸ DOBROTKOVÁ, Farské knižnice vo svetle kanonických vizitácií a súčasnosť, s. 273-274.

*vzácná inkunábula z 15. storočia.*⁹ Oblasť dunajeckého dekanátu¹⁰ spracovala Katarína Karabová. V roku 1832 sa uskutočnila v obciach dunajeckého dekanátu kanonická vizitácia a súčasťou jednotlivých vizitačných záznamov sú aj údaje o farských knižniciach. Známe sú údaje o 63 dielach z Haligoviec, po 68 titulov v Lechnici a v Lesnici, 38 diel sa nachádzalo v Matiašovciach, 22 kníh našiel vizitátor počas svojej návštevy v Relove, 36 titulov v Spišskej Starej Vsi, 25 kníh v Spišských Hanušovciach, 55 diel vo Veľkej Frankovej a najviac, a to 89 kníh vo Veľkej Lesnej. Je pravdepodobné, že ďalší kňazi pôsobiaci v jednotlivých farnostiach tieto knižnice dopĺňali ďalšími dielami, avšak, ako uvádza samotná autorka: „...v dnešnej dobe nevieme, v akom stave sú zachované tieto knižnice.“¹¹ Veľká časť týchto knižníc dnes už, bohužiaľ, neexistuje, alebo z nich zostali len fragmenty a to, čo z nich zostalo, môžeme pokojne označiť ako „vzácné výtlačky“.¹²

Obec Dolná Krupá je známa viacerými pamiatkami – kaštieľ s parkom, kostol sv. Ondreja, hrobka Brunšvikovcov pod oratóriom kostola, mauzóleum Chotekovcov za kostolom, či v minulosti prekvitajúce rozárium grófkvy Márie Henriety Chotekovej, o ktorého obnovu sa dnes obyvatelia obce pokúšajú. V Krupej v minulosti pôsobili viacerí významní kňazi – obrodenci, literáti, či správcovia Spolku sv. Vojtecha v Trnave.¹³

Tamojšia fara však disponuje aj pomerne rozsiahlou knižnicou. Môžeme však túto knižnicu radiť medzi historické knižnice? Časť z jej zbierky určite áno. Dôvodom je presná definícia pojmu historická knižnica, podľa ktorej ide o „súbor historických kníh a iných historických dokumentov (rukopisy, mapy), ktoré sú viazané na konkrétne miesto svojho vzniku (...) a v súčasnosti poskytujú

⁹ DOBROTKOVÁ, Marta. Význam farských knižníc a archívov a ich využitie pre dejiny Slovenska na príklade kroniky farnosti Hrnčiarovce nad Parnou. In *Bibliotheca Antiqua 2012*. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci, Sdružení knihoven ČR, 2012, s. 183.

¹⁰ Ide o obce Haligovce, Lechnica, Lesnica, Matiašovce, Relov, Spišská Stará Ves, Spišské Hanušovce, Veľká Franková, Veľká Lesná, Fridman, Jurgov, Kacvín, Krempachy, Nedeca, Nižné a Vyšné Lapše, Nová Belá, Tribš. Z nich len niektoré sú dnes súčasťou Slovenska, a to Haligovce, Lechnica, Lesnica, Matiašovce, Relov, Spišská Stará Ves, Spišské Hanušovce, Veľká Franková a Veľká Lesná. KARABOVÁ, Katarína. Farské knižnice dunajeckého dekanátu na začiatku 19. storočia. In *Kniha 2013. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Dejiny knižnej kultúry Spiša*. Martin : Slovenská národná knižnica – Odbor Národná bibliografia, 2013, s. 429-430.

¹¹ KARABOVÁ, Farské knižnice dunajeckého dekanátu na začiatku 19. storočia, s. 429, 431.

¹² DOBROTKOVÁ, Význam farských knižníc a archívov a ich využitie pre dejiny Slovenska na príklade kroniky farnosti Hrnčiarovce nad Parnou, s. 183.

¹³ Správcami Spolku sv. Vojtecha pôsobiacimi v Dolnej Krupej boli Andrej Kubina a Martin Kollár.

okrem svojho obsahu aj historické údaje k miestam a osobnostiam; a historické knihy (historické knižničné dokumenty) sú považované všetky rukopisy a staré tlače do roku 1830. (...)¹⁴

Súčasťou spomínanej farskej knižnice fary boli tlače vydané v období od začiatku 17. storočia až do prvej polovice 20. storočia. Knižnica pochádza primárne z pozostalosti kňazov, ktorí pôsobili na dolnokrupskej fare. Niektorí z nich našli na miestnom cintoríne aj miesto svojho posledného odpočinku. Na niekoľkých knihách je zachovaný tiež ex libris ich majiteľov. To, že knihy po zosnulých kňazoch zostávali na fare, bolo výsledkom rozhodnutia synody z Trnavy z roku 1611. Tu bolo vydané nariadenie, podľa ktorého „*knižnice zosnulých farárov majú zostať na fare a stať sa základom farských knižníc. Cirkevná vrchnosť mala dohliadnuť, aby si príbuzní farára knihy nerozdělili ako dedičstvo, aj keď vedeli preukázať, že kňaz si knihy kupoval z vlastných prostriedkov.*“¹⁵

V zápisniciach z kanonických vizitácií sa existencia kníh na fare v Dolnej Krupej po prvýkrát uvádza v 18. storočí. Podľa kanonickej vizitácie z roku 1782 sa v tom čase nachádzalo na dolnokrupskej fare spolu „len“ 21 knižných titulov, z ktorých 17 bolo kostolných a len štyri diela patrili priamo miestnemu farárovi. Medzi diela, ktoré vlastnila farnosť, patrila latinská a slovenská Biblia, Komentáre k spisom sv. Tomáša, evanjeliá a epištoly v slovenskom jazyku, kázne v latinskom, slovenskom a českom jazyku, Život svätých, kázne určené na mariánske sviatky. Farár vlastnil Bibliu a zbierku kanonického práva.¹⁶ Zaznamenané sú ako *De Libris Parochi*. Omšové knihy sa však vo vizitáciách objavujú už skôr ako súčasť výbavy kostola. Z 19. storočia, z roku 1813 pochádza aj podrobný inventárny zoznam kníh. V zozname diel je väčšina z kníh z historickej farskej knižnice. Knihy sú v súpise zoradené podľa abecedy a rozdelené do siedmich tematických celkov: spirituálne, teologické, spevníky, právnické, historické, asketické a rôzne. Tento inventárny sumár zahŕňa celkovo 370 kusov kníh (konkrétne ide o 300 titulov). Podľa predpokladu sa o rozsiahlejšie budovanie farskej knižnice zaslúžil kňaz Juraj Ujazdovský,¹⁷ ktorý pôsobil na fare v Dolnej Krupej v rokoch 1790 až 1804.

¹⁴ DOBROTKOVÁ, Farské knižnice vo svetle kanonických vizitácií a súčasnosť, s. 266.

¹⁵ CABADAJOVÁ, Farské knižnice ako fenomén kultúry a vzdelanosti, s. 122.

¹⁶ LOPATKOVÁ, Stav farských knižníc vo svetle tzv. baťaniiovských vizitácií, s. 158. Stanislav Petráš vo svojom diele *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej* uvádza, že podľa vizitácie z roku 1782 bolo na fare v Dolnej Krupej 26 kusov kníh. PETRÁŠ, Stanislav. *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej*. Dolná Krupá : OZ Korompa, 2011, s. 30.

¹⁷ Juraj Ujazdovský (175? – 1814) – štúdium teológie absolvoval v seminári sv. Štefana v Trnave v roku 1773 Najskôr pôsobil v službách grófa Esterházyho, v rokoch 1776 – 1779 bol

Otázkou však zostáva, či získané knihy na fare aj zanechal, alebo si ich vzal na svoje nové pôsobisko. Ešte pred ním doplnil niekoľko desiatok kníh do knižnice jeho predchodca Jozef Antoni. Keďže Antoni v Krupej zomrel a je tu aj pochovaný, jeho pozostalosť zostala na fare. Farskú knižnicu dopĺňali ďalšími titulmi Ujazdovského nástupcovia, ako napríklad Ján Köntös, Anton Knapp, Andrej Kubina či Anton Rác. Z nich všetci, okrem Andreja Kubinu, zomreli a boli pochovaní práve v Dolnej Krupej.¹⁸

V roku 2003 dal vtedajší dolnokrupský farár František Očenáš svojoľne previezť všetky knihy z fary do Spolku sv. Vojtecha v Trnave. V septembri 2009 prišiel do Krupej nový kňaz, Mgr. Miroslav Kováč. Podpredseda OZ Korompa Mgr. Stanislav Petráš spolu s kňazom a ešte dolnokrupským rodákom a vedúcim knižnice Spolku sv. Vojtecha Jozefom Škodom zabezpečili, že v marci 2011 sa knihy vrátili späť na faru v Dolnej Krupej. Ešte predtým práve Jozef Škoda vyhotovil súpis všetkých týchto starých tlačí.

Podľa zhotoveného súpisu bolo v roku 2011 na dolnokrupskej fare uložených 511 knižných jednotiek. Najstaršia zaznamenaná kniha, ktorá sa na fare nachádzala, bolo dielo Antonia Gallonia *Vita Beati Philippi Nerii*¹⁹ z roku 1602. Podľa spomínaného súpisu sa na fare v Dolnej Krupej nachádzalo až 34 kusov kníh zo 17. storočia, 296 diel z 18. storočia, 158 kusov z 19. storočia, 22 kníh z 20. storočia a jedna bez datovania.²⁰

Tabuľka 1: Knihy podľa storočia, v ktorom vyšli²¹

Storočie	Počet kníh
17. storočie	13
18. storočie	250
19. storočie	136
20. storočie	25
bez datovania	10

kaplánom v Chtelnici. Odtiaľ odišiel za farára do Bojnej. Dňa 17. septembra 1790 bol vymenovaný za dolnokrupského farára. Od roku 1793 bol tiež členom Slovenského učeného tovarišstva. Vynaložil veľké úsilie, aby bol v Dolnej Krupej postavený nový kostol. To sa mu však nepodarilo dosiahnuť, tak sa v máji 1804 vzdal úradu v Krupej. Zomrel v domove pre kňazov v Trnave. PETRÁŠ, *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej*, s. 87.

¹⁸ PETRÁŠ, *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej*, s. 30-31.

¹⁹ Gallonius, Antonius. *Vita Beati P. Philippi Nerii Florentini*. Moguntiae, 1602.

²⁰ Podľa súpisu je až 35 kníh zo 17. storočia a 295 kníh z 18. storočia, avšak Jozef Škoda omylom jednu knihu zo 18. storočia datoval o storočie skôr.

²¹ Tabuľky mapujú knižnicu, ktorá je v súčasnosti na fare, t.j. v počte 434 kusov.

V skutočnosti sa však dnes na fare v Dolnej Krupej nachádza „len“ 434 kníh. Knihy boli vydané v období od 17. storočia až do prvej polovice 20. storočia. Najviac kníh, až 250 vyšlo v priebehu 18. storočia. Najstaršou zachovanou knihou je latinsky písané dielo *Concordantiae Bibliorum utriusque Testamenti veteris et novi* z roku 1620.²²

Otázkou však stále zostáva, kde sa nachádza niekoľko desiatok kníh, ktoré mali byť podľa vyhotoveného zoznamu na fare v Dolnej Krupej uložené. Kto ich vzal a kam boli prevezené. Chýba až 21 najstarších kníh, ktoré boli vydané v 17. storočí. Medzi chýbajúcimi dielami nájdeme tvorbu tak zahraničných, ako aj slovenských autorov, významných vedcov, slovenských obrodencov, či ďalších osobností pôsobiacich na našom území. Ide o diela, ako napríklad:

Antonius Gallonius – *Vita Beati Philippi Nerii* (1602)

Petrus Pázmány – *Rituale Strigoniense* (1656)

Giovanni Bona – *De divine psalmodia eiusque causis, mysteriis et disciplinis...* (1677)

Giovanni Bona – *Opera omnia* (1683)

Martinus Szentivanyi – *Dissertatio paralipomenica rerum memorabilium Hungariae* (1699)

gróf Imrich Čáki (Emericus Csaky) – *Horologium principum* (1742)

Samuel Timon – *Imago antiquae Hungariae* (1762)

Joannes Sajnovics – *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum* (1770)

Aurelius Augustinus – *De civitate Dei* (1771)

Josephus Ignatius Bajza – *Kresťanského katolíckého náboženstva, ktoré lidu swému wikládal, a pre všeobecný prospech widal* (3 zväzky, 1789 – 1796)²³

Antonius Bernolák – *Slowár Slowenský, Česko-Laťnsko-Nemecko-Uherský* (5 zväzkov, 1825 – 1827)

Ján Kollár – *Wýklad čili Přjmětky a Wyswětliwky ku Sláwy Dceře* (1832)²⁴
a mnoho ďalších.

Pokiaľ ide o jazyk jednotlivých diel, prevládala latinčina. Práve latinsky písaných bolo až 288 kníh, nasleduje 104 nemecky písaných diel a v štrnástich prípadoch išlo o diela v maďarčine. Súčasťou knižnice je aj 13 zväzkov

²² *Concordantiae Bibliorum utriusque Testamenti veteris et novi*. 1620.

²³ Práve Bajzova prvá časť *Kresťanského katolíckého náboženstva* vyšla ako prvá kniha v novovzniknutej tlačiarni Václava Jelínka v Trnave.

²⁴ Spomínané diela (autor i názov) sú uvádzané podľa súpisu tlačí vyhotovených Jozefom Škodom.

v slovenskom jazyku.²⁵ Kombinácia jazykov sa týka slovníkov z 19. a 20. storočia a v jednom prípade latinsko-slovenského misálu. Najstaršími zachovanými sú dva zväzky latinsko-maďarsko-nemeckého slovníka od Jozefa Mártona, ktorý vyšiel v Pešti v roku 1818.²⁶ Autorom maďarsko-nemeckého slovníka z roku 1844 je Moritz Bloch.²⁷ O niekoľko rokov neskôr, v roku 1866, vydal vo Viedni J. A. Grünner francúzsko-nemeckú konverzačnú príručku.²⁸ Francúzsko-nemecký slovník vyšiel tlačou ešte v 19. storočí, a to v roku 1870.²⁹ Ďalšie slovníky, vrátane misálu, vznikli už v priebehu 20. storočia.³⁰

Tabuľka 2: Počet kníh podľa jazyka, v ktorom boli napísané

Jazyk	Počet kníh
latinský	288
maďarský	14
nemecký	104
francúzsky	1
slovenský	13
český	5
kombinácia	9

²⁵ Patria sem:

- HABEL, František (prekl.): *Učení Múdrosti krestanskéj skrz které chudobní srdca ewanjelizowani to jest...* Trnava, 1802.

- PALKOVIČ, Juraj (prekl.) *Swaté písmo starého i nového zákona*. Ostrihom, 1829.

- RADLINSKÝ, Andrej. *Poklady kazateľského Rečnictva*. 1. zv. Banská Štiavnica, 1848; 3. a 4. zv. Budín, 1851.

- HATTLER, František. *Cithod. Leonharda Goffineho křesťansko-katolícka poučná kniha...* Trnava, 1908.

- KULHÁNEK, František. *Kronika československá*. 1. – 7. zv. Praha, 1923 – 1928.

²⁶ MÁRTON, József. *Lexicon trilingue latino-hungarico-germanicum*. 1. zv., 2. zv. Pestini, 1818.

²⁷ BLOCH, Moritz. *Neues vollständiges Taschenwörterbuch der ungarischen und deutschen Sprache*. Pesth, 1844.

²⁸ GRÜNNER, J. A. *Bozii's Conversations-Taschenbuch der französischen und deutschen Sprache*. Wien, 1866.

²⁹ SCHMIDT, J. A. E. *Vollständigstes französisch-deutsches und deutsch-französisches Handwörterbuch*. Leipzig, 1870.

³⁰ COUFAL, Jan – PELIKÁN, Xaver P. – ZÁBA, Gustav. *Slovník latinsko-český a česko-latinský*. Praha, 1906.; SEDLÁČEK, Josef. *Nový kapesní slovník latinsko-český a česko-latinský*. Třebíč, 1947.; RUSINSKÝ, František. *Nový kapesní slovník italsko-český a cestovní příručka*. Třebíč, 1949.

Niekoľko desiatok z kníh bolo opatrených vlastníckou značkou (ex libris) majiteľa. Najviac z takýchto kníh pochádza z pozostalosti dolnokrupských kňazov, ktorí sa tak vo veľkej miere zaslúžili o rozšírenie farskej knižnice, pričom išlo primárne o náboženskú literatúru.

Až 30 kníh bolo vlastníctvom kňaza Jozefa Antoniho, ktorý v Dolnej Krupej pôsobil len krátko, a to v rokoch 1787 až 1790.³¹ Po Antonim sa o ďalšie doplnenie zaslúžil Anton Knapp, ktorý spravoval dolnokrupskú farnosť v rokoch 1831 až 1848.³² Práve Knappovi patril aj Bernolákov *Slowár*, na ktorom bol jeho podpis a ktorý, ako už bolo uvedené, z knižnice zmizol. Ďalším z dolnokrupských kňazov, ktorí zadovážili nové tituly do farskej knižnice, bol Andrej Kubina. V Dolnej Krupej pôsobil v rokoch 1881 až 1892.³³ Okrem iných bol tiež majiteľom Kollárovho *Wýkladu k Slávy Dceře*, ktorá sa tiež už v knižnici nenachádza.³⁴ V rozsiahlej miere sa o rozšírenie knižnice zaslúžil aj Anton Rácz. Dolnokrupským farárom bol v rokoch 1896 až 1912.³⁵

³¹ Jozef Antoni (174? – 1790) – vo februári 1766 ukončil teologické štúdium v Trnave a stal sa kaplánom u grófa Jozefa Ňáriho. Neskôr bolo jeho pôsobisko Stefaneum, Pázmaneum a od roku 1784 Generálny seminár na Bratislavskom hrade. V júli 1787 bol vymenovaný za farára v Dolnej Krupej, kde aj v apríli 1790 zomrel. Je predpoklad, že práve v Dolnej Krupej bol aj pochovaný. PETRÁŠ, *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej*, s. 87.

³² Anton Knapp (1786 – 1848) – pochádzal z roľníckej rodiny z Gbelov. Študoval v seminári sv. Štefana v Trnave a po skončení štúdií sa v roku 1811 stal kaplánom v Pobeďime. Ako kaplán pôsobil aj v Senci, Trnave a v Ostrihome, ďalej bol farárom vo Svätom Kríži nad Váhom (dnešné Považany) a v apríli 1831 bol vymenovaný za farára v Dolnej Krupej. V čase tunajšieho pôsobenia vydal asi desať náboženských diel či prekladov. Spolupracoval s obrodencami a bol tiež členom Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej. Venoval sa aj písaniu farskej kroniky *Memorabilia una Directorium parochiae Alsó Korompa*. Anton Knapp zomrel v Dolnej Krupej a pochovaný bol na miestnom cintoríne. PETRÁŠ, *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej*, s. 88–89.

³³ Andrej Kubina (1844 – 1900) – pochádzal z roľníckej rodiny z Moravského sv. Jána. Gymnázium navštevoval postupne v Bratislave, Ostrihome a v Trnave. Pokračoval v štúdiu teológie a filozofie v Pešti a Ostrihome. V roku 1871 bol vysvätený za kňaza. Najskôr pôsobil ako kaplán vo Voderadoch a v Kamenici nad Hronom, ďalej ako katechéta v Ostrihome a v novembri 1881 bol vymenovaný za farára v Dolnej Krupej. Počas pôsobenia v Krupej bol v rokoch 1885 až 1891 aj správcom Spolku sv. Vojtecha. V roku 1887 sa zaslúžil o založenie a vydávanie *Pútnika svätovojteškého*. Kubina bol tiež literárne činný, venoval sa písaniu básní, zostavovaniu a vydávaniu modlitebných kníh a spevníkov. Zomrel v marci 1900 v Trnave. PETRÁŠ, *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej*, s. 89–90.

³⁴ Stanislav Petráš vo svojej knihe *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej* publikoval na strane 31 skeny titulných listov niekoľkých starých kníh, medzi nimi aj *Slowár* od Antona Bernoláka, či *Wýklad k Slávy Dceře* od Jána Kollára, na ktorých je vidieť ex libris. Titulné listy skenoval až po prevezení kníh zo Spolku sv. Vojtecha na faru do Krupej v roku 2011, čo svedčí o tom, že knihy na fare uložené naozaj boli.

³⁵ Anton Rácz (1844 – 1912) – narodil sa v Trnave. V Ostrihome sa venoval štúdiu teológie a tu bol aj v roku 1868 vysvätený za kňaza. Ako kaplán pôsobil v Lakšárskej Novej Vsi, v Chtelnici a Smoleniciach. Jeden rok bol administrátorom v Boleráze, odkiaľ odišiel na svoje

Tabuľka 3: Počet kníh z pozostalosti dolnokrupských farárov

Ex libris - meno	Počet kníh
Antoni Jozef	30
Knapp Anton	6
Kubina Andrej	3
Rácز Anton	28

Okrem tunajších kňazov mali knihy aj iných majiteľov, ktorých ex libris sa v nich zachoval. Vlastníkom dvoch z nich bol barón Ján Nepomuk Majtění.³⁶ Knihami, ktoré barón Majtění vlastnil, boli *Sancti Cypriani carthaginiensis archi-episcopi...* od Jána Baptistu Príleského³⁷ a *Paratitla in quinque libros decretalium Gregorii IX.* od Inocenta de Ciron.³⁸

Z miest, v ktorých boli jednotlivé knihy vydané, najviac, až 76 kusov, vyšlo v Trnave. Po Trnave vzniklo najviac diel, a to 40, v tlačiarňi v Benátkach (Venetiis), 35 kníh bolo vydaných v Augsburgu (Augusta Vindelicum) a 31 vo Viedni (Vindobona, Vienna). Miest vydania však bolo oveľa viac. Zo slovenských to bola ešte Bratislava, Banská Štiavnica a Skalica. Z okolitých krajín išlo o Budapešť (Budín, Pešť), Ostrihom, Graz, St. Pölten, Salzburg, Linz, Vroclav, Praha, Třebíč a Brno. Z územia dnešného Talianska sú, okrem Benátok, v knižnici knihy z Ríma, Bologne, Padovy a Turína. Viacero diel vyšlo aj v nemeckých mestách, ako napríklad Regensburg, Frankfurt nad Mohanom, Mníchov, Kolín, Stuttgart, Mainz, Pasov či Freiburg im Breisgau. V prípade jedenástich diel sa miesto vydania neuvádza.

Trnava bola v priebehu 16. až 18. storočia významným cirkevným i kultúrnym centrom nielen na území dnešného Slovenska, ale v celom Uhorsku. Rovnako tak bola sídlom Trnavskej univerzity. Prvá tlačiareň bola v Trnave zriadená kanonikom a prepoštom Mikulášom Telegdim v roku 1577. Súhlas

nové pôsobisko do Naháča. V júli 1896 bol vymenovaný za farára v Dolnej Krupej. Napriek silnej maďarizácii stále kázal po slovensky. Rácз zomrel v Dolnej Krupej v decembri 1912. Pochovaný bol na miestnom cintoríne. PETRÁŠ, *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej*, s. 91-92.

³⁶ S najväčšou pravdepodobnosťou ide o otca grófkы Márie Anny, ktorá sa v roku 1782 vydala za grófa Jozefa Brunšvika (Brunswick). Práve gróf Brunšvik bol majiteľom dolnokrupského panstva. PETRÁŠ, Stanislav. *Kaštieľ Dolná Krupá*. Dolná Krupá : Obecny úrad, 1999, s. 87.

³⁷ PRILESZKY, Joannis Baptista. *Sancti Cypriani carthaginiensis archi-episcopi, et africae totius primatis acta, et scripta omnia*. Tyrnaviae, 1761.

³⁸ CIRON, Innotentius. *Paratitla in quinque libros decretalium Gregorii IX*. Vindobonae, 1762.

k jej činnosti dal aj samotný panovník a v roku 1584 vydal pre Telegdiho tlačiareň osobitné privilégium. Tlačiareň nebola zameraná len na náboženskú literatúru, ale vychádzali v nej aj svetské diela či kalendáre. V roku 1586 Mikuláš Telegdi zomrel a kapitula sa začala s arcibiskupstvom sporiť o vlastníctvo tlačiarne. Z rozhodnutia panovníka sa novým vlastníkom tlačiarne stala kapitula. Arcibiskupstvo sa pravdepodobne s úspechom odvolalo, pretože zakrátko bola časť tlačiarne presťahovaná z Trnavy do Bratislavy. V roku 1609 sa tlačiareň stala výlučným majetkom arcibiskupstva, ktoré kúpilo podiel, ktorý mala v tlačiarňi kapitula. Časť tlačiarne pôsobiaca v Bratislave sa presťahovala späť do Trnavy a tlačiareň opäť začala fungovať ako jeden celok. Od roku 1640 je už známa ako univerzitná tlačiareň. V roku 1718 sa tlačiareň presťahovala na Hornopotočnú ulicu, kde sa nachádzala budova univerzity. „Zlatým obdobím“ tlačiarne bolo práve 18. storočie. Zamestnávala 20 pracovníkov, k jej vybaveniu patrilo šesť lisov, stroj na odlievanie písmen a mala tiež dve papierne. Po tom, čo bol v roku 1773 zrušený rád jezuitov, bola tlačiareň poštátnená. V roku 1777 prišlo k presťahovaniu univerzity z Trnavy do Budína a čo sa týka univerzitnej tlačiarne, spočiatku len časť, po roku 1797 už bola aj tá kompletne presťahovaná do Budína. Pokiaľ ide o množstvo kníh vydaných počas fungovania tlačiarne v Trnave, čísla nie sú jednotné. Každopádne, podľa Alojza Zelligera³⁹ predstavovalo celkovú knižnú tvorbu z trnavskej tlačiarne až 2120 titulov v latinskom, maďarskom, nemeckom a slovenskom jazyku. Ani po odchode univerzitnej tlačiarne z Trnavy nezostalo mesto bez tlačiarne, a to zásluhou Václava Jelínka. Od roku 1764 pracoval ako typograf v univerzitnej tlačiarňi. Neskôr sa stal trnavským mešťanom a v roku 1788 podal žiadosť o povolenie zriadiť si vlastnú tlačiareň. V roku 1820, tri roky pred smrťou, odovzdal tlačiareň synovi Jánovi Krstiteľovi Jelínkovi. Ten ju vlastnil až do roku 1841, kedy ju predal. Aj pri stanovení celkového počtu titulov vydaných v Jelínkovej tlačiarňi až do roku 1841 sa odhady rôznia, a to v rozmedzí od 472 až po 597 titulov v latinskom, slovenskom, maďarskom a nemeckom jazyku. Jelínkovci sa vo veľkej miere zaslúžili o šírenie slovenskej kultúry a literatúry. Podľa predpokladu tvorili slovenské diela až 27,5% ich celkovej produkcie. Po Jelínkovcoch sa novým majiteľom tlačiarne stal typograf Michal Spanraft, ktorý ju vlastnil do roku 1852, kedy tlačiareň predal. Za 11 rokov jeho vlastníctva vyšlo v tlačiarňi 203 titulov.⁴⁰

³⁹ ZELLIGER, Aloysius. *Pantheon Tyrnaviense*. Tyrnaviae : Soc. s. Adalberti, 1931, 257 s.

⁴⁰ KAZIMÍR, Štefan. Trnava v rokoch 1526 – 1848. In *Dejiny Trnavy*. Zväzok prvý. Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 211-214.

Tabuľka 4: Počet diel z farskej knižnice vydaných v Trnave

Tlačiareň	Počet kníh
Tlačiareň Trnav. univerzity (do roku 1777)	60
Tlačiareň v rokoch 1777 - 1797	1
Jelínkova tlačiareň (1788 - 1841)	11
Spanraftova tlačiareň (1841 - 1852)	0
Tlače po roku 1852	4

Ako už bolo uvedené, zo všetkých starých kníh tvoriacich historickú knižnicu, až 76 kníh bolo vydaných v Trnave. To predstavuje 17,5% zo všetkých starých diel na fare v Dolnej Krupej. Najviac, až 60 kusov, bolo vydaných v tlačiarňi Trnavskej univerzity na konci 17. a v priebehu 18. storočia. Najstaršou zachovanou knihou vydanou v Trnave je v tomto prípade *Synopsis tractatus theologici* od Thyrsa Gonzalesa, ktorá vyšla v roku 1696.⁴¹ Čo sa týka kníh z produkcie Jelínkovej tlačiarne, všetky vyšli v čase, kedy tlačiareň vlastnil Václav Jelínek, t.j. do roku 1820. Po roku 1852 ide už o diela vydávané v Spolku sv. Vojtecha.

Zo všetkých kníh vydaných v Trnave je až 60 náboženských a len 16 diel svetskej literatúry. Čo sa týka literatúry s náboženskou tematikou, jej autori sa vo svojej tvorbe venovali rôznym oblastiam náboženstva, viery a života veriacich.⁴² Filozof a profesor Trnavskej univerzity Martin Sentiváni sa vo svojom diele z roku 1708 zaoberal sv. omšou, Eucharistiou, vzývaním svätých, pokáním, modlitbami, tým, akú má cirkev autoritu, tradíciami cirkvi, písal tiež o pôste či cirkevných sviatostiach a trestoch.⁴³ Podobne ako Sentiváni sa téme viery, modlitby, či sviatostiam venoval aj Bernard Mercator.⁴⁴ „Z rozkazu a nákladom osvieteného pána Františka Xavera Fuchsa, z milosti Božej biskupa nitrianskeho“ bolo v trnavskej tlačiarňi Václava Jelínka vydané dielo *Učenie múdrosti kresťanskej*.⁴⁵ Neznámy jezuita písal zase o siedmich hlavných hriechoch, čomu príznačne zodpovedá aj názov diela *Vojna proti úhlavným*

⁴¹ GONZALEZ, Thyrsus. *Synopsis tractatus theologici*. Tyrnaviae, 1696.

⁴² Vo výbere bude prehľad len niekoľkých diel náboženského i svetského charakteru vydaných v Trnave.

⁴³ SZENTIVÁNYI, Martinus. *Doctrina fidei christianae ecclesiae, primorum quinq; saeculorum seu examen...* Tyrnaviae, 1708.

⁴⁴ MERCATOR, Bernardus. *Nucleus catecheticus, continens brevi compendio doctrinam fidei ac morum*. Tyrnaviae, 1748.

⁴⁵ HABEL, František Xaver (prekl.). *Učení Múdrosti kresťanskéj*. Trnava, 1802.

nepriateľom duše, alebo niektoré duchovné zbrane a užitočný prostriedok na skrotenie siedmich hlavných hriechov.⁴⁶ Podobnej téme, a to závidia, hnevu, lakomstvu, pýche a pokániu sa venoval aj Adalbert Tilkowski.⁴⁷ Dogmatické kázne o hriechoch a pokáni sú spracované aj v publikácii *Jeden rok kázní na nedele napísané Jánom Krstiteľom Molnárom, presbyterom zo Spoločnosti Ježišovej*.⁴⁸ Naopak, tému katolíckych sviatostí, ako je sviatosť krstu, prijímania či birmovania rozobral vo svojej tvorbe Ján Baptista Prileský, ktorý tiež pôsobil ako pedagóg na univerzite v Trnave.⁴⁹ Ďalšie dielo je taktiež z dielne Spoločnosti Ježišovi a neznámy autor v ňom rozoberá meditácie na viaceré témy, ako napríklad človek, smrť, hriechy, Božia láska, peklo, vláda Boha, Ježiš Kristus, Duch svätý, modlitba apod.⁵⁰ V roku 1753 vyšlo dielo Františka Saleského,⁵¹ v ktorom sa zamýšľal na tému smrti, posledného súdu, pekla, ale písal aj o trpezlivosti a pokore.⁵² Jedným z najznámejších svätcov, mysliteľov a filozofov je do dnešných čias sv. Augustín. Dva zväzky obsahujúce výber z jeho diela na tému lásky k Bohu, kde boli použité aj jeho listy, vyšli v Trnave v roku 1767.⁵³ Životné udalosti Ježiša Krista počas krížovej cesty spracoval a vydal Guilielmus Stanihurstus.⁵⁴ Niektorí autori sa vo svojej tvorbe zamerali na pápežov, ich život a pôsobenie. Jedným z nich bol Juraj Kolb, ktorý vypracoval prehľad pápežov od sv. Petra až po Benedikta XIII. Ten bol vo funkcii hlavy katolíckej cirkvi v rokoch 1724 až 1730. Zpracoval sem aj niekoľko štatistík týkajúcich sa rímskych biskupov.⁵⁵ Ako uvádza, toto dielo bolo písané ako obrana „proti Pánovi Jánovi Hübnerovi a iným luteránom, najmä

⁴⁶ *Bellum contra hostes capitales animae, sive Arma quaedam spiritualia, ac media edo- mandis septem vitijis capitalibus proficua...* Tyrnaviae, 1720.

⁴⁷ TILKOWSKI, Adalbertus. *Cura medica animae, sive de malo, malique causis, et remediis opusculum aureum*. Tyrnavie, 1752.

⁴⁸ MOLNÁR, Joannes Baptista. *Concionum pro dominicis annus unus...* Tyrnavie, 1766.

⁴⁹ PRILESZKY, Joannes Baptista. *Tractatus theologicus de sacramentis in genere, et in specie, de baptismo, confirmatione, eucharistia*. Tyrnaviae, 1757.

⁵⁰ *Viator christianus ad coelestem patriam per exercitia spiritualia directus. Pars prima. Complentens meditationes*. Tyrnaviae, 1729.

⁵¹ DE SALES, Francisco. *Philothea seu introductio ad vitam spiritualem*. Tyrnaviae, 1753.

⁵² MIKLOVIČ, Pavol. *Produkcia Trnavskej tlačiarnie zachovaná v zbierkach Západoslonského múzea v Trnave*. [Diplomová práca]. Trnava : Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, Katedra klasických jazykov, 2002, s. 37, 55, 70, 71, 81, 82, 156, 157, 184, 185, 202.

⁵³ AUGUSTINUS, Aurelius. *Sancti ... praecipuorum operum ad doctrinam de gratia Christi pertinentium*. 1. zv., 2. zv., Tyrnaviae, 1767.

⁵⁴ STANIHURSTUS, Guilielmus. *Dei immortalis in corpore mortali patientis historia...* Tyrnaviae, 1752.

⁵⁵ KOLB, Gregorius. *Series romanorum pontificum cum reflexionibus historicis...* Tyrnaviae, 1743.

niekdajším.⁵⁶ Životopisy pápežov spracoval v dvojväzkovom diele Anton Sandini. Prvá časť pojednáva o pápežoch od sv. Petra po Jána X., ktorého pontifikát skončil v roku 928. V druhej časti písal o pápežoch od Leva VI., t.j. od roku 928, až po Benedikta XIV., t.j. približne do roku 1740.⁵⁷ Neznámy jezuita zasa spísal v dvoch častiach životopis sv. Leva I. Veľkého, jeho reči k rímskemu ľudu a jeho listy.⁵⁸ Témou kňazstva, spovedami a spovedníkmi sa v diele *Príručka spovedníka, alebo skrátenejší spôsob, ako vykonávať spovednícky úrad podľa obradu* zaoberal ďalší z rádu jezuitov, František Hertzig.⁵⁹ O kňazstve a ideálnom kňazovi písal aj Ludovít Abelly, ktorého dielo *Posvätný Kristov kňaz, alebo príručka pustovníka k zbožne vedenému kňazskému životu* vyšlo v trnavskej Akademickej tlačiarňi Spoločnosti Ježišovej v roku 1747.⁶⁰ Ján Cabasutio je autorom dvojväzkového diela zaoberajúceho sa cirkevnými synodami a koncilmi. Vysvetľuje v ňom posvätné kánony, ako aj staré a nové cirkevné obrady a hlavné časti cirkevných dejín.⁶¹ Jeden z najvýznamnejších koncilov v dejinách – Tridentský koncil a jeho ustanovenia spracoval Filip (Philippus) Chiffletius. Koncil sa aj s prestávkami konal v rokoch 1545 až 1563 počas pontifikátu troch pápežov ako reakcia katolíckej cirkvi na prebiehajúcu reformáciu.⁶² Z nariadenia ostrihomského arcibiskupa Františka Barkóciho (Barkoczy) bol v roku 1775 v Trnave vydaný pre kňazov aj katechizmus zostavený práve z dekrétu Tridentského koncilu.⁶³ Niekoľko diel bolo venovaných aj životopisom svätých. Medzi ne patrí napríklad životopis sv. Salviána,⁶⁴ sv. Teofila a sv. Félix,⁶⁵ či dve samostatné diela o sv.

⁵⁶ MIKLOVIČ, *Produkcija Trnavskej tlačiarne...*, s. 78.

⁵⁷ SANDINI, Antonius. *Vitae pontificum romanorum*. 1. zv., 2. zv., Tyrnaviae, 1756.

⁵⁸ LEO I. *Sanctus, papa: Opera omnia*. P. I. *Sermones ad populum Romanum habiti*. Tyrnaviae, 1766.; LEO I., papa. *Opera omnia*. P. 2. *Epistolae ad diversos*. Praefationem vitam S. Leonis... Tyrnaviae, 1767.

⁵⁹ HERTZIG, Franciscus. *Manuale confessarii, seu methodus compendiosa munus confessarii rite obeundi*. Tyrnaviae, 1744.

⁶⁰ ABELLY, Ludovicus. *Sacerdos christianus seu manuductio ad vitam sacerdotalem pie inflituendam*. Tyrnaviae, 1747.

⁶¹ CABASSUTIUS, Joannes. *Notitia conciliorum sanctae ecclesiae*. Tom. 1., Tom. 2., Tyrnaviae, 1750.

⁶² CHIFFLET, Philippus. *Sacro sancti et oecumenici concilii Tridentini Paulo III., Julio III. et Pio IV. PP. MM. celebrati canones et decreta*. Tyrnaviae, 1765.

⁶³ *Catechismus ex decreto ss. Concilii Tridentini ad parochos...* Tyrnaviae, 1775.

⁶⁴ SALVIANUS, Massiliensis. *Opera omnia... cum commonitorio Vincentii Lirinensis...* Tom. 1. Tyrnaviae, 1752.

⁶⁵ PRILESZKY, *Acta et scripta sancti Theophili patriarchae Antiocheni...* Tyrnaviae, 1764.

Cecíliovi Cypriánovi.⁶⁶ Zaujímavým počinom je tiež spracovanie tridsiatich kázní konštantinopolského patriarchu a svätca Jána Chrysostoma mníchom Bernardom Montfauconom.⁶⁷ Je možné vidieť, že autori mali skutočne široké zameranie, čo sa týka spracovania náboženskej tematiky.⁶⁸

Medzi svetskú literatúru vydanú v Trnave, ktorá sa nachádzala aj vo farskej knižnici v Dolnej Krupej patrili napríklad Vergíliove diela *Bukoliky*, čiže piesne s pastierskou tematikou, *Georgiky* s roľníckou tematikou, či epos *Eneida*.⁶⁹ Rektor Trnavskej univerzity a zároveň historik, fyzik a astronóm František Kéri je autorom dvojväzkového diela o dejinách Byzantskej ríše. Prvý diel hovorí o období od roku 306 do roku 829, druhý sa venuje obdobiu od roku 829 až po zánik Byzantskej ríše v roku 1453.⁷⁰ Súčasťou knižnice bol aj prvý zväzok *Trojdielnej príručky uhorského práva* od Jána Szegediho.⁷¹ Historik a jezuita Juraj Pray je autorom odpovede na obrannú dizertáciu Jozefa Inocenta Dežerického.⁷² Ten, promaďarsky orientovaný, v nej rozoberal pôvod Hunov, Avarov a starých Maďarov, či zaujatie vlasti a vznik Uhorska. Pray v podobe listov mu odpovedal.⁷³

Ako sa však rímsko-katolícka cirkev stará o tieto farské knižnice? Markantný rozdiel v ich ochrane je vidieť v rámci katolíckej a evanjelickej cirkvi. Ako uvádza Marta Dobrotková vo svojej štúdii: „*Evanjelická cirkev augsburského vyznania na Slovensku sa k úlohám záchrany historických knižníc postavila veľmi razantne a programovo.*“⁷⁴

Už bolo spomenuté, veľká časť z rímsko-katolíckych farských knižníc, ktoré v minulosti zakladali a budovali kňazi na svojich farách po celom Slovensku dnes už neexistuje. Okrem iného boli dôvodom ich zániku krádeže. Zlodeji starých a vzácných kníh sa o existencii takýchto zbierok mohli

⁶⁶ *Epistolae D. Caecilii Cypriani carthaginensis episcopi totius Africae primatis et gloriosissimi martyris*. Tyrnaviae, 1755.; PRILESZKY, Joannes Baptista. *Sancti Cypriani carthaginensis archi-episcopi et Africae totius primatis acta, et scripta omnia*. Tyrnaviae, 1760.

⁶⁷ MONTFAUCON, Bernardus de. *Sancti patris nostri Joannis Chrysostomi archi-episcopi constantinopolitani homiliae*. Tyrnaviae, 1763.

⁶⁸ MIKLOVIČ, *Produkcia Trnavskej tlačiarne...*, s. 77, 78, 129, 130, 152, 153, 167, 168, 174, 189, 201, 213, 214, 222, 230, 234, 235, 237, 247, 275.

⁶⁹ VERGILIUS Maro, Publius. *Opera in scholis Societatis Jesu praelegi solita*. Tyrnaviae, 1719.

⁷⁰ KÉRI, Franciscus Borgia. *Historiae Byzantinae epitome, E Compluribus graecis praecipue scriptoribus concinnata*. Tom. 1., Tom. 2. Tyrnaviae, 1743.

⁷¹ SZEGEDI, Joannes. *Tripartitum Juris Ungarici tyrocinium...* Pars 1. Tyrnaviae, 1751.

⁷² PRAY, Georgius. *Epistola responsoria ad Dissertationem apologeticam Josephi Innocentii Desericii...* Tyrnaviae, 1762.

⁷³ MIKLOVIČ, *Produkcia Trnavskej tlačiarne...*, s. 53, 123, 124, 172, 220.

⁷⁴ DOBROTKOVÁ, Farské knižnice vo svetle kanonických vizitácií a súčasnosť, s. 266.

dozvedieť práve vďaka publikovaným štúdiám. Príkladom môže byť fara vo Vrbove, kde po zverejnení už spomínanej štúdie Kláry Komorovej v roku 1999 prišlo ku krádeži. Kým pôvodne tvorilo historickú knižnicu 2450 zväzkov kníh, o päť rokov neskôr ich bolo už len 1604. Medzi odcudzenými boli vzácne tlače zo 16. storočia, ktoré autorka vo svojej práci uvádzala. Počas krádeže prišiel miestny farár takmer o život.⁷⁵ Podobný prípad zasiahol aj Mojmirovce. Tamojšia fara disponovala ešte v roku 2006 rozsiahlou knižnicou, vrátane ôsmich tlačí zo 16. storočia a mnohých vzácných tlačí 17. a 18. storočia. Už o desať rokov neskôr sa na fare nachádzalo len 305 diel, z čoho iba tri tlače boli zo 16. storočia. Práve toto torzo sa podarilo zachrániť v roku 2015, aj to v poslednej chvíli. Mojmirovský farár dal knihy na fúrikoch vyviezť k smetným kontajnerom. Knižnica bola očistená, spracovaná a presťahovaná do miestneho zrekonštruovaného kaštieľa, kde je súčasťou expozície tamojšieho múzea.⁷⁶ Príkladom toho, ako skončili vzácne zbierky kníh na rímsko-katolíckych farách je aj farská knižnica z Hornej Súče, kde od roku 1834 až do svojej smrti v roku 1854 pôsobil významný slovenský buditeľ Michal Rešetka, ktorý sám sa venoval zbieraniu kníh. V minulosti tvorila len jeho súkromná knižnica viac ako 1000 slovenských a viac ako 600 inorečových titulov. Dnes však hornosúčanská farská knižnica pozostáva iba z 238 titulov a 275 zväzkov.⁷⁷

Postihol podobný osud aj farskú knižnicu v Dolnej Krupej? O tamojších najvzácnejších dielach písal Stanislav Petráš vo svojom diele *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej*, ktoré vyšlo v roku 2011 pri príležitosti 200. výročia vybudovania tamojšieho kostola.⁷⁸ Zaujímavosťou je, že „nezmizli“ všetky diela zo 17. storočia. Zrejme to bolo spôsobené tým, že knihy sú v policiach uložené podľa veľkosti a nie podľa abecedy či podľa veku. Napriek tomu môžeme skonštatovať, že v knižnici chýbajú najznámejšie diela našej proveniencie. S najväčšou pravdepodobnosťou išlo o čin plánovaný, keďže na prvý pohľad v knižnici žiadne knihy nechýbajú a to treba dodať, že knihy boli opatrené nálepkou s číslom. Na mieste vzácných tlačí sú dnes bezcenné diela, ktoré nájde v hociktorom antikvariáte.

⁷⁵ CABADAJOVÁ, Farské knižnice ako fenomén kultúry a vzdelanosti, s. 120.

⁷⁶ CABADAJOVÁ, Farské knižnice ako fenomén kultúry a vzdelanosti, s. 121, 125, 126. Viac o farskej knižnici v Mojmirovciach: KERESTEŠ, Peter. *Medzi starým a novým*. Mojmirovce : Obecný úrad, 2006, 288s.

⁷⁷ DOBROTKOVÁ, Význam farských knižníc a archívov a ich využitie pre dejiny Slovenska na príklade kroniky farnosti Hrnčiarovce nad Parnou, s. 184.

⁷⁸ PETRÁŠ, *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej*, s. 30-31.

Samozrejme, nie sú to len zlodeji, ktorí stoja za zánikom vzácných farských knižníc. V rámci 20. storočia bola časť knižníc zničená vojskami v rámci prvej a druhej svetovej vojny, ako aj prívržencami komunistického režimu. Takto sme prišli napríklad o knižnicu v Hronskom Beňadiku, ktorá bola demonštratívne na nádvorí kláštora spálená, alebo o farskú knižnicu v Beckove, ktorú, ako uvádza Jana Cabadaiová, „... naložili na nákladné auto a v rámci súťaže v zbere papiera na miestnej základnej škole odviezli celú knižnicu do Harmanca. Vzácne tlače boli použité na výrobu toaletného papiera.“⁷⁹

Niektoré z historických knižných fondov sa podarilo zachrániť odborníkom zo slovenských knižníc, archívov a múzeí. V Martine vzniklo špecializované pracovisko – Odbor správy historických knižných dokumentov a fondov Slovenskej republiky v Slovenskej národnej knižnici v Martine, ktorého úlohou je práve záchrana historických knižných fondov a diel, ktoré dnes už radíme ku kultúrnemu dedičstvu našej krajiny. Cieľom je zabrániť, aby boli tieto diela nekontrolovane predávané do zahraničia a tiež vhodným spôsobom zabrániť zhoršovaniu ich fyzického stavu.⁸⁰

Knižnica na dolnokrupskej fare už nie je kompletnou, napriek tomu zostáva jedinečnou zbierkou starých diel, akou sa nemôže pochváliť hoci ktorá obec na Slovensku. Je svedectvom o vzdelanosti tamojších kňazov ako aj o množstve a rôznorodosti titulov, ktoré v danej dobe vyšli nielen z trnavskej tlačiarne.⁸¹

Zoznam použitých prameňov a literatúry

- ABELLY, Ludovicus. *Sacerdos christianus seu manuductio ad vitam sacerdotalem pie inflit-uendam*. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1747, 348 p.
- AUGUSTINUS, Aurelius. *Sancti ... praecipuorum operum ad doctrinam de gratia Christi pertinentium*. Tomulus 1. Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1767, 304 p.
- AUGUSTINUS, Aurelius. *Sancti ... praecipuorum operum ad doctrinam de gratia Christi pertinentium*. Tomulus 2. Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1767, 344 p.
- CABADAJOVÁ, Jana. Farské knižnice ako fenomén kultúry a vzdelanosti. In *Kniha 2016 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry : výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredoeurópskom priestore*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2016, s. 120-127. ISBN 978-80-8149-072-9.

⁷⁹ CABADAJOVÁ, Jana. Farské knižnice ako fenomén kultúry a vzdelanosti, s. 123.

⁸⁰ DOBROTKOVÁ, Jana. Farské knižnice vo svetle kanonických vizitácií a súčasnosť, s. 265.

⁸¹ Štúdiá bola vypracovaná na základe grantového projektu VEGA č. 20/0451/1 Fenomén hradných panstiev a determinanty ich hospodárskeho vývoja v novoveku a grantu APVV-16-0619 Rímska kúria a Uhorské kráľovstvo v komunikačnej interakcii v stredoveku (s osobitným zreteľom na územie dnešného Slovenska).

- CABASSUTIUS, Joannes. *Notitia conciliorum sanctae ecclesiae*. Tomulus 1. Tyrnaviae : Typis Academicis Societ. Jesu, 1750, 330 p.
- CABASSUTIUS, Joannes. *Notitia conciliorum sanctae ecclesiae*. Tomulus 2. Tyrnaviae : Typis Academicis Societ. Jesu, 1750, 334 p.
- Catechismus ex decreto ss. Consilii Tridentini ad parochos...* Tyrnaviae : Typis Tyrnaviensibus, 1775, 741 p.
- CIRON, Innotentius. *Paratitla in quinque libros decretalium Gregoii IX*. Vindobonae, 1762.
- DE SALES, Francisco. *Philothea seu introductio ad vitam spiritualem*. Tyrnaviae : Typis Academicis Societ. Jesu, 1753, 432 p.
- DOBROTKOVÁ, Marta. Farské knižnice vo svetle kanonických vizitácií a súčasnosť. In *Problematika historických a vzácných knižných fondů*. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci. Sdružení knihoven České republiky, 2009, s. 265-276. ISBN 978-80-7053-283-6.
- DOBROTKOVÁ, Marta. Význam farských knižnic a archívov a ich využitie pre dejiny Slovenska na príklade kroniky farnosti Hrnčiarovce nad Parnou. In *Bibliotheca Antiqua 2012*. Olomouc : Vědecká knihovna v Olomouci, Sdružení Knihoven ČR, 2012, s. 183-188. ISBN 978-80-7053-298-0.
- Epistolae D. Caecilii Cypriani carthaginensis episcopi totius Africae primatis et gloriosissimi martyris*. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1755, 380 p.
- HABEL, František Xaver. *Učební Múdrosti krestánskéj*. Trnava : Václav Jelínek, 1802, 210 s.
- HERTZIG, Franciscus. *Manuale confessarii, seu methodus compendiosa munus confessarii rite obeundi*. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1744, 311 p.
- CHIFFLET, Philippus. *Sacro sancti et oecumenici concilii Tridentini Paulo III., Julio III. et Pio IV. PP. MM. celebrati canones et decreta*. Tyrnaviae : Typis Collegii Acad. Soc. Jesu, 1765, 334 p.
- KARABOVÁ, Katarína. Farské knižnice dunajeckého dekanátu na začiatku 19. storočia. In *Kniha 2015. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry. Dejiny knižnej kultúry Spiša*. Martin : Slovenská národná knižnica – Odbor Národná bibliografia, 2013, s. 429-435. ISBN 978-80-8149-018-7.
- KAZIMÍR, Štefan. Trnava v rokoch 1526-1848. In *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Trnava : Mesto Trnava, 2010, s. 151-242. ISBN 978-80-970C498-5-0.
- KÉRI, Franciscus Borgia. *Historiae Byzantinae epitome, E Compluribus graecis praecipue scriptoribus concinnata*. Tom. prior. Tyrnaviae : Typis Academicis Societ. Jesu, 1743, 254 p.
- KÉRI, Franciscus Borgia. *Historiae Byzantinae epitome, E Compluribus graecis praecipue scriptoribus concinnata*. Tom. posterior. Tyrnaviae : Typis Academicis Societ. Jesu, 1743, 240 p.
- KOLB, Gregorius. *Series romanorum pontificum cum reflexionibus historicis...* Tyrnaviae : Typis Academicis Societ. Jesu, 1743, 360 p.
- LEO I. *Sanctus, papa: Opera omnia. P. I. Sermones ad populum Romanum habiti*. Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1766, 400 p.
- LEO I., papa. *Opera omnia. P. 2. Epistolae ad diversos. Praefationem vitam S. Leonis...* Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1767, 512 p.

- LOPATKOVÁ, Zuzana. Stav farských knižníc vo svetle tzv. baťaniovských vizitácií. In *Kniha 2016 : zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry : výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku a v stredoeurópskom priestore*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2016, s. 154-163. ISBN 978-80-8149-072-9.
- MERCATOR, Bernardus. *Nucleus catecheticus, continens brevi compendio doctrinam fidei ac morum*. Tyrnaviae : Typis Academicis Soc. Jesu, 1748, 650 p.
- MIKLOVIČ, Pavol. *Produkcija Trnavskej tlačiarne zachovaná v zbierkach Západoslovenského múzea v Trnave*. [Diplomová práca]. Trnava : Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, Katedra klasických jazykov, 2002, 352 s.
- MOLNÁR, Joannes Baptista. *Concionum pro dominicis annus unus...* Tyrnavie : Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1766, 412 p.
- MONTFAUCON, Bernardus de. *Sancti patris nostri Joannis Chrysostomi archi-episcopi constantinopolitani homiliae*. Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Societatis Jesu, 1763, 518 p.
- PETRÁŠ, Stanislav. *Kaštieľ Dolná Krupá (1749-1999)*. Dolná Krupá : Obecný úrad Dolná Krupá, 1999, 147 s. ISBN 80-968141-5-X.
- PETRÁŠ, Stanislav. *Kostol sv. Ondreja v Dolnej Krupej*. Dolná Krupá : OZ Korompa, 2011, 124 s. ISBN 978-80-970751-0-1.
- PRAY, Georgius. *Epistola responsoria ad Dissertationem apologeticam Josephi Innocentii Desericii...* Tyrnaviae Typis Collegii Academici Societat. Jesu, 1762, 83 p.
- PRILESZKY, Joannes Baptista. *Acta et scripta sancti Theophili patriarchae Antiocheni...* Tyrnaviae : Typis Collegii Academici Soc. Jesu, 1764, 276 p.
- PRILESZKY, Joannes Baptista. *Sancti Cypriani carthaginensis archi-episcopi et Africae totius primatis acta, et scripta omnia*. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1761, 208 p.
- PRILESZKY, Joannes Baptista. *Tractatus theologicus de sacramentis in genere, et in specie, de baptismo, confirmatione, eucharistia*. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1757, 544 p.
- RAICSANI, Georgius. *Bellum contra hostes capitales animae, sive Arma quaedam spiritalia, ac media edomandis septem vitijs capitalibus proficua...* Tyrnaviae : Typis Academicis, 1720, 473 p.
- RAICSANI, Georgius. *Viator christianus ad coelestem patriam per exercitia spiritalia directus. Pars prima. Complentens meditationes*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1729, 196 p.
- SALVIANUS, Massiliensis. *Opera omnia... cum commonitorio Vincentii Lirinensis...* Tom. 1. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1752, 267 p.
- SANDINI, Antonius. *Vitae pontificum romanorum*. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1756, 776 p.
- STANIHURSTUS, Guilielmus. *Dei immortalis in corpore mortali patientis historia...* Tyrnaviae : Typis Academicis, 1771, 570 p.
- SZEGEDI, Joannes. *Tripartitum Juris Ungarici tyrocinium...* Pars 1. Tyrnaviae : Typis Academicis Societatis Jesu, 1751, 856 p.
- SZENTIVÁNYI, Martinus. *Doctrina fidei christianae exlesiae, primorum quinq; saeculorum seu examen...* Tyrnaviae : Typis Academicis, 1708, 260 p.

TILKOVŠZKI, Adalbertus. *Cura medica animae, sive de malo, malique causis, et remediis opusculum aureum*. Tyrnavie : Typis Academicis Soc. Jesu, 1752, 315 p.

VERGILIUS Maro, Publius. *Opera in scholis Societatis Jesu praelegi solita*. Tyrnaviae : Typis Academicis, 1719, 368 p.

ZELLIGER, Aloysius. *Pantheon Tyrnaviense*. Tyrnaviae : Soc. S. Adalberti, 1931, 257 s.

S U M M A R Y

In the work, the author devote herself to the old books, which are located on the parish in Dolná Krupá. The library was built by priests who lived in the parish in the past. In the year 2003 the books were transferred to the Saint Adalbert Association in Trnava. However, in March 2011 they returned to the parish in Dolná Krupá. But until this day, from library almost 80 books from more than 500 books of the significant Slovak and foreign authors were disappeared. In the parish are the books from the period from the 17th to the first half of 20th century. They were written primary in Latin followed by German and in a lesser extent by other languages. In several works ex libris have been preserved, especially of the priests from Dolná Krupá. The most books were published in a printery in Trnava. The author divided these books on the religious and secular literature, whose themes and authors she then devoted herself too.

RECENZIE / REVIEWS

ŽAŽOVÁ, Henrieta – MANÁK, Marián (eds) : *Fons Tyrnaviensis VIII*. Trnava : Pre Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave Vydavateľstvo TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS a VEDY, vydavateľstva SAV v Bratislave, 2020, 230 str. ISBN 978-80-568-0346-2.

V roku 2020 pripravil Ústav dejín Trnavskej univerzity dve publikácie pri príležitosti 385. výročia založenia Trnavskej univerzity: zborník *Fons Tyrnaviensis VIII* a reprezentatívnu publikáciu o budovách Trnavskej univerzity - *Sapientia aedificavit sibi Domum*.

Prvá časť recenzovaného zborníku *Fons Tyrnaviensis VIII* je venovaná univerzitným slávnostiam z rokov 2018 - 2019 (Cena Martina Palkoviča pre Petra Halamu, Máriu Linkešovú, Mareka Káčera a Janu Boroňovú, pocty Antonovi Hajdukovi a Antonovi Srholcovi, udelenia čestných doktorátov *Doctor honoris causa* pre Františka Mikloška, Viktora Lechtu, Oldřicha Chytila, Daniela J. Westa a Máriu Novotnú), či zlatých medailí Trnavskej univerzity pre členov Spoločnosti Ježišovej Jána Ďuricu a Andreja Filipka. Na jar 2019 bol zvolený po odchádzajúcom Marekovi Šmidovi za nového rektora Trnavskej univerzity René Bílik, ktorý pri inaugurácii dňa 13. novembra 2019 iste netušil, že jeho funkčné obdobie neblaho ovplyvní celosvetová pandémia Covidu 19.

V druhej časti sú uverejnené štúdie, ktoré sú výsledkom najnovších výskumov historikov, archivárov a klasických filológov. Dejinnému vývoju pôvodne stredovekého špitála sv. Heleny v Trnave sa v obsiahlej štúdii venovala Henrieta Žažová. V Trnave, podobne ako aj v iných uhorských (slovenských) slobodných kráľovských mestách, nechýbal špitál, ktorý plnil funkciu zariadenia pre chorých a starých obyvateľov, o opateru ktorých sa nemohli postarať vlastní príbuzní. Nachádzal sa na dolnom (južnom) konci stredovekej Trnavy. Autorka čerpá z mnohých prameňov a odbornej literatúry. Všíma si dejinný vývoj vzniku a rozvoja špitálov v stredovekej Európe spojených s rytierskymi a špitálnickými rehoľami, hlavne johanitmi. V prípade Trnavy sa však jednalo o rehoľu benediktínov. Neskôr sa o chod špitálov starali miestne mestské komunity. Špitály bývali obdarovávané buď pozemkovým vlastníctvom, príp. finančnými darmi, napr. v prípade testamentov od mešťanov.

Súčasťou trnavského špitálu bol aj kostol sv. Heleny, ktorý je dodnes významnou stojacou stredovekou gotickou stavbou. Autorka sa venuje jeho historicko - architektonickému výskumu, napr. na základe kanonickej viziácie z roku 1823. Záver štúdie prináša okrem výrezu z veduty mesta z roku 1745 aj tri historické fotografie bývalého špitálu s kostolom sv. Heleny.

Dalšia štúdia Radoslava Ragača približuje osudy hlohoveckých lekárníkov a ich lekárni v období raného novoveku. Autor na základe mnohých archívnych dokumentov prevažne z Maďarského národného archívu v Budapešti približuje osudy lekárníkov pôsobiacich v Hlohovci v 17. storočí, menovite uvádza aj ich 5 krátkych životopisných medailónikov.

Následné štúdie predstavujú osobnosti historickej Trnavskej univerzity. Václava Trnku (1739 - 1791) nielen ako profesora anatómie a tretieho dekana lekárskej fakulty nám v dôkladne vypracovanej štúdii približuje Václav Bartůšek. Práve v roku 2020 sme si pripomenuli významné výročie – 250 rokov od otvorenia poslednej, lekárskej fakulty na historickej Trnavskej univerzite (1770). Trnka, ako rodák z juhočeského Tábora, po vysokoškolských štúdiách pôsobil vo Viedni. Po založení lekárskej fakulty na Trnavskej univerzite v roku 1770 sa jeho vedecká práca spojila na 7 rokov s Trnavou a po presťahovaní univerzity do Budína pôsobil na nej až do svojej smrti. Profesorovi uhorského práva na právnickej fakulte Trnavskej univerzity (založenej v roku 1667) Pavlovi Klosovi a jeho dieľu sa podrobne venujú Adriana Švecová a Erika Juríková. Doposiaľ sa bádateľom nepodaril určiť tak dátum a miesto narodenia, rovnako dátum a miesto úmrtia tejto určite zaujímavej osobnosti historickej Trnavskej univerzity. Na Trnavskej univerzite prednášal v rokoch 1723 - 1759 domáce uhorské procesné právo a súdnu organizáciu. Súčasťou štúdie je slovenský preklad časti jeho diela *Prax čiže procesný poriadok používaný na cirkevných súdoch Mariansko - apoštolského Uhorského kráľovstva* s podtitulom *O advokátoch, O sporoch na cirkevnom súde*. Významnou osobnosťou historickej Trnavskej univerzity bol aj profesor astronómie František Weiss, narodený 16. marca 1717 v Trnave, ktorého vo svetle smútočnej reči po jeho smrti 10. januára 1785 v Budíne z pera profesora estetiky Juraja Serdahelihu predstavila Katarína Karabová. Súčasťou štúdie je latinská edícia smútočnej reči, rovnako ako aj jej slovenský preklad.

V ďalšej sekcii Správy, materiály je publikovaný Jezuitský slovník ako pomôcka na štúdium archívnych dokumentov od Jozefa Šimončiča a Wiktora Gramatowského, bývalého riaditeľa Centrálného archívu Spoločnosti Ježišovej v Ríme. Správy o konferenciách (Trnava 1238 - 2018 - úspešný európsky príbeh, Slovensko v historických osmičkách, O budovách Trnavskej univerzity) a výstave (k pocte architekta Emila Belluša - Belluš 120) z uplynulých rokov prezentoval Adrián Kobetič. V príspevku Henriety Žažovej je spomienka na životné jubileum 90. rokov života profesora a prvého riaditeľa Ústavu dejín Trnavskej univerzity Jozefa Šimončiča, ktorý zomrel 21. novembra 2020.

Záverečnú časť zborníka tvoria podobne ako aj v doterajších Fonsoch Recenzie. Lenka Pavlíková približuje Svet akademických ceremónií z pera

Adriany Krupovej a Mariána Manáka. Mária Grófová zostáva na akademickej pôde Trnavskej univerzity recenziou knihy *Čestní doktori Trnavskej univerzity*, od autorov Kataríny Hvizdošovej a Mariána Manáka. Erika Juríková sa venuje edícii a prekladu Cerronihho rukopisného diela Spisovateľa Kráľovstva českého, ktoré je uložené v Moravskom zemskom archive v Brne. Zuzana Lopatková recenzuje knihu Mareka Vařeku *Režijní velkostatek na predbělohorské Moravě*, ktorá približuje hospodárske pomery na ranonovovekej Morave v 16. a 17. storočí. Alena Macková nadväzuje obsiahlou recenziou zborníka vydaného katedrou histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity vydaného pod editorskou rukou vyššie spomínanej autorky Zuzany Lopatkovej, ktorá je dlhoročnou členkou uvedenej katedry - *Otázky zemepanského hospodárenia a správy v novoveku*. Radoslava Ristovská sa vo svojej recenzii venuje vedeckému zborníku Michala Badu a Diany Duchoňovej *Pohromy, katastrofy a nešťastia v dejinách našich miest*, ktorý vznikol na pôde Historického ústavu SAV v Bratislave. Henrieta Žažová približuje zborník vydaný Prešovskou univerzitou v Prešove pod editorským vedením Marcely Domenovej *Spoločnosť a dejiny II. s podtitulom človek - priestor - kultúra*. Alžbeta Hološová už tradične ako v predošliých číslach Fonsu recenzuje najnovšie maďarské cirkevné periodiká *Magyar Sion* z rokov 2017 - 2019, ktoré sú tradične venované odborných štúdiám zo starších aj novších uhorských cirkevných dejín.

Marián Babirát

* * *

VAŘEKA, Marek – ZÁŘICKÝ, Aleš (eds.). *Cisářovna Marie Terezie a střední Evropa (300 let od narození reformátorky)*. Hodonín : Město Hodonín, Centrum pro hospodářské a sociální dějiny při Filozofické fakultě Ostravské univerzity, Katedra historie, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Real Academia Sancti Ambrosii Martyris, 2019, 338 s. ISBN 978-80-87-375129.

V dňoch 14. až 15. novembra 2017 sa v priestoroch sály Európa Masarykovho múzea v Hodoníne uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia pod patronátom JCKV arcivojvodkyne Ulriky Habsbursko – Lotrinskej, pričom prednesené príspevky vyšli v samostatnej, nami recenzovanej kolektívnej monografii. V monografii sa okrem úvodného príspevku nachádza ďalších dvanásť príspevkov v ktorých sa autori, ako už z názvu monografie vyplýva, venujú predovšetkým cisárovnej Márii Terézii, jej panovaniu, reformám či

zahraničnej politike. Konferenciou a následnou monografiou sa snažili usporiadatelia a autori príspevkov poukázať na Máriu Teréziu ako na jednu z významných panovníčok českých krajín a osobnosť, ktorá sa odzrkadľuje nielen v mnohých vtedajších zákonoch či reformách, ale aj v hmotných pamiatkach, ktoré sa v Čechách zachovali do dnešnej doby.

Obsah monografie sa vnútorne člení na päť hlavných okruhov: Reformné snahy Márie Terézie, Staviteľstvo a reprezentácia cisárskej rodiny, Mária Terézia – Morava a Hodonín, Hospodárske aspekty vlády cisárovnej Márie Terézie a Nobilitácie v dobách Márie Terézie. V úvodnom príspevku autor Marek Vařeka všeobecnejšie naznačuje stredo európsky politický vývoj v 18. storočí. Okrem toho sa venuje cisárovi Karolovi VI., predovšetkým jeho politicko – hospodársko – ekonomickým aktivitám zameraným na strednú Európu a jeho snahám o zabezpečenie trónu pre svoju najstaršiu dcéru, arcivojvodkyňu Máriu Teréziu. Prakticky celá vláda cisára Karola VI. sa niesla v duchu zložitých politických jednaní s jednotlivými európskymi štátmi, pričom sa mu nakoniec podarilo zabezpečiť hladké predanie trónu svojej dcére na základe Pragmatickej sankcie, ktorú nakoniec uznali všetky dotknuté európske štáty. Autor v príspevku opisuje cestu Márie Terézie k moci, výber budúceho ženicha, jej nástup na trón a problémy, s ktorými sa musela sýkať a ktoré riešila hneď po nástupe na trón. Chronologicky uvádza základné aspekty a míľniky celej vlády, ale aj osobného života tejto výraznej osobnosti. Na záver konštatuje, že Mária Terézia svojim pôsobením, rozhodnosťou a energickosťou prekonala mnohých svojich predkov a kladne hodnotí reformy, ktorými ovplyvnila smerovanie celej monarchie k novovekému štátu. V nasledujúcej štúdii s názvom *Mária Terézia a reforma Trnavskej univerzity (1769-1777)* autorka Zuzana Lopatková bližšie analyzuje reformy Trnavskej univerzity v Trnave v období rokov 1769 až 1777, ktoré vzišli a boli realizované z iniciatívy cisárovnej a uhorskej kráľovnej Márie Terézie. Okrem toho v úvodných častiach štúdie naznačuje dejiny Trnavskej univerzity v Trnave od jej založenia do súčasnosti a približuje rozsiahle reformy školstva a univerzitného vzdelávania v Uhorsku v 18. storočí. Štúdia *Reformy Marie Terezie a města hukvaldského panství* od Lenky Novákovéj objasňuje, ako sa niektoré cisárske nariadenia Márie Terézie a jej syna Jozefa II. prejavili v poddanských mestách hukvaldského panstva a skúma, či sa v pramennom materiály objavujú zmienky o postoji predstaviteľov mesta či samotných mešťanov k reformám. Autorka taktiež sleduje, aký vplyv mali tieto zásahy na chod mesta a každodenný život obyvateľov, pričom sa zameriava na tri okruhy problémov – správu mesta, školstvo a príklad z každodenného života. Cieľom štúdie však nie je poukázať na všetky reformy a zmeny, ktoré sa priamo dotýkali miest, ale

na vybraných príkladoch ilustratívne poukázať na pozvoľnú transformáciu vtedajšej spoločnosti.

Problematiku staviteľstva a reprezentácie cisárskej rodiny otvára štúdia Petra Viléma Kolucha *Architektúra holičského zámku ve spojení se zámkem Hof*. Autor sa prostredníctvom tejto štúdie snaží poukázať na doposiaľ málo známe architektonické prepojenie medzi oboma zámkami (Holič, Hof) a ich priame prepojenie na viedenskú umeleckú scénu. Tak isto vyzdvihuje nezanebateľnú rolu oboch zámkov v danom období a považuje ich za ukážku architektonického vkusu v habsburskej ríši, pričom poukazuje aj na úzke spojenie južnej Moravy, Dolného Rakúska a uhorského Záhoria s dvorským umením vo Viedni. V tomto bloku má svoje miesto aj štúdia od Ivany Červenkovéj, ktorá nesie názov *Zámok v Holiči, miesto návštěv cisárského páru Márie Terézie a Františka Štefana Lotrinského*. Autorka si ako tému svojej štúdie vybrala menej známu kapitolu zo života Márie Terézie, a to návštevy v Holiči. Kládne si otázku, ako je vôbec možné, že sa do zorného poľa tejto významnej panovníčky dostalo malé zemepanské mestečko na severnom Záhori? Odpoveď nachádza vďaka manželovi cisárovnjej Františkovi Štefanovi Lotrinskému, ktorý sa v priebehu 40. rokov 18. storočia stal majiteľom majetkového komplexu na Záhori – niekdajších coborovských panstiev Holič a Šaštín. Františka Štefana prilákala na Záhorie výborná geografická poloha týchto panstiev, ktoré ležali v blízkosti Viedne a tiež tamojšie lesy, ktoré poskytovali priestor pre poľovačky, ktoré boli Františkovou vášňou. Autorka objasňuje, ako si dal cisár v Holiči vybudovať letnú rezidenciu spolu s patričným zázemím, ktorá mu mala zabezpečiť všetok dostupný komfort počas jeho návštev, ktoré autorka v príspevku zdokumentovala.

V bloku *Mária Terézia – Morava a Hodonín* figurujú dve štúdie. Prvá od Galiny Ruckej *Nenaplnená očakávaní*, v ktorej autorka opisuje snahy hodonínskych mešťanov o potvrdenie ich starých privilégií, ktoré náhodne našiel pod podlahou veže miestneho kostola sv. Vavrinca tamojší murársky tovariš Václav Hrdlička. Mestská rada nakoniec vyslala konšelov s prosbou o konfirmáciu starých výsad priamo k cisárovnjej Márii Terézii, ktorá však nenaplnila ich očakávania a konfirmáciu starých mestských výsad rezolútne zamietla. Miroslav Svoboda vo svojej štúdii nazvanej *Pruská okupace Moravy v letech 1741 – 1742* upriamuje pozornosť na túto zaujímavú etapu prvej sliezskej vojny, ktorá ostáva v súčasnosti akoby v pozadí záujmu vojenských historikov. Autor napríklad opisuje pohyby vojsk a vojenské operácie, problémy, ktoré museli zúčastnené armády a ich velenia počas presunov prekonávať či dopad vojenských udalostí na bežných obyvateľov dotknutých oblastí. V rozsiahlej štúdii s názvom *Mária Terézia, Karol Ferdinand Königsegg von Erps a reformy*

štátnej banskej správy v habsburskej monarchii podáva autor Miroslav Lacko detailný pohľad na pôsobenie a činnosť Karola Ferdinanda Königsegga, ktorý bol povolaný z Bruselu do Viedne, aby riadil banskú správu vo všetkých krajinách monarchie, pričom následne zohral rozhodujúcu úlohu pri formovaní najvyššej riadiacej elity vtedajšej banskej správy. Autor v závere príspevku na základe uvedených skutočností poukazuje na potrebu budúceho spracovania biografie Karola Ferdinanda Königsegga von Erps i ďalších vrchných komorských úradníkov, ktorí sa aktívne podieľali na strategickom rozhodovaní. Tomáš Krejčík v štúdiu *Měnová politika Marie Terezie* sleduje základné rysy reforiem, ktorými zasiahla Mária Terézia do menového a peňažného vývoja v monarchii. Autor pozitívne hodnotí zásahy a reformy cisárovnnej v tejto oblasti, pričom konštatuje, že v mnohom vystihla vtedajšie dobové trendy, ktorými sa mena následne poberala aj v ďalších storočiach. Štúdia s názvom *Maria Teresia (1717-1780) und ihre kaiserliche Porzellanmanufaktur Wien* od autora Michaela Macka bližšie naznačuje založenie, činnosť v rôznych časových etapách, produkciu konkrétnych výrobkov a v neposlednom rade význam známej cisárskej manufaktúry na výrobu porcelánu. Štúdiu dopĺňa aj zaujímavá obrazová príloha jednotlivých výrobkov z produkcie tejto manufaktúry.

Marek Vařeka je okrem úvodu aj autorom štúdie *Fenomén modernizace na příkladu zemědělství v Rakouském Slezsku v době vlády cisařovny Marie Terezie*. Zaujíma sa o otázky primárneho sektora – poľnohospodárstva, ktoré bolo dôležitou súčasťou hospodárstva štátu, čo je podľa autora vidieť aj na zmene prístupu štátneho aparátu k celému segmentu výroby. Autor upozorňuje na fakt, že modernizácia poľnohospodárskeho sektora umožnila spustenie priemyselnej revolúcie a zásluhy na ekonomickej premene strednej Európy oprávnenne pripisuje práve cisárovnnej Márii Terézii a jej manželovi Františkovi Štefanovi Lotrinskému. V poslednom bloku s názvom *Nobilitácia v dobách Marie Terezie* je zaradená štúdia Tomáša Krejčíka s názvom *Nobilitace jako nástroj vlády Marie Terezie*. Ako už z názvu štúdie vyplýva, autor sa zaoberá otázkami nobilitácie v dobe panovania Márie Terézie a v závere konštatuje, že doba vlády Márie Terézie predstavuje jasnú kontinuitu v nobilitačnej praxi a cisárovná našla v nobilitačnej politike spoľahlivý nástroj na ovplyvňovanie stavovskej reprezentácie v jednotlivých krajinách monarchie. Jiří Brňovják vo svojej štúdiu s názvom *Mezi Rakouskem a Pruskem, loajalitou a oportunismem (Šlechta Rakouského Slezska v období vlády Marie Terezie)* poukazuje na vytváranie genealogických a majetkových väzieb medzi šľachtou rakúskeho a pruského Slezska a na turbulentné zmeny v priebehu druhej polovice 18. storočia, ktoré

značne prispievali k začleneniu rakúsko-sliezskej nobility do supranacionálnej a v mnohom, podľa autora, doslova paneurópskej aristokracie.

Predkladaná kolektívna monografia je výborným výstupom a výsledkom kvalitnej práce vyššie spomínaných autorov jednotlivých štúdií. Štúdie postihujú široké spektrum tak rozsiahlej problematiky, akou je život, vláda i samotné reformy cisárovnej Márie Terézie. Hlavným cieľom autorov je prispieť k hlbšiemu poznaniu politiky, ekonomiky, hospodárstva i ďalších aspektov života vtedajšej novovekej stredoeurópskej spoločnosti a poukázať na spoločnú históriu v rámci priestoru dnešnej strednej Európy, ktorému 40 rokov Mária Terézia vládla. Predložená monografia potvrdila, že cisárovná Mária Terézia bola skutočne veľkou osobnosťou vtedajšej európskej politiky a podporili pozitívne vnímanie jej osoby, ako ochrankyne strednej Európy. Kvalitu textov podčiarkuje aj výber vhodných obrázkových príloh, čím sa publikácia stáva pre čitateľa ešte atraktívnejšou. Na záver možno skonštatovať, že vďaka predloženej publikácii získavame hlbší a komplexnejší obraz o živote a vláde Márie Terézie a obohatila túto problematiku o množstvo nových poznatkov.

Michal Franko

* * *

MÁJEKOVÁ, Jana Magdaléna. *Prešporskí pekári a ich špeciality*. Bratislava : Marenčin PT, spol. s.r.o., 2020, 192 s. ISBN 978-80-569-0544-9.

Pekárske remeslo patrilo vždy k mimoriadne dôležitým remeselným odvetviam a pekárski majstri boli spravidla súčasťou veľmi váženej a zámožnej vrstvy mestskej society. Pekárske produkty boli prirodzene veľmi žiadané a spotreba pečiva bola vysoká. Predovšetkým chlieb, ale aj a iné pekárske výrobky boli poživňou všetkých spoločenských vrstiev. Pečivo sa pravidelne dostávalo ako na dvorskú tabuľu, tak aj na šľachtické a meštianske stoly. Rovnako dôležitý, ak nie zásadnejší význam mal chlieb a pečivo pre vrstvy nemajetného nevýsadného obyvateľstva. Samozrejme, rozdiely by sme našli v kvalite pečiva a použitých surovinách, ako aj v množstve pečiva, ktoré si jednotlivé vrstvy mohli dovoliť. Pekárske remeslo, ktoré výrazne nadväzovalo na mlynárske, tak predovšetkým z dôvodu pravidelnej spotreby pekárskych výrobkov radíme k najlepšie prosperujúcim remeslám v období fungovania cechov. Existencia pekárskeho cechu, vysoký počet jeho členov (či už majstrov, tovarišov, alebo učňov), bolo zároveň určitým znakom rozmachu daného sídla.

Rôznymi aspektami pekárskeho remesla a typických výrobkov v Bratislave, predovšetkým v 19. storočí, sa vo svojej monografii zaoberá

Jana Magdaléna Májeková. Autorka vyštudovala študijný odbor História na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a v súčasnosti je internou doktorandkou Historického ústavu SAV. Prešporskému pekárstvu v 19. storočí sa venovala aj vo svojej diplomovej práci. Recenzovaná publikácia s názvom *Prešporskí pekári a ich špeciality* vznikla v rámci projektu „Z monarchie do republiky,“ riešeného na Historickom ústave SAV v Bratislave.

Monografia sa pekárskemu remeslu v Bratislave venuje z rôznych uhlov pohľadu, pričom časovo prechádza od stredoveku až po „dlhé“ 19. storočie, bohaté na údaje, resp. po začiatok 20. storočia. Autorka monografiu rozdelila na tri hlavné kapitoly. V prvej, pod názvom „Chlieb náš prešporský,“ sa sústreďuje na dejiny pekárskeho remesla v Bratislave od cechovej organizácie, cez pekárske spoločenstvo, až po pekárov, ktorí neboli členmi nijakého spolku. Čitateľ sa dozvie o cechovej hierarchii, dennom režime, pracovnej náplni, právach a povinnostiach učňov, tovarišov a majstrov. Autorka tiež náležite zhodnotila náročnosť tohto remesla aj problémy, s ktorými sa potýkali tovariši, pokiaľ chceli prevádzkovať vlastnú dielňu a stať sa pekárskym majstrom. Devätnásť storočie sa stalo obdobím kľúčových zmien v oblasti cechovníctva a s týmito Májeková čitateľa prehľadne oboznamuje. Prechod cechovej organizácie na živnostenské podnikanie nebol pre remeselníkov vždy jednoduchý a v súlade s legislatívnymi zmenami došlo k založeniu tzv. pekárskeho spoločenstva. Text je zároveň doplnený o významné bratislavské pekárske rodiny, ich príslušníkov a životné osudy. Tak ako v prípade iných remesiel, aj v pekárskom sa znalosti a zručnosti spravidla dedili z otca na syna, prípadne synov. Preto je veľmi zaujímavé sledovať životné príbehy z pokolenia na pokolenie, čo môže byť samo o sebe námetom prinajmenšom na štúdiu. V 19. storočí zároveň dochádza k modernizácii a zavádzaniu strojov aj v prípade pekárskeho remesla. Napriek tomu, že technologické novinky si len pomaly nachádzali cestu k malovýrobcom, aj medzi bratislavskými pekármi možno nájsť odvážlivcov, ktorí sa mechanizácie a elektrifikácie nezľakli. Okrem toho sa autorka čiastočne dotýka aj legislatívnej problematiky na prelome 19. a 20. storočia, nespokojnosti pekárskych tovarišov a majstrov, ktoré vyústili až do štrajkov. Predzvestou nasledujúcich kapitol, v ktorých sa Májeková venovala špecialitám a unikátnym pochúťkam bratislavských pekárov, sú pekári „na voľnej nohe.“ Tí neboli členmi pekárskeho spoločenstva, ale sa od neho odčlenili najmä v dôsledku vysokého dopytu po slávnych prešporských bajgloch a suchároch, či potrebe špecifických surovín na ich výrobu.

Ako sme už naznačili, ďalšie kapitoly autorka venovala prešporským pekárskym špecialitám, ktoré boli známe nielen doma, ale aj v zahraničí. Prvou pochúťkou boli dnes už zabudnuté prešporské sucháre. Oceňujeme pritom

Májekovej zámer predstaviť tieto sucháre vo svetle doby, v ktorej vznikli a natoľko Prešporok preslávili, že boli označované ako „*prešporský svetoznámy klenot*“, alebo „*najväčšia atrakcia Prešporka*“ (s. 72). Okrem toho do tejto časti monografie zaradila aj dobovú receptúru na prešporské sucháre, ako aj najznámejších pekárskych majstrov, ktorí sa na ich pečenie špecializovali. Pozoruhodné je, že medzi členmi pekárskeho spoločenstva v tomto smere nepanovala rivalita, ale dokázali spoločne oslavovať úspechy ktoréhokoľvek zo svojich členov. Mnohí z pekárov totiž dosiahli úspechy aj na zahraničných pekárskych výstavách.

Ďalšou tradičnou pochúťkou, na ktorú sa autorka sústredila, sú na rozdiel od suchárov naďalej veľmi populárne prešporské bajgle, teda bratislavské rožky. Kapitola zahŕňa prvé písomné zmienky o pečení bajglov, ako aj zmeny v receptúre a ich plnenie najmä makovou, či orechovou plnkou. Práve takéto sladké plnené bajgle sa stali veľkou pýchou Prešporka, najmä 18. a 19. storočia a ako také sa stali symbolom mesta. Ich popularita bola natoľko veľká, že podľa pôvodnej či upravenej, „vylepšenej“ receptúry sa ich snažili piecť aj vo Viedni. Tradícia Prešporka však bola veľmi silná. Niet pochyb, že prešporské bajgle sa stali doslova fenoménom, ktorý vtedajší Prešporok preslávil po celom svete. Májeková tiež ozvláštnila text svojej publikácie rôznymi zmienkami o bajgloch v literatúre, neraz aj v divadelných hrách či anekdotách. Zároveň opäť poukázala aj na najznámejšie pekárske rodiny a ich príslušníkov, ktorí sa stali známymi vďaka pečeniu bajglov. Okrem toho sa zaoberala aj reklamou jednotlivých pekárov a spôsobmi propagácie svojich výrobkov.

Publikáciu dopĺňa bohatá obrazová príloha, nielen priamo v texte, ale bola jej venovaná aj samostatná záverečná časť. Pri takto zvolenej téme je obrazová dokumentácia podľa nášho názoru aj pri odbornej publikácii veľmi potrebná a dotvára celkový dojem u čitateľa aj z vizuálneho pohľadu. Monografia je písaná pútavo, zrozumiteľne a ponúka široké spektrum informácií v rámci zvolenej tematiky. Z nášho pohľadu by sme však ocenili umiestnenie poznámok priamo do textu, a nie v závere publikácie. Rozumieme ale, že to môže byť otázkou prezentácie zo strany vydavateľa. Monografia Jany Magdalény Májekovej môže osloviť nielen odbornú, ale aj laickú verejnosť vďaka svojej netradičnej, ale o to zaujímavejšej téme aj spôsobu spracovania. Autorka týmto prajeme veľa ďalších úspechov vo výskumnej a publikačnej činnosti.

Alena Macková

* * *

KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid. *Za bránami sirotincov. Počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750 – 1815)*. Bratislava : Veda vydavateľstvo SAV, Historický ústav SAV, 303 s. ISBN 978-80-224-1794-5.

Budovy sirotincov aj v súčasnej modernej dobe vyvolávajú v ľuďoch pocit tiesne, vnútorného nepokoja a smútku. Už z princípu by každé dieťa malo vyrastať v harmonickom prostredí, obklopené láskou oboch rodičov. Nie je to však samozrejmosťou dnes a nebolo tomu tak ani v minulosti. Aké teda boli sirotské ústavy v novoveku a aká bola starostlivosť o deti, ktoré z rôznych dôvodov zostali (alebo aj nie) bez rodičov? Aj na tieto otázky možno nájsť odpovede v novej monografii s názvom „*Za bránami sirotincov. Počiatky ústavnej starostlivosti o osirelé deti v Uhorsku (1750 – 1815)*“ z pera Ingrid Kušnirákovej. Ide o veľmi zaujímavo zvolenú tematiku, ktorej v doterajšej slovenskej historiografii nebola venovaná náležitá pozornosť, hoci si ju nesporne zaslúži. Preto treba hneď na začiatku vyzdvihnúť zámer autorky preskúmať túto problematiku.

Mgr. Ingrid Kušniráková PhD. Pracuje na Oddelení dejín 19. storočia na Historickom ústave SAV, pričom sa bližšie špecializuje na cirkevné a sociálne dejiny Uhorska v období raného novoveku, až do polovice 19. storočia. Recenzovaná publikácia je výsledkom projektov „Formy starostlivosti o osirelé a sociálne odkázané deti v období modernizácie“ a „Na ceste k modernej spoločnosti. Tri storočia novoveku,“ riešených v rámci Historického ústavu SAV.

Monografia je tematicky rozdelená do niekoľkých okruhov. V prvom z nich sa autorka venovala ranonovovekej ústavnej starostlivosti o siroty v celoeurópskom kontexte. Ako samotná autorka zmienuje v úvode (s. 11), zamerala sa predovšetkým na dejiny sirotincov, ich zakladateľov, zamestnancov či finančné zabezpečenie. O každodennom živote sirôt v ústavnej starostlivosti sa prirodzene zachovalo minimum informácií. Najprv sa čitateľ dozvie o prvých ústavoch pre „najdúchov“ v Európe a delení detí na odložené deti a siroty. Práve táto diferenciácia bola vo vnímaní ústavnej starostlivosti, najmä v jej počiatkoch kľúčová. Dôraz sa kládol na morálnu výchovu zverencov. Rozdiel tiež vidieť v možnostiach starostlivosti o osirelé deti – tie sa dostali buď do pestúnskej starostlivosti, do sirotinca, alebo v najhoršom prípade do mestského špitála či chudobinca. Ďalej sa sústredila na výrazný rozmach starostlivosti o siroty v Nizozemsku, a na vplyv, ktorý tieto ústavy mali na vznik podobných inštitúcií v Nemeckej ríši. Následne nadviazala vplyvom merkantilizmu na sociálnu starostlivosť o siroty, keďže chudobné občianstvo a osirelé deti mali byť využívané ako pracovná sila v snahe eliminácie žobrania. Okrem toho sa venovala aj vplyvu nového reformného smeru, tzv.

pietizmu, na dobovú starostlivosť o siroty a fungovaníu sirotinca v Halle pod vedením sociálneho reformátora Augusta Hermana Francka. Dôraz sa kládol na náboženskú výchovu v duchu pietizmu. Netradičné však z nášho pohľadu je, že „viac ako polovica detí mala žijúceho otca“ (s.32). Nešlo teda primárne o starostlivosť o chudobné deti bez rodičov. Na Franckeho nadviazal v Prusku vznik vojenského sirotinca v Postupime, založený Fridrichom Wilhelmom I. Záver prvého okruhu sa týkal sporov z konca 18. storočia ohľadne spôsobu starostlivosti o siroty.

Druhá časť práce sa zaoberá ústavnou starostlivosťou o siroty v rakúskych krajinách. Cieľom takejto starostlivosti bolo opäť obmedzenie verejného žobrania. Spôsob, akým sa v rakúskych krajinách pristupovalo k osirelým deťom Kušnieráková demonštruje prostredníctvom dvoch popredných poradcov na viedenskom dvore, pričom rozoberá ich názory. Nás zaujal predovšetkým postoj Josepha Sonnenfelsa, ktorý pokladal rozlišovanie osirelých detí podľa ich spoločenského statusu či majetkového zázemia za neprípustné. (s. 54). Takýto názor totiž nebol bežný. V Habsburskej monarchii sa podobne ako v nemeckých krajinách a Prusku často pristupovalo k sirotám ako k potenciálnej lacnej pracovnej sile, avšak dôležité bolo aj ich vzdelanie. Na ďalších stranách sa autorka sústredila na počiatky ústavnej starostlivosti o siroty v rakúskych krajinách, úroveň zaopatrenia o deti a nedostatky, ktoré sa v rámci nej pravidelne prejavovali. Kvalitu starostlivosti prezentuje na základe niekoľkých príkladov, pričom najväčšiu pozornosť venovala viedenskému sirotincu Našej milej Panej, do ktorého sa už angažovala aj Mária Terézia. Veľmi pozitívne hodnotíme časť, v ktorej autorka publikuje dobovú kritiku na tento viedenský sirotinec z pera nemeckého osvietenca Friedricha Nicolaia. Z nej si čitateľ ľahko vytvorí obraz o najväčších nedostatkoch a problémoch vtedajších sirotincov všeobecne. Druhú časť uzatvárajú tereziánske sirotince, ktoré boli spojené s manufaktúrami a ktorých vznik inicioval dvor vo Viedni. Aj v tejto pasáži sú vykreslené podmienky, v akých siroty žili a zmienené sú aj premeny, ktorými si ústavná starostlivosť prešla nástupom Jozefa II. na trón.

Tretí tematický okruh zahŕňa poznatky o ústavnej sirotskej starostlivosti v Uhorsku v priebehu 18. storočia. Na rozdiel od doteraz prezentovaných krajín, v Uhorsku sa v prvej polovici 18. storočia ústavnou starostlivosťou o siroty ani nezaoberali. Trvalo dlho, kým sa tu takéto tendencie prejavili, pričom zásluhu v tomto ohľade treba pripísať Márii Terézii. Najprv sa autorka zmieňuje o niekoľkých sirotincoch v rôznych kútoch krajiny a stručne aj o ich správe a materiálnom zabezpečení. Vzhľadom na neskoršie chápanie sirotincov ako vzdelávacích inštitúcií, je dôležité pochopiť fungovanie uhorského ľudového školstva v tomto období. Preto sa aj Kušnieráková sústredila

na vzájomnú koexistenciu a prepojenie úprav školstva v súvislosti so správou sirotincov, ako aj povinnosti riaditeľov ústavov a vzdelanie chovancov. Právnej úpravy sa starostlivosť o osirelé deti dočkala až normatívom pre sirotince z roku 1780, hoci do praxe nikdy nebol zavedený. Autor František Balassa sa v ňom dokonca odvolával na politiku Márie Terézie, ktorá vraj „vnímala starostlivosť o siroty ako jednu z priorit svojho panovania.“ (s. 98). Ako Kušniráková konštatuje na s. 108, Balassov normatív sa viac zaoberal odkazmi na pomery v kráľovskom sirotinci v Tomášikove, ako vidinou budúceho usporiadania uhorskej ústavnej starostlivosti o siroty. Napriek tomu nachádzame v návrhoch normatívu mnohé pozoruhodnosti. Prameň je odrazom doby, v ktorom vznikol. Z niektorých jeho odporúčaní, ktoré autor formuloval, bolo badateľné inovatívne myslenie. V kontraste s náznakmi nového pohľadu na ústavnú starostlivosť však Balassa niektoré návrhy formuloval puritánsky a do istej miery nelogicky. Túto stať monografie hodnotíme veľmi pozitívne, pretože si čitateľ môže vytvoriť obraz doby priamo z prvej ruky. Ďalej sa autorka venovala zmenám v starostlivosti o siroty v Uhorsku po smrti Márie Terézie a nástupe Jozefa II. Zmeny badať aj na príklade šopronského sirotinca po roku 1790, najmä v jeho režime.

Uhorskom sa publikácia zaoberá aj naďalej, pričom autorka podrobnejšie mapuje dva sirotince – Kelcz-Adelffyho sirotinec v Köszege a tzv. Kráľovský sirotinec, ktorého sídlo sa niekoľkokrát zmenilo. Pri každom z nich sa venuje počiatkom daného sirotinca, jeho financovaniu, správe, personálu, a samozrejme samotným chovancom a ich vzdelávaniu. Ide o veľmi podrobné spracovanie množstva archívneho materiálu a odbornej literatúry na vysokej úrovni. Práve túto časť práce možno hodnotiť ako najprínosnejšiu z pohľadu uhorských pomerov a zároveň ide o kľúčovú časť monografie.

Veľmi zaujímavou časťou práce sú informácie o konkrétnych chovancoch sirotincov, ktoré sa autorke podarili zistiť. Napr. v rámci sirotinca v Köszege čerpala zo záznamov jeho prefektov. Cieľom výrazne konfesiónálne ladeného sirotinca v jezuitskej správe bola prevýchova protestantských detí a ich konvertovanie na katolícku vieru. Sirotinec pritom dostal pečať semináru konvertitov. Deti pritom často vôbec neboli sirotami, ale samé utekali od rodičov s cieľom konvertovania. Takéto prípady by bolo veľmi zaujímavé spracovať aj samostatne formou štúdie. Špecifické sú osudy köszegeho sirotinca po zrušení Spoločnosti Ježišovej, nástupe Jozefa II. na trón, či presťahovaní chovancov do Bratislavy. Veľmi prínosné sú prehľadné tabuľky o uplatnení chovancov na prelome 18. a 19. storočia.

V ďalšej stati sa Kušniráková venovala už spomínanému tzv. Kráľovskému sirotincu a jeho pôsobenie rozdelila do troch období, v súlade

s jeho sídlom. Prvým sídlom bol kaštieľ v Tomášikove a neskôr Senec, pričom bol opäť určený najmä pre siroty – konvertitov. Ako už názov sirotinca napovedá, na jeho počiatkoch stála Mária Terézia, ktorá sa oň veľmi zaujímala, a dokonca ho aj osobne navštívila. Angažovala sa napr. aj v jeho personálnom zabezpečení, pričom autorka vykresľuje mnohé problémy, ktoré nielen v tejto súvislosti vznikali. Jedným z nich bolo finančné zabezpečenie, ale aj stravovanie, ošatenie či výučba a vzdelanie chovancov. Zmeny v chode sirotinca sú vykreslené aj v súvislosti s meniacimi sa správcami, resp. kurátormi sirotinca. Osobitnú pozornosť venuje snahe o chov hodvábnika morušového a výrobe hodvábu. Zamerala sa tiež na spôsob prijímania chovancov a možnosti, ako o nich zistiť čo najviac informácií (zo zachovaných albumov chovancov a ich zoznamov). Zároveň treba vyzdvihnúť kritickú prácu autorky s prameňmi a prácu s poznámkovým aparátom.

Druhé obdobie kráľovského sirotinca determinuje jeho presídlenie do Bratislavy, pričom toto obdobie je charakteristické mnohými zmenami v jeho vedení, personálnom zabezpečení a financovaní. Bratislavská etapa fungovania kráľovského sirotinca bola veľmi náročná a jeho tunajšie pôsobenie bolo ukončené pohromou. Tak ako v rámci vtedajšieho prijímania nových chovancov, aj autorka venovala značnú pozornosť ich zdravotnému stavu, keďže chlapci s akýmkoľvek hendikepom boli z prijímacieho konania vylúčení a zväčša končili v chudobincoch. V absolútnom protiklade s bežnou, laickou predstavou o sirotingoch sa doň na konci 18. storočia začali prijímať takmer výlučne chlapci z urodzených rodín. Súvis treba vidieť s problematikou finančného zabezpečenia. Úrady museli často riešiť aj vysokú úmrtnosť detí v ústave.

Príbeh kráľovského sirotinca sa uzavrel po jeho opätovnom presunutí z Bratislavy do Györu. Táto posledná etapa jeho fungovania by sa dala charakterizovať ako „dožívanie.“ Po presťahovaní sirotinca začalo do popredia vystupovať čoraz viac problémov a nedostatkov, čo sa prejavovalo aj vysokou fluktuáciou zamestnancov. Dlhو sa riešilo aj samotné sídlo pre ústav. Práve dejiny kráľovského sirotinca, tak ako ich autorka prehľadne opísala, sú dobrým príkladom toho, ako sa menili pomery a priority za vlády Márie Terézie, následne za jej syna Jozefa II., až po začiatok 19. storočia.

Monografia, ktorá sa čitateľovi dostane do rúk je veľmi zaujímavá a prínosná nielen z pohľadu jej tematického zamerania, ale najmä svojím vyhotovením, podrobnou prácou s archívnymi prameňmi a literatúrou. Súčasťou monografie sú aj prehľadné tabuľky a obrazový materiál rôzneho charakteru (vyobrazenia budov slúžiacich ako sirotince, korešpondencia, úradné záznamy a podobne). Vzhľadom na vysoký počet mien autorka do monografie

zaradila aj menný register. Hoci ide primárne o odbornú publikáciu, určenú pre historikov a príbuzné odbory, podľa našej mienky v nej aj laik nájde mnoho pútavých informácií. Snaha autorky o zaplnenie ďalšieho z „bielych miest“ v slovenskej historiografii bola podľa nášho názoru úspešná ...

Alena Macková

* * *

PECNÍK, Marcel – RAČKO, Peter. *Menová reforma v Československu v roku 1919. Koruna na rázcestí dejín*. Banská Bystrica : EDU MEDIA, občianske združenie v spolupráci so Stredoslovenským múzeom a Agentúrou MP s.r.o., 2019, 144 s. ISBN 978-80-973546-1-9.

Monografia dvoch historikov, Marcela Pecníka a Petra Račka, sa zaoberá problematikou menovej reformy v Československu v roku 1919. Je rozdelená do deviatich kapitol, v ktorých sa dozvedáme viaceré podrobnosti o danej téme. Z počiatku sa autori snažia ozrejmiť politickú a hospodársku situáciu v Rakúsko-uhorskej monarchii od polovice 19. storočia až po rok 1918. Tu nám autori Marcel Pecník a Peter Račko vysvetľujú základnú problematiku danej doby, akou bola maďarizácia na území dnešného Slovenska, ale aj potlačanie českej národnosti v rakúskej časti monarchie, aj keď nie v takom meradle ako to bolo na území dnešného Slovenska z maďarskej strany. Tiež sa dozvedáme aj jednotlivé ekonomické aspekty územia Čiech a Slovenska. Podrobne nás autori oboznamujú s faktom, že územie Čiech tvorilo najpriemyselnejšiu časť bývalej monarchie, zatiaľ čo územie Slovenska sa právom pokladalo za agrárnu časť monarchie. Musíme konštatovať, že prvá časť monografie, ktorá sa zaoberá politickým a spoločenským vývojom krajín v období do roku 1918, je z nášho pohľadu až zbytočne podrobná. V tejto časti autori vymenúvajú politické strany, či už uhorské alebo rakúske. Vzhľadom na názov práce a tému je takéto podrobné popisovanie politického života v Rakúsko-Uhorsku až zbytočné, nakoľko hlavnou témou monografie má byť menová reforma v Československu v roku 1919. V rámci prvých dvoch kapitol sa v monografii rozoberá aj hospodársky vývoj. Pre vhodné porozumenie menových otázok v rámci Československa je prínosné, že autori sa zaoberali aj touto problematikou. Poukazujú na jednotlivé hospodárske odlišnosti územia Čiech a Slovenska.

Tretia kapitola sa venuje menovej reforme v Rakúsko-Uhorsku v roku 1892, teda začiatku korunovej meny. Opäť zdôrazňujeme, že aj porozumenie

vzniku korunovej meny na našom území je dôležité, pokiaľ chce čitateľ pochopiť menovú reformu v roku 1919. Autori nás veľmi podrobne sprevádzajú jednotlivými dôvodmi a následne aj krokmi k zavedeniu korunovej meny, ktorá bola už krytá zlatom a nie striebrom, ako to bolo pri spolkovvej, respektíve rakúskej mene. Po podrobnom popísaní vzniku korunovej meny v roku 1892 sa monografia zaoberá problematikou korunovej meny počas trvania prvej svetovej vojny. V tejto časti sa predovšetkým dozvedáme o hlavnom probléme Rakúsko-Uhorska v menovej oblasti, ktorým bolo neustále tlačenie nových bankoviek a tým pádom aj znižovanie zlatého krytia nového obeživa. Avšak autori sa v tejto časti práce sa najviac venujú menovým problémom po skončení 1. svetovej vojny a nie počas nej. Dozvedáme sa už kroky k menovej reforme Československa. Korunovej mene počas 1. svetovej vojny je venovaná skutočne krátka časť kapitoly, vlastne len jej úvodný odstavec. Informácie, ktoré sa dozvedáme v štvrtej kapitole by mali byť súčasťou šiestej kapitoly, ktorá je zameraná na menovú reformu v Československu. Na tomto mieste je dôležité poznamenať, že menová reforma je jav, ktorý trvá dlhšie obdobie. Menová reforma v prípade Československa v roku 1919 nie je len samotné okolkovanie bankoviek a následne stanovenie menovej jednotky v marci, respektíve apríli 1919. Práve v štvrtej kapitole nás autori oboznamujú s jednotlivými návrhmi riešenie menovej problematiky novovzniknutého Československa, ako bola snaha ministra financií Aloisa Rašína o medzinárodný dohľad nad Rakúsko-uhorskou bankou alebo obmedzenie právomocí jej filiállok na území Československa.

Piata časť monografie sa zameriava na všeobecný politicko-spoločenský a hospodársky vývoj v Československu v rokoch 1918 až 1939. Pre dobré porozumenie situácie v Československu, v menovej oblasti patrí určite aj hospodársky vývoj a tiež aj ten politický. Avšak v piatej kapitole autori rozoberajú až podrobne viaceré spoločenské a politické aspekty medzivojnového Československa. V úvode piatej kapitoly sa takmer na jednej celej strane vymenúvajú politické strany v Československu. Pre čitateľa je to monotónne a musíme konštatovať, že nevidíme reálny súvis vymenovania politických strán s menovou otázkou. Zoznam politických strán mal byť podľa nás umiestnený v prílohe. Ďalej sa autori v rámci piatej kapitoly zameriavajú na súdnictvo, volebné právo, školstvo a tiež na vpád Maďarskej republiky rád. Máme za to, že takéto oblasti nesúvisia s menovými otázkami medzivojnového Československa. Hospodárstvu Československa v rokoch 1918 až 1939 je venovaná skutočne marginálna časť piatej kapitoly a tá, podľa nás, mohla byť rozpísaná podrobnejšie, keďže práve hospodárske dejiny a tiež dejiny bankovníctva súvisia aj s menovou problematikou.

Najdôležitejšia časť práce, šiesta kapitola, sa venuje hlavnej téme, teda menovej reforme v roku 1919 v Československu a je čo do obsahu najrozsiahljšia. Spočiatku sa dozvedáme o jednotlivých rokovaníach akým štýlom sa uskutoční menová odluka a následnej aj reforma. Autori nás oboznamujú s tým, že rokovania o menovej odluke boli skutočne udržiavané v tajnosti a pracovalo na nich len obmedzené množstvo odborníkov. Išlo o odborníkov akými boli Viliam Pospíšil, Jaroslav Preiss, Alois Rašín, Karel Engliš a ďalší. V Československu boli tri finančné skupiny, ktoré mali odlišný názor na uskutočnenie menovej reformy. Prvá skupina bola zoskupená okolo koncernu Živnostenskej banky, ktorú zastupoval predovšetkým Jaroslav Preiss. Táto skupina ovládala ťažký priemysel a zameriavala sa na dovoz surovín do ČSR. Jej predstavou bolo, že má prísť k deflačnej menovej politike a teda k zhodnoteniu meny na zahraničných trhoch. Druhá finančná skupina bola sústredená okolo Pragobanky, neskoršej Anglo-Pragobanky. Skupina sústredená okolo Pragobanky obchodovala v ľahkom priemysle a vyvážala veľké množstvo tovaru do zahraničia a teda bola za miernu inflačnú politiku, ktorá by zaistila väčší vývoz tovaru do zahraničia. Tretia finančná skupina bola sústredená okolo Českej priemyselnej banky. Táto skupina sa zameriavala aj na ľahký a tiež aj na ťažký priemysel. Treba povedať, že Alois Rašín ako minister financií bol za posilnenie meny na predvojnovú úroveň a teda požadoval deflačnú menovú politiku, ktorú sa kolkovaním bankoviek aj pokúsil nastoliť. K samotnému kolkovaniu bankoviek prišlo od 3. do 9. marca a na území Slovenska táto akcia trvala až do 12. marca, pretože na Slovensku boli určité komplikácie. Pri kolkovaní sa zdržiavala polovica obeživa ako štátna nútená pôžička, za ktorú obyvatelia dostali vkladný list. V monografii sa dozvedáme informáciu, že ľudia hlavne na Slovensku nedôverovali novému štátu, a tak míňali svoje úspory pred kolkovaním a kupovali všetko, čo malo nejakú hodnotu. Prišlo k tezuráciám zlata a striebra, nakupovali sa dokonca aj truhle a tiež topánky od výrobcu Baťa. Autori nám predkladajú informáciu, že obyvateľstvo prihliadalo na vkladný list ako na zdrap papiera. Avšak je dôležité poznamenať, že prišlo aj k zriadeniu tzv. dane z prepychu a práve týmto vkladným listom sa mohla splácať, čiže poznatok o tom, že obyvateľstvo prihliadalo na vkladný list ako na zdrap papiera nie je presvedčivý. Autori nás v tejto časti monografie sprevádzajú jednotlivými krokmi menovej reformy, kde sa venujú aj konkrétnym zákonným nariadeniam, ktoré sú citované a uvedené v zozname použitej literatúry a prameňov.

Siedma časť je venovaná peniazom medzivojnového Československa. Stručne sa dozvedáme o prevedení bankoviek a mincí ČSR v rokoch 1918 až 1939. Autori nás tiež oboznamujú, kedy sa jednotlivé druhy štátoviek,

respektíve bankoviek a mincí dostávali do obehu. Opäť využívajú zákonné nariadenia, ktorými sa jednotlivé peniaze uvádzali do obehu. V tejto časti monografie mohli autori uviesť dôležitý rozdiel medzi štátovkami a bankovkami, keďže to nemusí byť každému čitateľovi jasné. Na mieste je tiež vhodné poznamenať, že minciam sa autori venujú skutočne v krátkosti.

Predposledná, ôsma časť monografie zachytáva a objasňuje problematiku mincí a bankoviek z ikonografického hľadiska. Opisovanie mincí a bankoviek je z hľadiska témy práce dôležité a vhodné. Dozvedáme sa o jednotlivých umelcoch, ktorí pracovali na zhotovení, či už mincí alebo štátoviek, bankoviek. Peniaze medzivojnového Československa patria medzi najkrajšie spracované v rámci celého vtedajšieho sveta. Práve vďaka špičkovým umelcom akými boli Alfonz Mucha, Maximilián Švabinský, ale aj Otakar Španiel. Postupne nás autori podrobne oboznamujú s umeleckými prvkami zobrazenými na platidlách. Avšak autori uvádzajú hneď z počiatku kapitoly chybnú informáciu o tom, že prvou československou mincou, ktorá bola razená v Kremnici je päťdesiat halierová minca. Z dostupných prameňov vieme, že to bola dvadsať halierová minca a nie päťdesiat halierová. Dvadsať halierová minca sa začala v Kremnici raziť už 2. júna 1921 a päťdesiat halierová až v októbri 1921. Ďalej autori uvádzajú, že zo zberateľského hľadiska je najvzácnejšia minca päť halierov 1924. Pokiaľ mali autori na mysli obehové mince, tak usudzujú správne, avšak v texte sa to priamo neuvádza, a tak prichádza do úvahy najvzácnejšia minca päť a desať dukát z roku 1937. Päť halierov je známych približne desať kusov, no päť dukátov z roku 1937 sú známe len štyri kusy.

Posledná deviatá kapitola sa stručne venuje menovému vývoju v Československu v dvadsiatych a tridsiatych rokoch 20. storočia. Spočiatku nás monografia oboznamuje so vznikom československého národného pokladu. Ďalej autori vysvetľujú deflačnú menovú politiku, ktorú riadil minister financií Alois Rašín od roku 1922. V decembri 1925 sa stal ministrom financií Karel Engliš a ten začal uskutočňovať kroky k stabilizácii meny, čo sa mu aj podarilo. V nasledujúcej časti sa dozvedáme o vzniku Národnej banky Československa a o jej povinnostiach v menovej oblasti. Veľmi stručne autori pokračujú v objasňovaní menovej problematiky po vzniku hospodárskej krízy v roku 1929 až do roku 1939. Žiaľ, opäť musíme konštatovať uvedenie chybných informácií na s. 62, kde autori uvádzajú, že malo prísť k razbe zlatých tisícokorunáčok. Podľa zákonného nariadenia č. 166 zo 7. novembra 1929, malo prísť k razbe stokorunáčok, nie tisícokorunáčok.

Monografia sa zameriava na všeobecný menový vývoj v Československu v rokoch 1918 až 1939. Autori sa podľa nás zbytočne rozsiahlo venujú úvodným častiam. Radšej mohli rozšíriť časti, ktoré sa venujú menovej problematike

samotného Československa. Menová reforma je rozoberaná skutočne dôsledne, avšak autori nevychádzajú z vlastných záverov, ale len reprodukovujú už známe závery zo starších štúdií, predovšetkým od českých autorov. V otázke prameňov, autori využívajú len zákonné nariadenia. Mohli využívať aj priame archívne pramene, poprípade stenoprotokoly z parlamentných diskusií. Tiež sa mohli viacej zamerať na dobovú tlač, pri ktorej by čitateľ získal širšie poznatky o dôsledkoch menových opatrení medzivojnového Československa. Dôležité je poznamenať, že o menových dejinách Československa nepoznáme veľa historických prác a preto považujeme monografiu za prínosnú, aj keď nám neponúka nové zistenia. Takto nám ponúka aspoň ucelený pohľad na krátku epizódu z menových dejín na našom území.

Michal Petříček

ANOTÁCIE / ANNOTATIONS

ŽAŽOVÁ, Henrieta (ed.). *Sapientia aedificavit sibi domum. Budovy Trnavskej univerzity v Trnave*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2020, 111 s. ISBN 978-80-568-0265-6.

V roku 2020 oslávila Trnavská univerzita v Trnave 385. výročie svojho založenia. Pri tejto príležitosti vyšla pod editorskou taktovkou Henriety Žažovej z Ústavu dejín Trnavskej univerzity v Trnave reprezentatívna publikácia venovaná univerzitným budovám. Na prvý pohľad oku lahodiaca kniha dostala názov *Sapientia aedificavit sibi domum (Múdrost si vystavala chrám)*. Ide o motto z medirytiny F. L. Schmittnera z roku 1712 zobrazujúcej alegóriu univerzity.

Publikáciu uvádzajú príhovory rektora Reného Bilíka a editorky Henriety Žažovej, ktorá ozrejmila okolnosti jej vzniku a stručne načrtla jej obsah. Kniha je rozdelená do dvoch častí. Prvá časť venovaná budovám historickej Trnavskej univerzity je výsledkom riešenia grantového projektu *Sídelné zázemie historickej Trnavskej univerzity* (riešitelia: H. Žažová, Ivan Gojdič, Barbara Hodásová), druhá časť predstavuje budovy obnovenej Trnavskej univerzity. Univerzita v súčasnosti vlastní dva z historických objektov pôvodnej univerzity, a to Adalbertinum a budovu pôvodnej lekárskej fakulty.

Prvá časť obsahuje štyri príspevky. V prvom z nich skúmala Darina Fridrichová pramenné východiská pre výskum historickej topografie Trnavy so zreteľom na tretiu mestskú časť, v ktorej bol sústredený univerzitný komplex. Jej cieľom bolo predstaviť archívne dokumenty, ktoré pomáhajú oboznámiť sa s uličnou a cestnou sieťou v Trnave a vypovedajú o lokalizácii dôležitých inštitúcií v meste. Patria medzi ne daňové registre (zachované od r. 1529) a zápisnice mestského magistrátu. Sledovala sídliskovú situáciu z preduniverzitného obdobia, ktorá však bola topografickým východiskom neskoršieho univerzitného komplexu. Konkrétne si všímala majetkové pomery, prevody vlastníckych práv na jednotlivých uliciach tvoriacich tretiu mestskú časť (Hornopotočná, Jerichova, Hviezdoslavova, Jeruzalemská, Ulica Jána Hollého).

Henrieta Žažová priblížila proces formovania univerzitného areálu v Trnave. V úvode štúdie sa venovala pôsobeniu jezuitskej rehole v meste, ako aj osobnostiam ostrihomských arcibiskupov, keďže s týmito dvoma elementmi sú nerozlučne spojené dejiny univerzity. Jadro príspevku tvoria informácie o jednotlivých univerzitných budovách. Dozvedáme sa o priebehu výstavby Kostola sv. Jána Krstiteľa, ktorý bol vybudovaný na mieste spustnutého stredovekého kostola, zasväteného tomuto svätcovi a o podiele palatína Esterháziho na jeho výstavbe. Pri budovách seminárov a konviktov autorka

poskytuje odpovede na otázky, kde boli lokalizované, aký bol ich účel, kto bol ich zakladateľom a aký je ich súčasný stav a využitie. Konkrétne ide o nasledujúce objekty: Adalbertinum, Generálny seminár (Rubrorum), Marianum (Seminár Panny Márie), Šľachtický konvikt, Stefaneum (Seminár sv. Štefana kráľa). Vo výskume sa jej podarilo určiť posledných majiteľov meštianskych domov a parciel, na ktoré sa postupne rozširoval univerzitný areál, semináre a konvikty, situované v už spomínanej tretej mestskej časti.

Ivan Gojdič sa zaoberal Generálnym seminárom (tzv. Rubrorum) – najmladším z objektov univerzitného komplexu, ktorý v roku 1649 založil arcibiskup Ján Lipai. Po odchode Gymnázia Jána Hollého z budovy v roku 2014 sa prikročilo k pamiatkovým výskumom a podnikli sa kroky na prípravu reštaurátorských prác. Inventarizácia hodnotných prvkov a detailov objektu i archeologický a reštaurátorský výskum ukázali, že pôvodné je iba východné krídlo budovy. Severné a západné krídla nechal postaviť kardinál Ján Černoch nanovo v roku 1914. Autor bližšie opisuje túto prestavbu, ktorú projektovali budapeštianski architekti Ernest Foerk a Július Petrovác a hodnotí ju z hľadiska funkcionality a architektonického hľadiska. Po obnove, ktorá prebehla v rokoch 2015 - 2017, v objekte sídli Arcibiskupské gymnázium Pavla Jantauscha a Pedagogická a sociálna akadémia blahoslavenej Laury.

Štúdia dvojice autorov Alžbety Hološovej a Erika Hrnčiarika prináša zosumarizované poznatky o budove trnavského lazaretu, v ktorej v 18. storočí realizovali poslucháči univerzity odbornú lekársku prax. V roku 2017 sa uskutočnila prvá etapa archeologického výskumu objektu. Ten potvrdil, že najstaršiu stavebnú fázu možno datovať do konca 17. storočia, z ktorého pochádza aj prvá písomná zmienka o budove. Autori opísali dispozičné riešenie objektu i realizované adaptačné úpravy. Zachované archívne dokumenty im umožnili rekonštruovať pôvodný inventár, správu lazaretu a čiastočne i život v tejto sociálnej inštitúcii. Lazaret bol v roku 1950 zbúraný.

Druhá časť publikácie obsahuje tri príspevky. Marián Manák predstavil jednotlivé budovy obnovej Trnavskej univerzity. Zameral sa na ich pôvodných vlastníkov, spôsob nadobudnutia univerzitou, realizované prestavby a rekonštrukcie. Dozvedáme sa napríklad, že sídlo filozofickej fakulty sa nachádza v budove bývalého podniku Stavoprojekt, ktorej stavba sa realizovala v rokoch 1975 - 1982, budova pedagogickej fakulty na Priemyselnej ulici bola postavená v rokoch 1981 - 1984 a v súčasnosti v nej musia kompetentní riešiť vážne technické problémy alebo že budovu fakulty zdravotníctva a sociálnej práce, vybudovanú v rokoch 1770 - 1772 podľa projektu F. A. Hillebrandta, získala obnovená Trnavská univerzita v roku 1996 od Fakultnej nemocnice s poliklinikou v Trnave.

Eva Šabíková zamerala svoju pozornosť na budovu právnickej fakulty, ktorá predstavuje významnú funkcionalistickú stavbu architektov Františka Faulhammera a Jaroslava Linharta pôvodne projektovanú pre Okresnú nemocenskú poisťovňu v Trnave. Sedem desaťročí slúžila budova potrebám zdravotníctva. Univerzita ju získala v roku 2000, od roku 2002 bola stavba vyhlásená za národnú kultúrnu pamiatku. Autorka popísala jej funkčnú, účelovú i estetickú stránku z architektonického hľadiska a stručne zhodnotila obnovu realizovanú v rokoch 2004 - 2008 pre potreby právnickej fakulty.

Posledný príspevok Simony Jurčovej je venovaný trnavským kinám so zameraním na Kino Radio/Sloboda. V úvode autorka ozrejmila počiatky kinematografie v meste. Biograf Radio bol zriadený v roku 1925 a išlo o prvé kino s modernou technikou, v ktorom sa v roku 1930 uskutočnilo prvé premietanie zvukového filmu v Trnave. Po zoštátnení v roku 1945 bolo premenované na Kino Sloboda. Fungovalo do roku 1980. V roku 2001 získala jeho budovu do vlastníctva Trnavská univerzita. V súčasnosti je v nevyhovujúcom technickom stave, zámerom je rekonštruovať budovu na aulu a kongresové centrum univerzity.

Na záver publikácie sú zaradené stručné medailóny jednotlivých autorov. Publikácia, obsahujúca množstvo nových a podnetných informácií o budovách Trnavskej univerzity od jej vzniku po súčasnosť, rozhodne patrí do knižnice každého priaznivca Trnavskej univerzity či záujemcu o dejiny Trnavy a architektúry vôbec. Fotografie Barbory Likavskej i pekná grafická úprava celej publikácie pozývajú čitateľa, aby si ju pozorne prelistoval. Jediná malá výhrada by mohla smerovať k tomu, že popis fotografií v anglickom jazyku nie je umiestnený pod konkrétnymi fotografiami či reprodukciami archívnych dokumentov, ale až na konci každého príspevku za anglickým resumé.

Ivana Červenková

* * *

HALÁSZOVÁ, Ingrid. *Pred portrétom. Úvahy o obsahoch, významoch, funkciách a reprezentačných stratégiách portrétu v ranom novoveku. Typi Universitas Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a VEDY, vydavateľstva SAV v Bratislave, 2020, 143 s. ISBN: 978-80-568-0388-2.*

Historická portrétna maľba je predmetom záujmu Ingrid Halászovej od študentských čias. Už vo svojej diplomovej práci o portrétoch „modrých

slečien“, šľachtických chovankýň bratislavských sestier z rehole Notre Dame, objavovala svet historického portrétu v širokých súvislostiach: kto, kde, prečo, ako, akým spôsobom, a to ešte nezabúdajme na históriu vzniku a zachovania celého súboru týchto malieb. Ďalšou bádateľskou výzvou bola Pálfiiovská portrétna galéria na hrade Červený kameň, ktorý sa stal jej pracovným domovom predtým, ako v roku 2003 zakotvila na Katedre dejín a teórie umenia na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave. Záujem o to, na čo sa v skutočnosti dívame, keď hľadáme na spodobenie dávno žijúcej osoby, historicky viac či menej významnej osobnosti, čo sa o nej môžeme z dávnej maľby dozvedieť a čo z toho je „naozaj pravda“, ju však neopustil ani v univerzitnom prostredí, kde sa téme venuje naplno. Výsledky jej akademického bádania, objavovania súvislostí, ktoré determinovali vznik historických podobizní, zhrnula v publikácii *Pred portrétom. Úvahy o obsahoch, významoch, funkciách a reprezentačných stratégiách portrétu v ranom novoveku* (Typi Universitas Tyrnaviensis, 2020).

Osobitnou kapitolou v dejinách portrétu je ranonovoveký portrét 16. a 17. storočia. V tomto období sa štúdium a zobrazenie „skutočnosti“ stalo dôležitou súčasťou umeleckej výpovede. Postava a jej pohyb na obraze už vďaka renesancii prešli dôsledným školením realitou tak, aby mohli v maľbe čo najviac „ožiť“ (spomeňme si na Michelangelove maľby v Sixtínskej kaplnke), napriek tomu však bol portrét ako žáner, ktorý by mal toto „oživotvorené“ reprezentovať, podceňovaný. To, že by mal byť čo najpresnejším záznamom skutočnosti, sa vnímalo zároveň ako jeho služobná funkcia. Ako píše Ingrid Halászová o portréte tohto obdobia: Intelektuálne zameraní umelci ho považovali za menejcenný žáner „neslobodnej“, od reality príliš závislej tvorby, zato v spoločenských a objednávateľských kruhoch mal kvalitný, na optickej ilúzii založený portrét vždy vysoké postavenie (pozri s. 29). Táto dichotómia portrétu však vyvoláva a vždy vyvolávala veľa otázok o jeho podstate, spoločenskej úlohe aj umeleckom spracovaní.

Autorka na ozrejmienie tejto dvojpoľovosti vyhladala myšlienky o podstate portrétu v prácach mnohých umelcov a teoretikov, aby cez tieto vedecké texty osvetlila problematiku portrétu v dejinách a teórii umenia (napr. u Hansa Beltinga, Petra Burkeho, Rudolfa Preimesbergera a iných). Hlavnou jednotiacou niťou, tiahnucou sa celou prácou (vo viacerých osobitých náhľadoch na portrét v štyroch statiach), je doklad o tom, ako bol portrét vnímaný v súdobej umelecko-teoretickej spisbe, konkrétne v práci bolonského „potridentského“ kardinála Gabriela Paleottiho (1522 – 1597) *Discorso intorno alle imagini sacre e profane* z roku 1582 a diele milánskeho maliara Giovanniho Lomazza (1538 – 1592) *Trattato dell' arte della pittvra, scoltvra et architettvra*,

vydanom v roku 1584. Prvý portrét reflektoval z hľadiska kresťanských cností (i nerestí), druhý z hľadiska spoločenských úloh a hlavne umelcovho prístupu k samotnej tvorbe portrétu.

V prvej kapitole s názvom *Fenomén portrétu v kultúre a spoločnosti raného novoveku* autorka hlavne definuje POJEM portrét a postupný vývoj pomenovaní zobrazenia ľudskej podobizne (*Imago, Effigie(s) vs. Répresentation, Contrafet vs. Ritrato, Portrait*). V úvode si všíma súčasný celosvetovo veľký záujem o portrét a jeho teóriu v mnohých kontextoch – cez filozofiu, psychológiu, neurológiu, súdobú literatúru (dobové tlače, divadlo, rétoriku), odievanie, genealógiu... Portrét je však aj nástrojom vzájomnej komunikácie, pre objednávateľov bol dôležitý ako nástroj reprezentácie a medializácie spoločenského postavenia, vytvárania dobového PR. Vynález fotografie ho v umení od druhej polovice 19. storočia zatlačil do úzadia, o to viac však historický portrét provokuje odborníkov aj laikov. Pravdepodobne to súvisí s celkovou devalváciou všadeprítomného fotografického portrétu, popri ktorom ten historický akoby hlbšie prenikal k podstate ľudskej osoby aj doby, v ktorej vznikol, na základe vonkajších aj vnútorných symbolických znakov, dobového diskurzu. Portréty ako dokumenty svojej doby patria podľa autorky k artefaktom, ktoré ju zároveň spoluvytvárali. Preto je zaujímavé aj dôležité skúmať účel (dôvod vzniku) jednotlivých portrétov, ako aj kauzálne súvislosti (podmienky) vzniku s využitím dobových konvencií a spolu s Michelom Foucaultom sledovať „diskurzívnu portrétnu prax“ (s. 17), hlavne v dobovej umelecko-teoretickej spisbe.

Druhá kapitola *ARS MAGICA sive UTILITAS? Úvahy o magických a praktických aspektoch moci portrétu v ranom novoveku* ozrejmuje práve jeho postavenie v spoločnosti skrze antropologické aspekty, pretože dŕžať sa na obraz dávno zosnulej osoby je (už od staroveku) zároveň istým druhom diváckej skúsenosti so smrťou a „predĺžená ruka“ života, keď dávno zabudnutá postava pred nami, v našej myšli zнову oživa vo svojom výzore, ale aj dôstojnosti (a hlavne maliarovej (re)konštrukcii). Antológia z textov kultúrnych teoretikov nám približuje vzťah, ktorý vzniká medzi pozorovateľom a pozorovaným, keď pohľad z minulosti preniká do súčasnosti a oslovuje imagináciu pozorovateľa, sprítomňuje neprítomnú postavu. Ako doklad takéhoto uvažovania o portréte slúžia napr. myšlienky Vittorie Colony či Erazma Rotterdamského. Pre lepšie uchopenie funkcie portrétu v minulosti (ktorá, mimochodom, prirodzene ovplyvňovala aj jeho formát, rozmer) Ingrid Halászová definuje úlohy, ktoré mal v očiach súdobého vnímateľa (sprítomňovať človeka, vzbudzovať rešpekt a úctu, motivovať diváka k napodobeniu jeho príkladu), a nástroje, ktorými umelec v portréte tieto

ciele dosahoval, napr. „vážnosťou“ a „primeranosťou“. Táto kapitola je veľmi dôležitá pre pochopenie dobového vnímania podobizne 16. a 17. storočia u dnešného pozorovateľa aj v konkrétnych zobrazeniach, napr. v nadmieru pokojnom šľachtickom portréte či zobrazení osôb z profilu.

Vznik tretej kapitoly *VERA EFFIGIES...(?) Otázka limitov pravdivosti v ranonovovekom portréte* vyprovokovala (naivná) predstava mnohých divákov portrétov, že postava na historickom portréte vyzerala skutočne tak, ako je zobrazená. V rodových galériách však podoba nebola tým najpodstatnejším znakom, zvlášť ak išlo o osoby z minulosti, kde už ani jej priama stopa nebola možná. Dôveryhodnosť portrétu však podľa autorky klesá nielen s časovou vzdialenosťou v minulosti žijúceho predka, ale aj so zmenou funkcie zobrazenia. Ak je na danom portréte viac ako podoba dôležité jeho symbolické uplatnenie, zobrazenie „podľa skutočnosti“ ustupuje do úzadia. Túto tézu Ingrid Halászová potvrdzuje na dvoch portrétoch sedmohradského vojvodu Žigmunda Báthoryho. Zatiaľ čo prvý pravdepodobne zachytáva jeho podobu, druhý je hlavne symbolickým zobrazením, ktoré by malo na základe pridaných alegórií cností naplniť určité predstavy o Báthoryho spoločenskom postavení, ale skutočná podoba zobrazeného v ňom (ako menej podstatná) nie je zverejnená.

Podobné je to s rodovými portrétmi Pálfiovcov na grafikách v dobových publikáciách. Pôvodná podoba je využitá len ako schéma, dôležité je samotné zverejnenie v katalógu osobností. Podobným spôsobom sa portrét prepájal s textom, ktorý približoval jednotlivé osobnosti v rámci dobových tlačí. Opis skutkov osoby dopĺňal jej podobu, aby vytvoril „pravdivý obraz“. Zvláštny druh „nepravdy“ vznikal vtedy, keď sa zverejnený grafický portrét stal predobrazom – portrétom niekoho úplne iného. (Ukradnúť niekomu totožnosť bolo teda možné aj v období pred vynájdением sociálnych sietí!) Autorka na praktických príkladoch ilustruje toto scudzenie identity a jej prisvojenie/prisúdenie niekomu inému ako poukázanie na to, že podoba portrétovaného nemala v mnohých prípadoch nič spoločné s jeho podobou na portréte.

V poslednej kapitole *Asymetrické zrkadlenie a interferencia pohľadov: O reprezentácii v portréte a reprezentácii portrétom* sa Ingrid Halászová vracia k teoretickej báze portrétu, v ktorej na základe textov Paleottiho a Lomazza pracuje hlavne s reprezentačnými portrétmi panovníkov, ktoré mali v spoločnosti úlohu podobnú ikonám – odkazovať na predobrazy. Ich dôstojnosť sa dosahovala mnohými výtvarnými prostriedkami, ktoré však neslúžili len priamej podobe panovníka, ale (ako napr. v prípade Ludovíta XIV.) mohli prispievať aj k celkovej stabilite spoločnosti, lebo zobrazovali „teologicko-politický koncept“ (s. 118). Tu autorka čerpá aj z diela Louisa Marina *Portrét*

kráľa. Kráľ a jeho ľudské telo sa stretá so symbolickou funkciou a kráľ na obraze sa teší z pozornosti voči Kráľovi, z kontemplácie jeho vtelenia v obraze, reprezentácie absolútneho monarchu. Kráľovský titul kráľa presahuje, je symbolom, je posvätným obrazom, bytosťou, ktorej podoba je v porovnaní s jej funkciou a významom menej podstatná. Portrét kráľa nie je portrétom osoby kráľa, ale portrétom Kráľa.

Kniha obsahuje iba 24 ilustrácií, teda reprodukcií portrétov (pozri Zoznam obrazovej prílohy). Ide o množstvo primerané praktickej stránke publikácie, teda spojeniu teórie s konkrétnymi príkladmi z dejín umenia, čo je na jednej strane výhodné z hľadiska rozsahu publikácie, na druhej strane je to škoda, lebo práve v interpretácii prepojení „teórie portréту“ s praxou zobrazovania je autorkin text ako výpoveď odborníčky, kunsthistoričky, najsilnejší. Čiastkové problémy výtvarnej praxe historického portrétu však Ingrid Halászová (Štibraná) rozoberá vo svojich štúdiách ku konkrétnym obrazom – malbám či grafikám, preto je zaujímavé sledovať aj jej ďalšie práce. Text publikovaný vo formáte pdf aj v knižnej podobe je, samozrejme, doplnený vhodným poznámkovým aparátom, menným registrom a zoznamom použitej literatúry, ktorý obsahuje množstvo titulov zahraničnej/cudzojazyčnej proveniencie.

Na záver treba dodať, že kniha po teoretickej stránke prináša do slovenského prostredia náhľady na portrét, ktoré majú potenciál prispieť k skvalitneniu umelecko-historického bádania. Umožňuje kunsthistorikom chápať historické portréty (či priamo rodové galérie) v širších kultúrnych súvislostiach a objaviť nové konotácie. Objasnenie spoločenského a psychologického mechanizmu v pôsobení a využití reprezentačného portrétu bolo nápomocné aj umenovedcovi Martinovi Šugárovi pri analýze a interpretácii štyroch maliieb z majetku Podtatranského múzea v Poprade. Ide o portréty príslušníkov rodiny Cziserovcov, majiteľov popradskej papierne, ktorí koncom 18. storočia túžili po povýšení do šľachtického stavu. Aj keď sa tak neudialo, zachovaný portrétny súbor reprezentuje, ako táto spoločenská vrstva (mešťanov, podnikateľov) chápala sama seba a ako chcela svoj status prezentovať navonok, napr. objednávkou podobizní u lokálneho umelca Ignáca Voronieckeho. Ako približuje autor: „Parafrázujúc Ingrid Halászovú, nejde o prosté podobizne (lat. *similitudine*, tal. *ritrato di naturale*), ale o vizuálny koncept, resp. obrazový konštrukt, v ktorom je imitácia fyzickej stránky modelu podriadená dosiahnutiu objektívnej a výstižnej portrétnej reprezentácie identity otca, jeho manželky, jeho syna a dcéry. Vedci svoje teoretické východiská sformulovali s pohľadom upriameným na najznámejšie príklady, no môžeme ich zopakovať aj pri dielach neznáameho maliara Ignáca Voronieckeho. Naša skúsenosť

ukazuje, že „obrazové kódy“, ktoré teoretici odhalili pri kľúčových dielach dejín umenia, sa možno ešte viac priamočiaro a nezastierane potvrdili pri zabudnutých či marginalizovaných dielach – aspoň tak sa to javí v prípade no-voobjavených portrétov maliara Ignáca Voronieckeho z Kežmarku.“ (Šugár, Martin: Portréty Cziserovcov v zbierke Podtatranského múzea: Reprezentačná funkcia portrétov, ktorá zostala nenaplnená. In: *Múzeum* 4/2020.)

Miroslava Kuracinová Valová

SPRÁVY, REFERÁTY / BRIEF NOTICES

**Hostia a cudzinci na Slovensku (v Uhorskom kráľovstve).
Migrácia a jej determinanty v kontexte európskeho vývoja.
(správa zo sympózia)**

Aj keď pandemická situácia počas roka 2020 nepriala organizovaniu rôznych vedeckých podujatí, nakoniec sa predsa len niektoré z nich, našťastie, uskutočnili, aj keď len v online priestore prostredníctvom aplikácie MS Teams.

Jedným z takýchto podujatí bolo aj medzinárodné vedecké sympóziu organizované Katedrou histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave pod vedením doc. Mgr. Miloša Mareka, PhD. na tému *Hostia a cudzinci na Slovensku a v Uhorskom kráľovstve. Migrácia a jej determinanty v kontexte európskeho vývoja*. Podujatie sa konalo v rámci akcie Týždeň vedy a techniky, ktorého 17. ročník prebiehal v novembri 2020. Samotné sympóziu prebiehalo v stredu 11. novembra 2020 a bolo výsledkom výskumov v rámci projektu VEGA 1/0058/18 „Hostia na Slovensku v stredoveku. Migrácia a jej determinanty v kontexte európskeho vývoja“.

Ako prvý vystúpil organizátor sympózia doc. Mgr. Miloš Marek, PhD. z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave so svojím príspevkom na tému *Sídlisková topografia hostí v stredovekom Uhorskom kráľovstve*. Vo svojej prednáške bohato doplnenej o mapy priblížil lokality v rámci stredovekého Uhorska, kde sa jednotlivé skupiny hostí usádzali. Vyhľadávali predovšetkým staré trhové lokality s perspektívou ďalšieho rozvoja, pričom samotné skupiny hostí mali veľký vplyv na vývoj miest, ktoré si vybrali za svoj nový domov. Venovali sa obchodu, remeslám a postupne sa z nich stali mešťania. Z niektorých hosťovských lokalít sa stali bohato rozvinuté a prosperujúce mestá, iné zostali na úrovni mestečiek či dokonca dedín. Niektoré skupiny hostí sa usádzali v horskom prostredí a zakladali nové osady. V rámci Uhorska bolo v období stredoveku napočítaných do 500 hosťovských lokalít, mnohé z nich boli lokalizované práve na území dnešného Slovenska.

Autorom druhého príspevku bol prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave, pričom jeho príspevok niesol názov „*Cives et hospites nostri*“. *Hostia ako mestotvorný prvok v stredoveku*. Zameral sa na formovanie mestských sídel, pri ktorom práve hostia činili jeden z najvýznamnejších elementov týchto mestských komunít, a to už od úplných začiatkov ich formovania. Panovníci veľmi skoro začali vnímať mestá aj ako významný zdroj svojich príjmov a oporu, na ktorú sa mohli obrátiť. Tým sa formoval vzájomne výhodný vzťah medzi privilegovanými obyvateľmi miest a panovníkom, z ktorého obe strany dokázali profitovať.

Ako ďalší vystúpil PhDr. Michal Bada, PhD. pôsobiaci v Historickom ústave SAV v Bratislave s prednáškou na tému *Symbolicko-identifikačné a interpretačné možnosti pokrývky hlavy v stredoveku a ranom novoveku (na príklade freskovej výzdoby kostola sv. Margity Antiochijskej v Turčianskom Jasene)*. Ikonografický materiál z územia Slovenska a ďalších európskych krajín vo veľkej miere zachytával aj prvky týkajúce sa tematiky cudzincov. Dr. Bada sa zameril na kumánsku pokrývku hlavy zachytenú v rámci freskovej výzdoby kostola sv. Margity Antiochijskej v Turčianskom Jasene a jej komparáciu s ikonografickým materiálom z ďalších kostolov slovenskej a európskej proveniencie.

Autorom príspevku *Hostia, migranti a kolonisti na Nitrianskom a Bratislavskom Záhori* je doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc. Vybraný región Záhoria bol zo strany hostí v podobe rôznych migračných vln skutočne vyhľadávanou oblasťou. Po Nemcoch, Chorvátoch, Srboch, Maďaroch sem prišli aj skupiny anabaptistov, židov či migranti zo Sliezska alebo Moravy. V rámci príspevku prechádzal obdobím od 13. a 14. storočia súvisiacim s nemeckou kolonizáciou až do novoveku, kedy v 16. storočí prichádza vlna chorvátskych kolonistov na Záhorie a okrem nich aj ďalšie etniká, ktoré sme už uvádzali. Tento prierez migráciou v rámci oblasti Záhoria končí v 20. storočí a je obrazom skutočností, ktoré sa podieľali na vývoji a rozvoji tohto územia.

Poslední dvaja prednášajúci boli zahraničnými hosťami z Rumunska, kde Dr. Zoltan Iusztin pôsobí ako pracovník múzea v Temešvári. Na sympóziu sa prihlásil s príspevkom na tému *Mesto Becskerek v druhej polovici 16. storočia*, kde priblížil oblasť Temešvárskeho ejáletu v druhej polovici 16. storočia. V rámci Temešvárskeho ejáletu existovala náhija Becskerek s dvomi hlavnými sídlami – Becskerek a Modos. Autor sa zameril práve na mesto Becskerek, na jeho osídlenie a obraz tamojšej spoločnosti a obyvateľstva, pričom vychádzal z dvoch osmanských defterov, a to z rokov 1567 a 1579, ktoré analyzoval.

Ako posledný prišiel podľa programu na rad tiež hosť z Rumunska, dr. Adinel Ciprian Dinca pôsobiaci na Univerzite Babeş-Bolyai v meste Kluž. Vo svojom príspevku Úrad verejného notára a sedmohradskí Sasi. Prehľad (od 14. do 16. storočia) priblížil inštitúciu verejného notára, ktorá bola v Sedmohradsku uvedená pápežskými legátmi po roku 1300. Najmä prosperujúce mestá tzv. sedmohradských Sasov dosiahli už v druhej polovici 14. storočia vysokú úroveň písomnej agendy, pri ktorej zohrávali významnú úlohu práve verejní notári. Dr. Dinca sa zameril na vývoj celkovej notárskej činnosti v oblastiach obývaných nemeckým obyvateľstvom v priebehu dvoch storočí,

úlohu právnych znalostí a sociálne postavenie verejností notárov v tamojšej mestskej spoločnosti.

I keď sa celé sympóziium odohrávalo v online priestore, vďaka rôznorodým príspevkom si účastníci obohatili vedomosti nielen o lokalitách, ktoré cudzinci osídľovali a obývali, ale aj o ich vplyve na vznik a rozvoj našich miest a mestskú spoločnosť. Už teraz sa tešíme na písomné výstupy zo sympózia a tiež veríme, že pri najbližších akciách podobného druhu sa už budeme môcť stretnúť osobne.

Radoslava Ristovská

* * *

Kolo, kolo mlynské... K dejinám mlynov a mlynárskeho remesla na západnom Slovensku (správa z kolokvia)

V rámci 17. ročníka Týždňa vedy a techniky organizovaného Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky zorganizovala Katedra histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave viacero podujatí, medzi nimi aj interdisciplinárne kolokvium na tému *Kolo, kolo mlynské.. K dejinám mlynov a mlynárskeho remesla na západnom Slovensku*. Podujatie pod vedením doc. PhDr. Zuzany Lopatkovej, PhD. sa uskutočnilo v online priestore prostredníctvom aplikácie MS Teams, a to vo štvrtok 12. novembra 2020. Celá akcia sa konala v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0451/20 „Fenomén hradných panstiev a determinanty ich hospodárskeho vývoja v novoveku“.

Autorom prvého príspevku na tému *Trnavské mlyny v stredoveku* bol prof. PhDr. Vladimír Rábik, PhD. z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave. V Trnave sa už od najstarších čias nachádzalo hneď niekoľko mlynských zariadení. Najstarší doklad o viacerých mlynoch, aj keď bez bližšej lokalizácie, je známy z roku 1313. Priamo v intraviláne Trnavy boli známe dva mlyny z archívnych prameňov z druhej polovice 15. storočia, jeden z Hornopotočnej a druhý z Dolnopotočnej ulice. Ďalší mlyn, ležiaci sa rieke Parná, zaznamenaný ešte v roku 1422 patrila trnavskej farnosti, ktorá, okrem toho vlastnila aj mlyn v Bučanoch. Autor tiež uviedol, že Kamenný mlyn v období stredoveku nepatrila k majetku mesta, ale bol v šľachtickej držbe. Na záver ešte spomenul mlyn na potoku Trnávka, ktorý bol vedený ako majetok tunajšieho Špitála sv. Kríža, ale jeho presná lokalizácia ani bližšie informácie o ňom nie sú známe.

Ďalší príspevok, tentoraz z pera Mgr. Adriána Lančariča, PhD. tiež priniesol pohľad na mlyny v Trnave, ale v období novoveku. Mesto dávalo tieto mlyny prostredníctvom verejných dražieb do prenájmu a nehospodáril na nich vo vlastnej réžii. Nájomné zmluvy sa spravidla uzatvárali na obdobie troch rokov, v rámci ktorých boli vytýčené práva a povinnosti nájomcu. Autor vychádzal vo svojom príspevku nielen zo zachovaných dražobných dokumentov a samotných nájomných zmlúv, ale aj ďalších dokladov pojednávajúcich o opravách mlynov, investíciách do ich nového vybavenia a o ich samotnej činnosti, kedy museli napr. po roku 1770 vychádzať z Mlynského poriadku vydaného Máriou Teréziou. Novoveké pramene hovorili o štyroch mlynoch v Trnave, z ktorých dva ležali na potoku Trnávka a dva na potoku Parná, i keď bolo obdobie, že mesto vlastnilo aj ďalšie mlyny.

Mlynom v Skalici v období 17. storočia sa venoval PhDr. Richard Drška zo Záhorského múzea v Skalici. Vo vnútornom meste stáli ešte v 16. storočí dva vodné mlyny. Okrem týchto sa však v prameňoch spomínajú aj ďalšie mlyny ležiace mimo hradieb mesta. V 17. storočí, v roku 1635 sa začalo v Skalici pri pivovare s výstavbou ďalšieho mlyna. Osobitné postavenie mal mlyn patriaci tamojšiemu špitálu – Štíboru. Známy je síce už z 15. storočia, pričom jeho fungovanie v 17. storočí je možné rekonštruovať zo zachovaných účtovných dokumentov.

PhDr. Mária Zacharová vystúpila na kolokviu s prednáškou na tému *Mlyny na Stupavskom panstve v novoveku*. Mlynárstvo má na Stupavskom panstve skutočne dlhú tradíciu, siaha až do 14. storočia, z ktorého sú zo Stupavy doložené dva mlyny. Súčasťou panstva bolo v novoveku 11 obcí, v rámci ktorých bolo na konci 16. storočia doložených 19 mlynov. Ich počet do konca 18. storočia stúpol až na 31 a aj naďalej narastal. Mlyny na panstve boli rozdelené na zemepanské, poddanské a jeden bol cirkevný. Mlyny neslúžili len na mletie obilia, ale doložené je, že napr. už v 16. storočí sa mlynské koleso v Stupave využívalo aj na pílenie dreva. Z 18. storočia sú doložené aj ďalšie spôsoby využitia mlynov.

S prednáškou na tému *Mlyny na Smolenickom panstve v novoveku* vystúpila aj organizátorka kolokvia doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD. Smolenické panstvo ležalo prevažne na území Bratislavskej, ale čiastočne aj Nitrianskej stolice. Po vybudovaní Smolenického hradu sa najmä Smolenice stali hospodárskym a obchodným centrom panstva, pričom ich význam ešte vzrástol na prelome 15. a 16. storočia. Aj Smolenické panstvo profitovalo z prenájmu regálnych práv, medzi ktoré patrilo aj právo mlyna. O činnosti a fungovaní mlynov na panstve sa dozvedáme z rôznych druhov archívnych prameňov, okrem iného, z urbárskych a daňových súpisov, richtárskych kníh

či rôznych zmlúv. Najväčší počet mlynov na panstve sa nachádzal práve v Smoleniciach a v Horných Orešanoch. Jeden z najstarších mlynov stál na usadlosti Maková v chotári Smoleníc a postavený bol už v polovici 16. storočia. Od polovice 18. storočia dávali majitelia mlyny na panstve do prenájmu na tri alebo päť rokov a tieto zmluvy sú tiež dôležitým dokladom o existencii a fungovaní mlynov.

Aj ďalší príspevok sa týkal šľachtického panstva, konkrétne Tematínskeho, pričom autorom bol doc. Mgr. Miloš Marek, PhD. z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave. Zameral sa teda na mlyny na Tematínskom panstve v období novoveku. Panstvo sa rozprestieralo v oblasti stredného Považia, na ľavom brehu Váhu a v sledovanom období ho tvorilo približne desať obcí, čo napovedá, že išlo o menšie panstvo bez nejakého väčšieho a významnejšieho sídla či lokality. O existencii mlynov na sledovanom panstve hovoria písomnosti zo 17. storočia, konkrétne z rokov 1668 a 1680, kedy bol majiteľom panstva František Čáki. Najviac mlynov bolo v Moravanoch nad Váhom, čo súviselo aj so skutočnosťou, že v obci sa nachádzal panský kaštieľ. Mlyny ležiace na panstve boli určené na mletie obilia, najmä pšenice, a tiež na pílenie dreva alebo ubíjanie súkna. Niektoré z mlynov dali majitelia do prenájmu a jeden mlyn – slobodný, v Novej Lehote bol vlastníctvom miestneho richtára. Dôležitým zdrojom informácií o činnosti týchto mlynov sú mlynské knižky. Niektoré z mlynov fungovali až do polovice 20. storočia.

PhDr. Martina Bocánová, PhD. z Katedry etnológie a mimoeurópskych štúdií FF Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave vystúpila s príspevkom na tému *Mlynár – postavenie a symbol v ľudovej kultúre na Slovensku*. Mlynár a jeho rodina boli významnou súčasťou spoločnosti, v ktorej žili, aj keď pohľad ľudí na nich bol rozporuplný, resp. protichodný. Na jednej strane, ako to spomínala aj autorka, boli mlynári vnímaní ako nositelia pokroku, boli zručnými remeselníkmi, disponovali financiami a boli vlastníckmi veľkých budov, na druhej strane, tým, že žili mimo intravilánu obce, boli vyčlenení z komunity. Skutočne pozoruhodné boli ukážky ľudovej slovesnosti a piesní, ktoré poukazovali na mlynárov aj ako na ľudí s uvoľnenou morálkou.

Ako posledná vystúpila na kolokviu Mgr. Radoslava Ristovská, PhD. z Katedry histórie FF Trnavskej univerzity v Trnave, ktorá sa vo svojom príspevku zamerala na mlyny a mlynárske remeslo v Radošovciach pri Trnave v období novoveku. Obec vtedy patrila k panstvu Dobrá Voda. Prvá zmienka o dvoch tamojších mlynoch sa spája s obdobím 16. storočia, aj keď boli pravdepodobne postavené už v 15. storočí. Na začiatku 17. storočia bolo na panstve zaznamenaných až 37 mlynov, pričom radošovský Horný mlyn s piatimi kolesami patrila k najväčším. Oba radošovské mlyny boli majiteľmi

dávané do prenájmu, pričom Horný mlyn bol predaný v druhej polovici 19. storočia a Dolný mlyn na začiatku 20. storočia. Oba mlyny mleli obilie ešte aj v 20. storočí a dodnes stoja, aj keď už roky neplnia svoju funkciu.

Po všetkých príspevkoch prebiehala ešte pomerne obsiahla diskusia vedená v príjemnom duchu. Sme radi, že napriek nepriaznivej epidemiologickej situácii sa kolokvium uskutočnilo, pretože prinieslo veľa nových poznatkov o mlynoch, ich majiteľoch, fungovaní či rôznorodosti archívnych prameňov, z ktorých sa dá pri tejto téme čerpať. Už teraz sa tešíme na ďalšie kolokvium z dielne doc. Lopatkovej a na publikované výsledky jednotlivých skúmaných tém.

Radoslava Ristovská

ZOZNAM AUTOROV / AUTHOR LIST

Dr. Ahmad Heidari, Islamic Azad University, Birjand Branch, Iran

Mgr. Ivana Kvetánová, PhD., Občianske združenie Katarínka, Slovensko

doc. Mgr. Miloš Marek, PhD.,

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.,

(niekdajší riaditeľ Slovenského historického ústavu Matice slovenskej)

Mgr. Lucia Nováková, PhD., Katedra klasickej archeológie,

Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

Mgr. Radoslava Ristovská, PhD., Katedra histórie,

Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, Slovensko

Dr. Zoltan Iusztin, Muzeul Banatului Timișoara, Rumunsko

VYDAVATEĽ / PUBLISHER

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
+421 33 5939303
historia@truni.sk, ff.truni.sk

SADZBA A TLAČ / PRINT

Spolok Slovákov v Poľsku / Towarzystwo Słowaków w Polsce

ŠÉFREDAKTOR / GENERAL EDITOR

doc. PhDr. Zuzana Lopatková, PhD.

VÝKONNÝ REDAKTOR / MANAGING EDITOR

Mgr. Michal Franko, PhD.

ADRESA REDAKCIE / ADDRESS

Katedra histórie, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
sht.dejinyvpohybe@gmail.com

PERIODICITA / PERIODICITY

Vychádza dvakrát ročne (1. júna a 1. decembra)
Publication Frequency: Semiannual (1. June and 1. December)

© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2021

© Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, 2021

Tlač Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2021

ISSN 2729-8760

